

HUMÁN INNOVÁCIÓS SZEMLE

HUMAN INNOVATION REVIEW

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
KARÁNAK LAPJA

KIADJA A HUMAN EXCHANGE ALAPÍTVÁNY

XV. évfolyam, 2. szám, 2024. december

Szerkesztőbizottság

- ALBERT-LŐRINCZ Csanád (Partiumi Keresztény Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nagyvárad, Románia)
ALBERT-LŐRINCZ Enikő (Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociálismunkás-képző Kar, Kolozsvár, Románia)
BAUMANN, Klaus (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg Caritaswissenschaft und Christliche Sozialarbeit - Theologische Fakultät, Németország)
BIRHER Nándor Máté (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar)
DELLAGIULIA, Antonio (Pontificia Università Salesiana, Róma, Olaszország)
ERDEI Gábor (Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar)
FLÓRA Gábor (Partiumi Keresztény Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nagyvárad, Románia)
GÁBRITY Molnár Irén (Újvidéki Egyetem Közgazdasági Kar, Szabadka, Szerbia)
HIDAS Zoltán (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar)
HOMICSKÓ Árpád Olivér (Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar)
LABAŠ, Danijel (University of Zagreb, Horvátország)
MOLNÁR Dániel (Institute of Advanced Studies Kőszeg (iASK) - Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete)
SCHLETT András (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar)
VAJDA Norbert (Katolikus Szeretetszolgálat)

Alapító főszerkesztő

JUHÁSZ Gábor

Felelős kiadó

DÓZSA Zsófia Katalin

Nyelvi lektorálás, szerkesztés

KAPITÁNY Zoltán

Szerkesztőség

Human Exchange Emberi Erőforrás Fejlesztő és Tanácsadó Alapítvány
e-mail: info@humanexchange.hu;
honlap: <http://humanexchange.hu/human-innovacios-szemle>

ISSN 2939-8614 (Online)

ISSN 2062-0292 (Print)

HUMAN EXCHANGE ALAPÍTVÁNY, 2024

TARTALOM

DURUGY ANDRÁS, GÁL DÓRA, KÖVÁGÓ PÁL: FELSŐ- ÉS KÖZÉPVEZETŐK A VERSENYSZFÉRÁBAN ÉS A KÖZSFÉRÁBAN: SZERVEZETPSZICHOLÓGIAI SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS	4
NÓRA RÓZSAVÁRI: FROM SEPHARAD TO THE WORLD: THE HERITAGE LIVES ON	22
ZITA HAJDU, ILDIKÓ TAR, JÁNOS FARKAS: MEMOQ, A CAT TOOL USED IN TECHNICAL TRANSLATION COURSES AT DEBRECEN UNIVERSITY	38
KÖRNYEI ÁGNES: AZ EMELKEDŐ ÁZSIAI HATALMAK DIPLOMÁCIÁJÁNAK KULTURÁLIS ELEMEI I.	48
KÖRNYEI ÁGNES: AZ EMELKEDŐ ÁZSIAI HATALMAK DIPLOMÁCIÁJÁNAK KULTURÁLIS ELEMEI II.	68
TÓTH TIBOR: VERSENGÉSTŐL AZ EGYÜTTMŰKÖDÉSIG: A BRIT EGÉSZSÉGÜGYI RENDSZER MŰKÖDÉSI ELVEINEK ÉS INTÉZMÉNYI HÁTTERÉNEK VÁLTOZÁSAI	85
BECSEY ZSOLT LÁSZLÓ: GONDOLATOK A MAGYAR LABDARÚGÁS KÖNYVTÁRÁBAN	100
VIRÁG MÉSZÁROS, ANDRÁS NAGY, ATTILA SZABÓ: DEMANDS OF ENERGY PARADIGM SHIFT TOWARD EDUCATION: STUDY ON HYDROGEN TECHNOLOGY EDUCATION IN HUNGARY	117
TÖRÖK BALÁZS: A VALLÁS A FUNKCIONÁLISAN DIFFERENCIÁLT TÁRSADALMAKBAN	133
BIRHER NÁNDOR: A VALLÁSSZABADSÁG KIHÍVÁSAI ÉS A POLITIKÁK A MAI EURÓPÁBAN	160

FELSŐ- ÉS KÖZÉPVEZETŐK A VERSENYSZFÉRÁBAN ÉS A KÖZSZFÉRÁBAN: SZERVEZETPSZICHOLÓGIAI SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

DURUGY ANDRÁS¹, GÁL DÓRA², KÓVÁGÓ PÁL³

Absztrakt

A vezetői kompetenciák vizsgálata kiemelt fontossággal bír a szervezetpszichológiában. Egy kompetens, jó vezető jelentősen hozzájárul a szervezet teljesítményéhez. A vezetőkkel kapcsolatos korábbi szervezetpszichológiai vizsgálatok többnyire a vezetői személyiségre és vezetői stílusra fókuszáltak és a vezetői kompetenciák ritkábban kerültek a kutatások középpontjába. Szakirodalmi összefoglalónk célja egyrészt, hogy bemutassa a vezetői kompetenciák kurrens szervezetpszichológiai szakirodalmát. A vezetői kompetenciák szakirodalmának általános bemutatása mellett a felső- és középvezetői kompetenciákkal kapcsolatos vizsgálatokat is szemléljük, rámutatva a két vezetői szint követelményeiből fakadó kompetenciabéli különbségekre. Összefoglalónkban továbbá a köz- és versenyszféra vezetői közötti különbségeket is érintjük, végül kitérünk a CAPTain kompetenciamérő teszt bemutatására is.

Kulcsszavak: felsővezetők, középvezetők, versenyszféra, közsféra, szervezetpszichológia

Vezetői vizsgálatok történeti áttekintése

A legkorábbra visszanyúló vezetői tanulmányok az intelligenciát (Bingham 1919; Kohs-Irle 1920) és az egyéni különbségeket (Dashiell 1930; Flemming 1935) vizsgálták (Lord et al 2017). Az 1940-es évek vezetéssel kapcsolatos diskurzusában meghatározó volt a személyes attribútumok vezetésben betöltött szerepének fontossága. Míg a korábbi írások az egyéni különbségek jelentőségét hangsúlyozták (Bird 1940 idézi Lord et al 2017), a későbbiekben megjelent tanulmányok egyre szkeptikusabbá váltak az egyéni szemléletmóddal szemben és új megközelítést javasoltak. Ezen szemlélet alapján a vezetés nem az egyénben rejlik, hanem az adott helyzet által meghatározott (Murphy 1941; Stogdill 1948). Az 1950-es évek vezetéselméleti kutatásában jelentős előrelépés következett be, mely előrevetítette és meghatározta a következő 30 év kutatásainak fő témáit (Lord et al, 2017). Olyan hangsúlyos tanulmányok születtek ekkor, mint a vezető nélküli csoportmegbeszélés paradigmája (Bass 1954) vagy Browne (1950) szociometriai vizsgálata, melyek későbbi standardizált, személyiséget és motivációt mérő eszközöket alapoztak meg (Lord et al 2017). Az 1970-es és 80-as évek vizsgálatai arra mutattak rá, hogy a vezetői viselkedés mérését szolgáló eszközök gyakran inkább a felmérést végző

¹ durugy.andras@btk.ppke.hu, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

² galdora.pszich@gmail.com, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

³ kovago.pal.lajos@btk.ppke.hu (levelező szerző), Pázmány Péter Katolikus Egyetem

egyén implicit benyomásait tükrözik, mintsem a vizsgálati személy valós vezetői viselkedését (Eden-Leviatan 1975; Weiss-Adler 1981), mely elmélet e két évtized alatt stabilan fennmaradt (Epitropaki-Martin 2004). Tanulmányunkban a felső- és középvezetői kompetenciákkal kapcsolatos modern szervezetszociológiai vizsgálatokat kívánjuk összefoglalni. Összefoglalásunkban külön hangsúlyt helyezünk a verseny- és közszféra vezetőiről készült elméletek és empirikus vizsgálatok bemutatására.

Vezetői kompetenciái

A következő alfejezet célja a vezetői kompetenciavizsgálatok fontosságának alátámasztása, valamint különböző vezetéselméleti megközelítések és empirikus kutatások bemutatása. A "kompetencia" kifejezés megfelelően szemlélteti azt a megközelítést, miszerint a vezetésnek mind a készség, mind a tudás jelentős részét képezi (Ruben 2019). Ez alapján a hatékony vezetés megismeréséhez és feltárásához a vezetői kompetenciák vizsgálata elengedhetetlen. Amennyiben igaz a feltevés, hogy a vezetők rendelkeznek olyan tulajdonságokkal és készségekkel, amelyek megkülönböztetik őket az alkalmazottaktól, úgy az is feltételezhető, hogy ezen képességekre a környezetnek vagy születési adottságoknak köszönhetően szert kellett tenniük (Mazzarella-Grundy 1989). A felsővezetőktől az alkalmazottakig egyre inkább szükséges olyan mértékű felelősségvállalás, ami elengedhetlenné teszi például az önszabályozás, az önállóság, a döntéshozatal, az önálló elemzés és az önszervezés képességének meglétét (Mládková 2015). A megfelelő döntéshozatalon túl jelentős kihívást jelent továbbá a döntések implementálása, ahogyan arra Miller, Hickson és Wilson (1996 idézi Ivanova 2007) is rámutatnak. Kutatásuk alapján kijelenthetjük, hogy a döntéshozatali folyamat általánosságában korántsem tekinthető problémamentesnek, a döntés eredményének beépítése azonban még ennél is több nehézséggel járhat (Miller et al 1996 idézi Ivanova 2007). A vezetői szereppel kapcsolatos elvárásokat a közvetlen szervezeti környezet (munkatársak, beosztottak, felettesek), valamint a tágabb társadalmi környezet határozza meg, és ezen elvárások teljesítésének mértéke mutatja meg a vezető alkalmasságát (Márta-Berde 2022). Ahogyan Rezviani (2017) fogalmaz, a vezetői szerepek nem csupán bizonyos tevékenységekre korlátozódnak, hanem a menedzseri munkakör betöltéséhez szükséges tevékenységeket, ismereteket, tulajdonságokat és készségeket egyszerre foglalják magukban. Ezen felül a vezetői magatartás megfigyelése, megértése és meghatározása fontos sarokpontjai annak, hogy egy vezető növelje a teljesítményt, az elégedettséget, valamint a hatékonyságot (Márta-Berde 2022). Komoly vitát képez a kérdés – amely Méhes és Ruzsa (2018) tanulmányának középpontjában áll – hogy jó vezetőnek születni kell, vagy tanulható készségeken keresztül is el lehet érni ezt a célt. Mazzarella és Grundy (1989) szerint például az intelligencia a genetikai adottságok és korai nevelés kombinációjából származik, míg olyan egyéb jellemzők, mint a csoportban való együttműködés főként szülői hatásokról köszönhető.

Ahhoz, hogy jó vezető legyen valaki, bizonyos készségekkel rendelkeznie kell. Elengedhetetlen az értelmi képességek megléte, tehát megfelelő szintű általános műveltséggel, intelligenciával, tapasztalatokkal, kezdeményező-készséggel és kreativitással, valamint átfogó látásmóddal kell rendelkeznie egy jó vezetőnek (Horváth 2011; idézi: Méhes-Ruzsa 2018). Guzmán és munkatársai (2020) a vezetői készségeket 4 csoportba osztották. Ezek alapján meghatározhatók kognitív, interperszonális, business és stratégiai készségek. Kognitív készségnek számít a

beszéd, az aktív hallgatás, az aktív tanulás és a kritikus gondolkodás. Interperszonális vezetői készség alatt a tárgyalás, a meggyőzés és a társas folyamatokra való érzékenység értendő. A stratégiai vezetés területéhez Guzmán és munkatársai alapján (2020) az előrelátás képessége, a fő okok (kulcstényezők) azonosítása, illetve a rendszer és a megoldások értékelése tartozik, míg Floyd és Lane (2000) a középvezetők stratégiai szerepeként az ügyek felkarolását, a különböző információk szintetizálását, valamint a szervezeti folyamatok könnyebbé tételét és megvalósítását sorolja. Kiemelendők továbbá az üzleti (business) vezetéshez szükséges képességek: az elemzési készség, a személyi erőforrások és a pénzügyi források kezelése (Guzmán et al 2020). Katz (1974; idézi: Méhes-Ruzsa 2018) a készségek három csoportját határozta meg, amelyeket vezetői szempontból figyelembe kell venni. A technikai készségek csoportjába a szakmai kérdésekben való jártasság, az emberi készségek csoportjába az együttműködés, önuralom, motiváció és empátia, valamint a konceptuális készségek csoportjába a jövőképpel és a szervezettel kapcsolatos összkép tartozik. A vezetők legfontosabb feladata a szervezet, az emberek és a munkafolyamatok vezetése, Roóz (2006; idézi: Méhes-Ruzsa 2018) épp ezért hangsúlyozza a döntéshozatal, a problémamegoldó képesség és a célok kitűzésének fontosságát. A vezetélméletek legtöbbjében kiemelésre kerül a vezető befolyásolási képessége is (Méhes-Ruzsa 2018), melyből Fényszárosi, Sallay, Matuszka és Martos (2018) alapján hazánkban inkább egyfajta kontrolláló vezetői befolyásolás jelenik meg.

A következőkben bemutatásra kerülő empirikus kutatások a vezetői létezés szükséges tulajdonságokat és készségeket tárgyalják. Rezvani (2017) öt prominens középvezetői szerepkört különített el, melyek stratégiai, adminisztratív, döntéshozói, vezetői és kommunikációs feladatokhoz kötődnek és a szervezet kontextusától, az időtényezőtől és a vezetők hozzáállásától függően változhatnak. Giles (2016) kutatása a tíz legfontosabb vezetői jellemzőt tanulmányozta, míg Báthory, Németh és Máthé (2012; idézi Kajtár 2018), valamint Gierlich-Joas, Hess, és Neuburger (2020) olyan kompetenciákról írnak, amelyek elengedhetetlenek a sikeres vezetéshez. Ezen tényezők közé Zaccaro, Kemp és Bader (2004) a következő tulajdonságokat sorolják: extravertált beállítódás, a megfelelő kognitív képességek megléte, lelkiismeretesség, nyitottság, egyfajta kellemes alaptermészet, motiváció, társas intelligencia, az önreflexióra való képesség és érzelmi intelligencia. Gierlich-Joas és munkatársai (2020) vizsgálták továbbá a túlzott vezetői kontroll munkavállalókra gyakorolt hátrányos hatásait. Az általuk bemutatott eredményekhez (Gierlich-Joas et al 2020) hasonló negatív következmény kerül ismertetésre Murayama, Matsumoto, Izuma és Matsumoto (2010) vizsgálatában, akik tanulmányukban a kívülről érkező, teljesítményen alapuló pénzügyi motivátorok kontraproduktív következményeiről írnak.

Giles (2016) vizsgálatában 195 vezető rangsorolt 74 jellemzőt egy kutatás során, amely alapján meghatározták a 10 legfontosabb vezetői tulajdonságot. Ezek a következők: a magas etikai és erkölcsi normák (biztonság), az önszervezés (célok, irányelvek), az elvárások kommunikálása, a véleményváltoztatásra való hajlandóság, a beosztottak fejlődésének támogatása, gyakori és nyílt kommunikáció, új ötletekre és megközelítésekre való nyitottság, csapatszellem (siker és kudarc esetén is együtt), újgenerációs vezetővé válás segítése és a támogatás (lehet próbálkozni és hibázni).

Miközben kiemelten fontos, hogy minden folyamatot és feladatot átlásson a vezető, azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez hogyan hat a beosztottjára. Egyrészt motiválóan hathat, mert tud a beosztott fejlődni és úgy érzi, bevonásra kerül a fontos dolgokba, folyamatokba, másrészt ellenkező hatást is elérhet a vezető, ha a

beosztottnak az az érzése, hogy folyamatos kontroll alatt van. Ebben az esetben a motivációja is csökkenni fog. Gierlich-Joas, Hess és Neuburger (2020) szerint megállapítható, hogy a beosztottak általánosságban több felhatalmazást igényelnek a vezetőjüktől és nagyobb mértékben kívánnak bevonódni a feladatokba. Conger és Kanungo (1988) szerint ugyanakkor ez túlzott önbizalomhoz, ezáltal pedig téves ítéletekhez is vezethet.

A motiváció támogatást, lendületet és kitartást biztosít a szervezeti célok eléréséhez (Boda 2015), így annak alapos megértése és tudatos alkalmazása kulcsfontosságú a vezetői tevékenységben (Szelei 2012 idézi: Szelei 2015). Murayama és munkatársai (2010) eredményei szerint a beosztottak motiválása fontos vezetői feladat, ha azonban a kívülről érkező motivátorok túlzott mértékben jelennek meg, az destruktívan hathat a dolgozók jóllétére és vitalitására (Ruzsa-Roberts 2019).

Báthory, Németh és Máthé (2012; idézi: Kajtár 2018) összegyűjtöttek bizonyos kompetenciákat, amelyek hiánya az alkalmatlan vezetőről árulkodik, ezek a következők: kapcsolatteremtő és –fenntartó képesség, interperszonális rugalmasság, udvariasság, konszenzuskészség, empátia, segítőkészség, tolerancia, mely készségek mellett fontos továbbá a közös célok iránti elkötelezettség és az asszertív kommunikáció. Az inkompetens vezetést illetően Darioly és Schmid Mast (2011) kiemeli, hogy a vezetői szakértelem hiányával kapcsolatos vizsgálatok ugyan meglehetősen ritkák, kutatásuk arra mutat rá, hogy az alkalmazottak a vezetőik szaktudásbeli deficitjét a valóságnak megfelelő módon észlelik. Cservenyák és munkatársai (2012) Mintzberg (2004) a vezetők kompetenciáit személyes, interperszonális, cselekvési és információs csoportokba osztották.

A mai digitális világban megváltoztak a vezetéssel szemben támasztott követelmények is. A kommunikációban nagy szerepük van a digitális eszközöknek, a sikeres vezetővé váláshoz elengedhetetlen az emberközpontúság, valamint az online felületek ismerete és kezelése (Gierlich-Joas et al 2020). A digitális ismeretekben való jártasság azonban nem csak a vezetőkkel szemben támasztott elvárás. Tóth-Kaszás, Németh és Michalec (2021) alapján a vállalatokról általánosan elmondható, hogy azok számára elengedhetetlen az alkalmazottak digitális készségfejlesztése.

A fentiekben kifejtettek alapján három vezetői tulajdonság, avagy kompetencia kitüntetett szerepet kap az eredményes szervezeti működésben. Ezek az együttműködési készség, a vezetői szerep tudatos megélése, valamint a folyamatos önfejlődés és/vagy önfejlesztés. A következőkben ezen három tényező kerül részletesebb bemutatásra.

Együttműködés

Nistor és munkatársai (2015) szerint az együttműködő személyek jótékonyan hatnak a szervezetben uralkodó munkahelyi légkörre és a pszichoszociális egészségre. Az együttműködés kölcsönös bizalmon alapul, a különböző szervezeti egységek együttműködése és bizalmi kapcsolata hatással van az eredményességre. Az együttműködési készséget veleszületett tényezők határozzák meg, majd a tapasztalatok hatására alakul. Czibor (2014; idézi: Kajtár 2018) megállapítja, hogy az együttműködő vezető a csapata érdekeit és a közös célt tartja fókuszban. Az együttműködési kompetenciának szervezeti és társas vonulata is meghatározható (Kajtár 2018). Mivel a legtöbb alkalmazott feltételekhez kötötten hajlandó együttműködni, így a legtöbben készek arra, hogy a vezetőjüktől tapasztalt együttműködési szintet viszonyozzák (Gächter et al 2012). Minél több empátia van egy

vezetőben, annál nagyobb a hajlandósága az együttműködésre. Konfliktuskezelésben viszont szerepe van az együttműködő és versengő viselkedésnek is (Kajtár 2018).

Vezetői tudatosság

A vezetői tudatosság abban rejlik, hogy az egyén képes tudatosan kezelni gondolatait, érzéseit és tapasztalatait azért, hogy céljait elérje. A tudatos vezető Ward és Haase (2016) alapján képes egy problémát több nézőpontból megvizsgálni és mindeközben semlegességét megőrizni. Kommunikációja tisztelettudó és nyílt. Tapasztalataiból tanul és tetteiért felelősséget vállal (Ward-Haase 2016). Cservényák és munkatársai (2012) arra a megállapításra jutottak, hogy Magyarországon a vezetők körében nem általános a „vezetési ismeretek tudatos alkalmazása”. A vezetők a vezetési módszereiket sokkal inkább intuícióikra, tapasztalataikra és elképzeléseikre alapozzák, valamint támaszkodnak a különböző tréningeken tanultakra, főnökük személyére és a szervezetenél bevált gyakorlatokra. Habár a vezetői figyelem és tudatosság kiemelt jelentőséggel bír egy szervezeten belül (Bogáth 2022), a tudatos vezetési gyakorlatok használata azoknál a vezetőknel jellemzőbb, akik korábban részt vettek valamilyen fejlesztési (vezetőképzés, tréning, coaching) folyamatban. Az alábbi területeken volt érezhető leginkább ezek hatása: célkitűzés, eredményesség, kétirányú információáramlás, önfejlesztés, beosztottak fejlesztése (Cservényák et al 2012). A vezetői tudatosság nem függ az életkortól, a több éves gyakorlattól, a fiatalos gondolkodástól és lendülettől, valamint generációs különbségeket sem találtak e tekintetben (Cservényák et al 2017). Cservényák és munkatársai (2012) a kutatásuk során vizsgált vezetői tevékenységekben nem találtak különbséget a férfi és női vezetők között. Munkájukban hangsúlyozzák, hogy a szervezet mérete befolyásolja, hogy mennyire jellemző a HR eszközök használata és minél nagyobb egy szervezet, annál inkább alkalmazzák ezeket az eszközöket. Viszont érzékelhetően egyre jellemzőbb a kis és közepes méretű cégek esetében is, hogy foglalkoznak vezetőfejlesztéssel (Cservényák et al 2012).

Vezetőfejlesztés

A vezetőfejlesztés három legmeghatározóbb módszere a coaching, a facilitátori munka, valamint a tréning (Bakacsi 2019). Cservényák és munkatársai (2017) szerint a vezető fejlődésében lényeges szempontok a saját prioritások és célok meghatározása, a rendelkezésre álló információk megosztása a munkatársakkal, őszinte visszajelzés adása, valamint a beosztottak motivátorairól való beszélgetés. Takey és Carvalho (2015) szerint szintén fontos a menedzsment kompetenciák feltérképezése, valamint fejlesztése. A szerzett tapasztalat és a kompetenciák fejlődése között komoly kapcsolatot találtak (Takey-Carvalho 2015). Cattani és Jihyun (2021) a kompetenciák fejleszthetőségének lehetőségeit vizsgálták. Szerintük a változatosságkeresés vonásához tartozó személyiségjellemzők egy bizonyos optimumon segítik az új, hasznos ismeretek megszerzését. A változatosság keresése ugyanis csak egy bizonyos mértékig jelent előnyt az extra információk (és ismeretek) megszerzésében, azon túl a teljesítmény erőteljes csökkenéséhez vezet.

A verseny- és a közszféra eltérő jellegzetességei

A következőkben a verseny- és közszféra vezetői szempontból is releváns különbségeivel összefüggő forrásokat mutatjuk be. A verseny- és közszféra eltérő

célokkal és jelzőkkel írható le. A verseny-, vagy más néven piaci szférát profitorientáltság jellemzi. Az itt jelen lévő vállalatok között állandó a verseny, hiszen a profitszerzés, a haszon növelése az elsődleges cél (Bajkai-Tóth-Garamvölgyi 2019). Ide hazai magán-, állami és külföldi tulajdonú szervezetek is sorolhatók (Altwicker-Hámori-Lovász 2013). A közszféra ezzel szemben alapvetően más mozgatórugókkal működik (Bajkai-Tóth-Garamvölgyi 2019; Belényesi 2010). Az ezen szektort befolyásoló környezetben gyakoriak az összetett, akár megoldhatatlannak ítélt problémák. Ezen felül pedig folytonosan szem előtt tartandók különböző érdekcsoportok igényei (Darling-Cunningham 2016). Az itt fennálló rendszer célja a társadalmi igények kielégítése és a közjó (közhatalom, közszolgáltatás, hierarchia, együttműködés fontossága) fenntartása (Bajkai-Tóth-Garamvölgyi 2019; Belényesi 2010). A nem piaci alapon működő, kormányzati tulajdonban lévő vállalatok, illetve a kormányzati egységek által birtokolt szervezetek egyöntetűen a közszféra részét képezik (Lienert 2009). A két szféra közötti különbségek alapjaiban határozzák meg a szervezetekben található kompetenciákat, munkaköröket és szervezési folyamatokat (Bajkai-Tóth-Garamvölgyi 2019), így a különböző profilú szervezetek számára elengedhetetlen, hogy tisztában legyenek a rájuk jellemző tevékenységekhez szükséges kompetenciákkal (Cuadrado et al 2012). A versenyszféra környezetét a célok pontos meghatározása és időbeli végrehajtása jellemzi. A közeg ezen jellegzetessége megfelelően tükröződik azon vezetői készségekben, amelyek kiemelt jelentőséggel bírnak a szektorban. Az itt releváns kompetenciák nagy átfedést mutatnak az általános kompetenciamodellekben szereplőkkel, ami arra utalhat, hogy a szektor szükséges készségei széleskörűek és bevett részét képezik a vezetői lét megtapasztalásnak (Darling-Cunningham 2016). Ennek megfelelően a versenyszférában legfontosabbnak tartott kompetenciák a jövőképzés, az ügyfélkezelés, az interperszonális kommunikáció, az időbeli és lehetőségekre építő döntéshozatal és az üzleti érzék (Leslie-Van Velsor 1996; Posner-Kouzes 1988; Bartram 2005), jelentős továbbá a kezdeményezőképeség, az önfejlesztés igénye és képessége, az önállóság és az innováció (Boda 2015). Utóbbi készség (innováció) hatékonyságában a vezetés kulcsszerepet tölt be (Lukoschek et al 2018). Ennek kapcsán Mustafa, Hughes és Ramos (2023) úgy fogalmazzák, hogy a középvezetők katalizátorszerepet töltenek be a szervezeti innovációban, mintegy hidat képezve a felsővezetés által meghatározott stratégiai célok, valamint az alsóbb szinteken dolgozó alkalmazottak között. A céltudatosság is fontos tényező a vezetői készségek között, mindazonáltal a célorientáltság és az innovációs tevékenységek között nincs kapcsolat (Lukoschek et al 2018). A versenyszférában az alkalmazottaktól inkább a célok megvalósítását, kritikus szemléletet és kreativitást várnak el, míg a közszférában jellemzőbb a szabályok betartását, óvatosságot és fegyelmet. A versenyszférában a vezetési viselkedés is gyakran eltérő: előre tekintő, jövőt formáló, autonóm, míg a közszférában korlátozottan autonóm és az eredményeket nyomon követő, inkább reagáló (Karoliny et al 2005). A közszférában szükségesnek ítélt vezetői készségek jól tükrözik az állami szektor összetettségét. Az itt jellemzően megfogalmazott célok általában kevésbé konkrétak, mivel a résztvevők egyszerre több, különböző érdekcsoport nézeteit igyekeznek szem előtt tartani (Darling-Cunningham 2016). Azonban vannak olyan vezetői kompetenciák, amelyek jellemzően a közszférában elvártak. Ezek a szabálytudat, a fegyelmezettség és a szervezet iránti lojalitás (Boda 2015). Meghatározó továbbá a politikai környezetben történő megfelelő kommunikáció és optimális eligazodás, a motiválás, illetve a hozzáadott érték teremtésére való képesség (Darling-Cunningham, 2016). Összességében tehát a közszférában dolgozó vezetők esetében ugyanúgy

elengedhetetlen a vezetői kompetenciák megléte, mint a versenyszférában dolgozó vezetőknél (Parragh 2015). Habár Belényesi (2010) arról ír, hogy a közszférán belül a különböző ágazatok, munkaköri beosztások tekintetében nincs egységesen elvárt kompetenciarendszer, Parragh (2015) szerint itt is szükség van vezetői szemléletmódra, valamint fontos a stratégiai gondolkodás és tervezés integrált alkalmazása. Továbbá az egyéni jellemzőket figyelembe vevő vezetői kompetenciafejlesztés sem általános, amelynek oka kulturális (bürokrácia) és pénzügyi jellegű. A versenyszférában alkalmazott módszerek tehát nem ültethetők át egy az egyben a közszférába (Belényesi 2010).

Kajtár (2018) érvelése szerint a versenyszférában gyakoribb, ún. menedzser típusú vezetőket gyorsabb és rugalmasabb reakció jellemzi, a közszférában ez a hozzáállás ritkábban jelenik meg. Utóbbinál inkább az eredményes és törvényes munkavégzés jellemző, amit egy zártabb, hierarchikusabb, erősen szabályozott rendszerben kell teljesíteni, ahol inkább fontos a szakmaiság. Kevés kutatás foglalkozik a közigazgatásban lévő vezetőkkel.

A vezető stílusa ugyanakkor jelentős hatással van a szervezeti működésre. Hazafi és György (2013; idézi: Kajtár 2018) szerint a közszférában a döntéshozók nem csupán személyzeti, gazdasági és munkaszervezési kérdésekben döntenek, hanem szakmai kérdésekben is, ami azt jelenti, hogy felügyelik beosztottjaik szakmai munkáját és döntéseit is (Kajtár 2018). A szakmaiság és a vezetői készségek azonban nemcsak a közszférában fontosak, Boda (2015) alapján ugyanis a professzionális működés, a motiváltság, a jó terhelhetőség, az etikusság, az együttműködés és a precizitás azonos mértékű jelentőséggel bírnak mindkét szektorban. A közszférában lévő vezetők gondolkodására viszont inkább a lassú, megfontolt, racionális gondolkodás a jellemző, amiből egy lassabb döntési folyamatra lehet következtetni. (Kajtár 2018). A vezető stílusán túl továbbá fontos tényezőnek minősül a szervezeti kultúra (Barnová et al 2022) a szervezeti struktúra, és a szervezet életkora (Ranger-Moore 1997) is a szervezet működését illetően (DeCanio et al, 2000).

A szervezeti eredményességben az egyéni tényezők összessége is szerepet játszik. A teljesítményértékelést a mindennapi életben a versenyszféra alkalmazza, azonban a közszférában is lenne rá igény (Boda 2015). Utóbbi esetben azonban a teljesítmény minősítése az év elején célként kitűzött teljesítési követelményekre és teendőkre való év végi visszajelzést jelenti (Gergely 2009).

Vezetők a versenyszférában

A versenyszféra sajátossága a folyamatosan növekvő árbevétel elérése folyamatosan emelkedő nyereségtartalommal. A vezetőkkel szemben klasszikusan megfogalmazódó igény 5 fő terület köré szerveződik (Drucker 1991): célkitűzés, szervezés, motiváció és kommunikáció, kontroll és a munkatársak fejlesztése. Ugyanakkor a vállalatok sikerét nagyban befolyásolja, hogy vezetői és munkatársai hogyan bánnak az emberekkel (beosztottak, ügyfelek, partnerek stb.), ezért megnőtt a jelentősége az interperszonális kapcsolatoknak (kommunikációs készség, empátia, tolerancia, nonverbalitás) (Forintos 2000). Sőt, egy a világban otthonosan mozgó vezető sajátossága a nyitott gondolkodás, a kiváló kapcsolatteremtő képesség és az érzelmi kultúra (intelligencia) (Klein 2011). Ez utóbbinak két különösen fontos eleme a stressz kezelése és az erős belső motiváció. Ezek azok a legfőbb viselkedésformák (kompetenciák), amelyek segítségével a vezető hatékony válaszokat tud adni a szervezet által elvárt követelményekre (Klein 2011). Az interperszonális kapcsolatok

jelentőségét (Klein 2011) támasztja alá azzal, hogy a versenyszféra vezetőit kapcsolorientáltság jellemzi (Andersen 2010).

A versenyszféra mindent az eredményesség és a hatékonyság szemüvegén keresztül vizsgál, ezért mindazon vezetői képességek, amelyek rövid-, vagy hosszútávon ezt szolgálják, keresett értékek a munkaerőpiacon (Cavusgil et al 2008). A versenyszféra vezetőit, habár jellemzően intuitíven hoznak döntéseket, hatalomorientált motiváció jellemzi (Andersen 2010). A nemzetközi piacokon tevékenykedő szervezetek esetében ez hatványozottan igaz, a vezetői elvárásokat meghatározó szervezeti stratégia két célt tart szem előtt: 1. a minél specifikusabb ügyfélkiszolgálást és a 2. minél nagyobb eredményességet és hatékonyságot (Cavusgil et al 2008).

A szervezetek természetéből adódik, hogy növekednek, fejlődnek, változnak és elhalnak. Az alapítást követő 5 évet általában alig több mint fele éri meg és ezek legtöbbje is növekedésében megreked az előre nem látott nehézségek (gazdasági válság, pandémia, energiaár robbanás) miatt. Ebből következik, hogy a vezetőkkel szembeni elvárások sokszor oly gyorsan változnak, hogy nehéz azt az igényelt kompetenciákkal naprakészen követni. A rugalmasság, az alkalmazkodás, a konstruktív reagálás a változásokra ma már alapfeltétel a versenykörnyezetben helytállni kívánó szervezet vezetőinél. Az kerül jobb helyzetbe a többiekhez képest, aki versenyelőnyt jelentő tulajdonsággal bír, aki képes adaptálódni az aktuális környezeti feltételekhez (Kieser-Woywode 2006).

Vezetők a közsférában

A közsférában számos eltérő vezetési forma jelenik meg (Desmarais 2010), Hansen és Villadsen (2010) alapján azonban az itt megmutatkozó vezetési stílus alapvetően lágyabb, mivel az itteni munkakörnyezet a részvételen alapuló megközelítést segíti elő. Skorková (2016) szerint a kompetenciaalapú modellek napjainkban elemi fontosságúak a humán erőforrás menedzsmentben. Kutatásában Porvaznik (2013 idézi: Skorková, 2016) holisztikus modelljének közsférába való integrálhatóságát tanulmányozta, amelynek három fontos tényezője a szakmai tudás, az alkalmazási készségek és a szociális készségek és melyhez hasonló modellek más országokban korábban már sikeresen implementálásra kerültek. Andersen (2010) alapján a közsférában dolgozó vezetők változásorientált vezetési stílust alkalmaznak és a döntések meghozatalakor leginkább az intuíciónak támaszkodnak, profiljuk pedig teljesítményorientált.

Gatenby, Rees, Truss, Alfes és Soane (2014) közsférában dolgozó középvezetők szervezeti változásokban betöltött szerepét vizsgálták az Egyesült Királyságban, amelyben lényeges kompetenciaként határozták meg a reaktív problémamegoldást. A középvezetők azon túl, hogy túlterheltek, csupán kevés kontrollal rendelkeztek a pénzügyi tervezést illetően, mindezek felül pedig nem volt lehetőségük arra, hogy saját ötleteiket és új munkamódszereiket érvényesítsék. Gatenby és munkatársai (2014) szerint ráadásul a közsférában a felsővezetők és a szakemberek jellemzően több hatalommal rendelkeznek, mint a középvezetők.

A közigazgatási rendszer jellegzetességei leginkább az állami irányítás alatt álló szervezetekben mutatkoznak meg (Desmarais 2010). A középvezetők önállóságát és a változás kezdeményezését számos tényező gátolja. Jelentős elem, hogy a középvezetők szerepét a központi kormányzat korlátozza és így ők a felsővezetők végrehajtóivá válnak. Tehát a középvezetők nem funkcionálnak vezetőként és a mindennapokban feladataik jellege leginkább operatív (Gatenby et al

2014). Külső kapcsolataik inkább hatalomra épülnek, míg belső kapcsolataik a hierarchia köré összpontosulnak (Desmarais 2010).

A közszférában a motiváció hatással van a munkavállalók innovatív viselkedésére. Ezen viselkedés elősegítésének egyik módja, hogy a szervezet kommunikációjában kiemelésre kerülnek a vállalkozó szellemű vezetők, valamint az, ha a munkavállalók ötleteinek megvalósítására van a szervezetben befogadókészség és lehetőség (Miao et al 2017).

Habár a közszférában a középvezetők autonómiája kevés (rendőrség és egészségügy) (Knies-Leisink 2013), Desmarais (2010) szerint úgy tűnik, a célok irányításában alacsonyabb nyomás nehezedik rájuk, mint a versenyszférában dolgozó kollégáikra. Azok a középvezetők támogatják jobban a beosztottjaikat, akiknek van támogató készségük. Ahhoz, hogy a középvezetők támogatni tudják beosztottjaikat, mozgástérre van szükségük. Továbbá a felsővezetők és a HR is szükségesek ahhoz, hogy a középvezetőknek megfelelő tekintélyük legyen (Knies-Leisink 2013).

Közép- és felsővezetők kompetenciái

Vezető pozícióban a szakmai tudás és gyakorlat mellett vezetői kompetenciák is szükségesek. Általános hiánya jól tetten érhető a hazai vezetők körében, különösen a középvezetők esetében. A középvezetők kiválasztása jellemzően szakmai kiválóság alapján történik, háttérbe szorítva a vezetői alkalmasságot, melynek pótlására, fejlesztésére ritkán kerül sor szervezett körülmények között. Mindezek eredményeként a középvezetők kevésbé azonosulnak a vezetői szereppel, nem rendelkeznek széleskörű vezetői eszköztárral és alacsony vezetői önbizalom jellemzi őket. A megfelelő vezetői önértékelés pedig a munkavállalók számára is kiemelt jelentőséggel bír, mivel egy magabiztos, kiegyensúlyozott vezető nyugalmat és biztonságot közvetít, ami elengedhetetlen a hatékony munkavégzéshez.

A továbbiakban a közép- és felsővezetői kompetenciák vizsgálatát mutatjuk be, különös tekintettel az eredményes vezetéshez szükséges kompetenciákra. Charan, Drotter és Noel (2000) korábban már vizsgálták azokat a készségeket, amelyek a vezetői szintek közötti feljebb lépéshez szükséges siker elengedhetetlen részeit képezik. Egy úgynevezett "vezetői fejlesztési csőmodellt" (Pipeline model of leadership development) hoztak létre, amely egészen a szervezet legalsó szintjétől a legfelső szintig tárgyalja a szükséges kompetenciákat. A hat vezetői átmenet egytől-egyig jelentős változást jelent mind munkakövetelményekben, mind elsajátított készségekben (Charan et al 2000).

Meissner és Radford (2015) megfigyelése szerint a vezetők nem tudják hatékonyan kezelni a változásokat és az azokkal kapcsolatban felmerülő tényezőket, ezért a középvezetők vezetői készségeinek fejlesztését kiemelten fontosnak tartják. A változások kezelésére vonatkozóan Ujhelyi és Filep (2017) hangsúlyozza, hogy a lényegesebb változások levezényléséhez kifejezetten transzformációs vagy ún. change leaderekre van szükség. Charan és munkatársai (2000) kiemeli, hogy mivel a vezetői készségek megléte minden hierarchiaszinten jelentős, a szervezetnek biztosítania kell a fejlődési lehetőségeket vezetői számára. A vezetői készségek, habár elengedhetetlenek az eredményességhez, hiányuk hátterében gyakran azt látjuk, hogy középvezetői pozícióba olyan kerül, aki szakmailag kiemelkedő, azonban hiába van az illetőnek magas szakmai tudása, a vezetői készségek meglétét ez nem garantálja. További probléma lehet a karrierút hiánya, aminek következtében képzések sincsenek a vezetői kompetenciák elsajátításához. Korábban említettük,

hogyan Katz (1974; Méhes-Ruzsa 2018) a vezetői szempontból mérhető készségek három csoportját határozta meg, amelyek a technikai készségek, az emberi készségek és a koncepcionális készségek csoportja. Alsó-, közép- és felsővezetőknél a három készség eltérő mértékben optimális, míg a szociális készségek megléte minden vezetői szinten fontos, mellyel összhangban Curtis, Winsor és Stephens (1989) a legfontosabb menedzseri képességként a kommunikációt említi. Középvezetői szinten ajánlott, hogy mindhárom csoportba tartozó készségek terén magas szinten legyen a vezető. Alsó szintű vezetőknél a szakmai jártasság lényeges és a koncepcionális készségek megléte kevésbé, míg a felsővezetői szinten pont ezek a készségek értékelődnek fel és a szakmaiság háttérbe szorul (Katz 1974; idézi: Méhes-Ruzsa 2018).

Mindenesetre meghatározó az is, hogy a vezetők milyen jellegű feladatokat látnak el nap mint nap (Giauque 2016). Ahogy a vezetési szinteken egyre feljebb jutunk, a szervezési feladat jelentősége egyre csökken. Berde (2006) alapján a felsővezetők tartják a szervezést mint feladatot a legkevésbé lényeges vezetői tevékenységnek. Ez feltehetően annak köszönhető, hogy munkájuk során más vezetői feladatok kerülnek előtérbe (Berde 2006). A vezetők, legfőképp a középvezetők, több időt töltenek adminisztratív feladatokkal, mint vezetői feladatokkal (Giauque 2016). Ez többek között amiatt lehet, hogy nem vesznek részt a középvezetők a stratégiaalkotásban és a döntéshozatalban, továbbá rendszerint nem vonják be őket a vezetőfejlesztésbe és az utódlástervezésbe (Belasen-Belassen 2016). Ahhoz, hogy vezetőként értékesé váljanak a középvezetők is, az kell, hogy legyen terük, inspirációjuk, teljesítményük növelésére és vezetői kapacitásuk javítására (Belasen-Belassen 2016).

Egy vezetői kompetenciamérő eszköz: A CAPTAIN-MODELL

A CAPTain kompetencia teszt 1982-ben került kifejlesztésre Svédországban a munkaerő kiválasztása céljából. A szakmai sikert előidéző tényezők voltak a középpontban, nevezetesen a munkahelyi társas magatartás, a teljesítmény és az önmenedzselés. Az első, kifejezetten munkahelyi viselkedést mérő teszt, viszont már Németországban készült 2015-ben Hübschmann és Nagler által, ugyanis kezdetekben csak az általános személyiségtényezőkre terjedt ki a mérőeszköz (Fink-Moeller 2018). A német fejlesztésű teszt tehát azokra a kompetenciákra koncentrál, amelyek a munkahelyi siker szempontjából lényegesek. Ennek oka, hogy a munka és az azt végző személy minél jobban illeszkedjen egymáshoz (Henrici-Wrage 2017). A ma használt teszt 38 kompetenciát vizsgál és többek között munkaattitűdöt, vezetői magatartást, döntéshozatalt, szociabilitást mér (Captain Hungary 2023). A kitöltő személyt nem kategóriákba sorolja a teszt, hanem dimenzióknak kerül értékelésre a viselkedés. A mérőeszköz célja nem az, hogy normát határozzon meg, hanem az, hogy kritériumokat lehessen felállítani a segítségével, például konkrét munkaköri követelményeket. Tehát az egyén eredményei nem kerülnek összehasonlításra egy populációs mintával (Henrici-Wrage 2017). Ma már nem csak kiválasztáshoz alkalmazzák a CAPTain tesztet, hanem számos más területen: fejlesztés, humán erőforrás menedzselés, tehetséggondozás, projektmenedzselés, coaching, tréning, vezető diagnózis (CNT Gesellschaft für Personal- und Unternehmensentwicklung mbH, 2023), vezetői fejlesztés, potenciálemelés, értékesítés optimalizálása, értékelések, az együttműködési potenciál felismerése, utódlástervezés (Henrici-Wrage 2017). Az egyén beosztásától függően kap vezetői, értékesítői, munkatársi, pályakezdő tesztet, amelyek között a szövegezésben van

különbség (Captain Hungary 2023). A CAPTain kompetenciái korrelálnak a Big Five – NEO FFI mérőeszköz faktorjaival, amelyek a neuroticizmus, az extravertió, a nyitottság, a barátságosság és a lelkiismeretesség. A neuroticizmus pozitívan korrelált a mások felé való nyitottsággal, az extravertió pozitív kapcsolatban áll a szociabilitással, az Eladói potenciál és Kitűnni vágyás kompetenciákkal. A nyitottság a Változatosságra való igénnyel és a Kreativitással áll pozitív kapcsolatban. Ha magas pontszámot ér el egy személy a Big Five barátságosság faktornál, akkor magas pontszáma lesz a CAPTain Konszenzusigény, Együttműködési igény, Szociális nyitottság, Közösségi igény és Elfogadási igény kompetenciáinál. A lelkiismeretesség pozitívan korrelált az Önszervezés és Kitartás kompetenciákkal, továbbá negatívan korrelált a Döntéshozatal kompetenciával (Henrici-Wrage 2017). A CAPTain teszt tehát motivációt és kognitív képességeket egyszerűen képes mérni.

A globálisan működő szervezetek életében kiemelt jelentőséggel bír, hogy a vezetői kompetenciák mérési és értékelési folyamata hatékony legyen (Herd et al 2016). Habár Bird és Stevens (2013 idézi: Herd et al 2016) alapján számos olyan eszközt tartunk számon, melyek effektív módját kínálják a vezetői hatékonyság tanulmányozásának, ezen mérőeszközök többsége papír-alapon, ún. "soft" kompetenciákat mér, azaz a világnézet-, személyiség, valamint attitűdbeli összetevőket helyezi a fókuszba. Ezzel szemben az AC (Assessment Center) Jackson, Lance, és Hoffman (2013) alapján egy olyan vezetői kompetencia értékelési módszer, amely vezetői viselkedési mintázatokat mér, beleértve ebbe a vezetői tulajdonságokat és készségeket.

Összegzés

Jelen tanulmány a vezetéshez szükséges kompetenciák szervezetpszichológiai szakirodalmának feltárását, összefoglalását tűzte ki célul, különös tekintettel a közép- és felsővezetőkre, valamint a köz- és versenyszféra vezetőire. A tanulmány áttekinti a vezetői vizsgálatokat a 20. századtól kezdődően, majd a vezetői kompetenciákat és a fent említett szektorok különbözőségeit taglalja. Vizsgálatunk külön hangsúlyt fektet a CAPTain kompetenciatesztre (Captain Hungary 1999), amely szubjektív és egyben objektív módját biztosítja a vezetői kompetenciák mérésének és amellyel kapcsolatban – különös tekintettel a közép- és felsővezetés, valamint a köz- és versenyszféra kompetenciának átfogó vizsgálatára – korábban csak kevés átfogó tanulmány született (Durugy et al 2024).

Irodalomjegyzék

1. Altwicker-Hámori, Sz., Lovász, A. (2013) Javíthat-e hosszútávon a közalkalmazottak relatív helyzetén egy 50%-os béremelés? A köz-magán keresetkülönbség elemzése Magyarországon 2002 és 2008 között. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek* (2013/1). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet; Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék.
2. Andersen, J. A. (2010). Public versus private managers: How public and private managers differ in leadership behavior. *Public Administration Review*, 70(1), 131-141. o. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2009.02117.x>
3. Bajkai-Tóth, K., Garamvölgyi, J. (2019). Munkavállalói kompetenciák a közszféra és a versenyszféra területén. In: Karlovitz, J. T. (szerk.)

- Tanulmányok a kompetenciára építő, fenntartható kulturális és technológiai fejlődés köréből.* Komárno: International Research Institute s.r.o., 9-20. o.
4. Bakacsi, Gy. (2019). Herzberg újratöltve, avagy a motivált morgás. In: László, Gy., Németh, J., Sikos, N. (szerk.) *Vezető és menedzser: Emlékkötet Farkas Ferenc születésének 70. évfordulójára*, Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet. 105-113. o.
 5. Barnová, S., Treľová, S., Hlásna-Krásna, S, Beňová, E, Hasajová, L, Gabrhelová, G. (2022). Leadership Styles, Organizational Climate, and School Climate Openness from the Perspective of Slovak Vocational School Teachers. *Societies*. 12(6). 192. <https://doi.org/10.3390/soc12060192>
 6. Bartram, D. (2005). The Great Eight competencies: A criterion-centric approach to validation. *Journal of Applied Psychology*, 90(6), 1185-1203. o. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.90.6.1185>
 7. Bass, B. M. (1954). The leaderless group discussion. *Psychological Bulletin*. 51(5), 465-492. o. <https://doi.org/10.1037/h0056881>
 8. Báthory Németh, A. & Máthé, J. (2012). *Együttműködés, és csapatépítés. Tréning háttéranyag*. ÁROP-2.2.13- 2012-2012-0001. Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem.
 9. Belasen, A., & Belasen, A. R. (2016). Value in the middle: cultivating middle managers in healthcare organizations. *Journal of Management Development*, 35(9), 1149-1162. o. <https://doi.org/10.1108/JMD-12-2015-0173>
 10. Belényesi, E. (2010). Kompetenciafejlesztés a közigazgatásban. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 5(1-2), 95-100. o. <https://doi.org/10.14232/jtgf.2010.1-2.95-100>.
 11. Berde, Cs. (2006). A szervezés, mint vezetési feladat. In: Jávor A., Berde Cs. (szerk.) *A térségfejlesztés vezetési és szervezési összefüggései*. Tudományos ülés, Debrecen: Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, 18-25. o.
 12. Bird, A., Stevens, M. (2013). Assessing Global Leadership Competencies. In: M. Mendenhall, J. Osland (Eds.), *Global Leadership: Research, Practice, and Development*, 113-140. o. New York: Routledge.
 13. Bird, C. (1940). *Social Psychology*. New York: Appleton-Century.
 14. Bingham, W. V. (1919). Army personnel work with some implications for education and industry. *Journal of Applied Psychology*, 3(1), 1-12. o.
 15. Boda, B. (2015). A teljesítményértékelés szervezeti és egyéni dimenziói a köz- és a versenyszférában. *Hadtudomány*, 25, 91-101. o.
 16. Bogáth, Á. (2022). A mindfulness szerepe a szervezetek vezetésében és kapcsolata az autentikus vezetéssel. In Vargha, J., Csiszárík-Kocsir, Á., Garai-Fodor, M. (szerk) *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században XII./1*. Budapest: Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar, 16-29. o.
 17. Browne, C. G. (1950). Study of executive leadership in business. II. Social group patterns. *Journal of Applied Psychology*, 34(1), 12-15. o. <https://doi.org/10.1037/h0054516>
 18. Captain Hungary (2023). URL: <https://www.captain.hu/captain-tests/Letoltve:2024.10.06>.
 19. Cavusgil, S. T., Knight, G. & Riesenberger, J. R. (2008). *International Business: Strategy, Management and New Realities*. Uppers Sidle River: Pearson-Prentice Hall.

20. Charan, R., Drotter, S., & Noel, J. (2000). *The leadership pipeline: How to build the leadership powered company*. San Francisco: Jossey-Bass.
21. CNT Gesellschaft für Personal- und Unternehmensentwicklung mbH (2023). URL: <https://www.captain-personaltest.com/anwendungsfelder/> Letöltve: 2024. 07. 20.
22. Cuadrado, I., Navas, M., Molero, F., Ferrer, E. & Morales, J. F. (2012). Gender Differences in Leadership Styles as a Function of Leader and Subordinates' Sex and Type of Organization. *Journal of Applied Social Psychology*, 42 (12), 3083-3113. o. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2012.00974.x>
23. Curtis, D. B., Winsor, J. L., & Stephens, R. D. (1989). National preferences in business and communication education. *Communication Education*, 38(1), 6-14. o.
24. Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1988). The empowerment process: Integrating theory and practice. *Academy of Management Review*, 13(3), 471-482. o. <https://doi.org/10.5465/amr.1988.4306983>
25. Czibor, A. (2014). *Döntések társas dilemmahelyzetekben: szembélyiségjellemzők és szituációs faktorok hatása*. PhD értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK.
26. Cservenyák, T., Dobay, R. & Filep, L. (2017). Hogyan változott a hazai vezetők tudatossága az elmúlt 5 évben? A 2017. évi Tudatos Vezetés kutatás eredményei és összehasonlító elemzés. *Menedzsmentor*. URL: <https://tudatosvezetes.hu/docs/tudvez2017.pdf> Letöltés dátuma: 2024. 07. 20.
27. Cservenyák, T., Pusztai, Cs. & Tomka, J. (2012). A menedzserek mennyire vezetnek tudatosan a munkatársaikat? A 2012. évi Tudatos vezetés kutatási eredményei. KPMG Akadémia. <http://tudatosvezetes.hu/docs/tudvez2012.pdf> Letöltés dátuma: 2024. 07. 20.
28. Dashiell, J. F. (1930). Personality traits and the different professions. *Journal of Applied Psychology*, 14(3), 197-201. o. <https://doi.org/10.1037/h0074873>
29. Darling, S. D., Cunningham, J. B. (2016). Underlying values and competencies of public and private sector managers. *Asian Education and Development Studies*, 5(4), 371-387. o. <https://doi.org/10.1108/AEDS-09-2015-0050>
30. Darioly, A., & Schmid Mast, M. (2011). Facing an incompetent leader: The effects of a nonexpert leader on subordinates' perception and behaviour. *European Journal of Work & Organizational Psychology*, 20(2), 239-265. o. doi: 10.1080/13594320903429576
31. DeCanio, S. J., Dibble, C., & Amir-Atefi, K. (2000). The importance of organizational structure for the adoption of innovations. *Management science*, 46(10), 1285-1299. o. <https://doi.org/10.1287/mnsc.46.10.1285.12270>
32. Drucker, P.F. (1991). *A hatékony vezető - Az eredményes irányítás kézikönyve*. Budapest: Park Kiadó
33. Durugy, A., Durugy, A., Szabó, E., Gál, D., Kóvágó, P., & Kollár, P. (megjelenés alatt). Körkép és körkép a hazai vezetők kompetenciáiról. *Magyar Pszichológiai Szemle*.
34. Eden, D., & Leviatan, U. (1975). Implicit leadership theory as a determinant of the factor structure underlying supervisory behavior scales. *Journal of*

- Applied Psychology*, 60(6), 736-741. o. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.60.6.736>
35. Epitropaki, O., Martin, R. (2004). Implicit leadership theories in applied settings: Factor structure, generalizability, and stability over time. *Journal of Applied Psychology*, 89(2), 293 -310. o. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.89.2.293>.
 36. Fényszárosi, É., Sallay, V., Matuszka, B., Martos, T. (2018). Munkával kapcsolatos motivációk és elégedettség–személyorientált elemzés. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(3-4), 411-434. o. <https://doi.org/10.1556/0016.2018.73.3.3>
 37. Fink, F., Moeller, M. (2018). *Purpose Driven Organizations - Sinn - Selbstorganisation – Agilität*. Stuttgart: Schäffer-Poeschel Verlag.
 38. Flemming, E. G. (1935). A factor analysis of the personality of high school leaders. *Journal of Applied Psychology*, 19(5), 596-605. o. <https://doi.org/10.1037/h0052228>
 39. Floyd, S. W., Lane, P. J. (2000). Strategizing throughout the organization: Managing role conflict in strategic renewal. *Academy of Management Review*, 25(1), 154-177. o. <https://doi.org/10.2307/259268>
 40. Forintos, K. (2000). A humán erőforrás fejlesztésének lehetőségei a magyar társadalomértékeinek tükrében. *Tudásmenedzsment*, 1 (1) 33-38. o.
 41. Gatenby, M., Rees, C., Truss, C., Alfes, K., Soane, E. (2014). Managing Change, or Changing Managers? The role of middle managers in UK public service reform. *Public Management Review*, 17 (8), 1124-1145. o. <https://doi.org/10.1080/14719037.2014.895028>
 42. Gächter, S., Nosenzo, D., Renner, E., & Sefton, M. (2012). Who makes a good leader? Cooperativeness, optimism, and leading-by-example. *Economic Inquiry*, 50(4), 953-967. o. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.2010.00295.x>
 43. Gergely, É. (2009). Teljesítménymenedzsment vizsgálatok néhány, az Észak-alföldi régióban működő profitorientált szervezetnél. *A virtuális intézet Közép-Európa kutatására közleményei*, 1(1), 74–80. o.
 44. Giauque, D. (2016). Stress among public middle managers dealing with reforms. *Journal of Health Organization and Management*, 30(8), 1259–1283. o. <https://doi.org/10.1108/JHOM-06-2016-0111>.
 45. Gierlich-Joas, M., Hess, T., Neuburger, R. (2020). More self-organization, more control—or even both? Inverse transparency as a digital leadership concept. *Business Research*. 13. 921-947. o. <https://doi.org/10.1007/s40685-020-00130-0>
 46. Giles, S. (2016). The most important leadership competencies, according to leaders around the world. *Harvard Business Review*. URL: <https://hbr.org/2016/03/the-most-important-leadership-competencies-according-to-leaders-around-the-world> Letöltés dátuma: 2024. 10. 06.
 47. Guzmán, V. E., Muschard, B., Gerolamo, M., Kohl, H., Rozenfeld, H. (2020). Characteristics and Skills of Leadership in the Context of Industry 4.0. *Procedia Manufacturing*, 43, 543–550. o. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2020.02.167>
 48. Hansen, J. R., Villadsen, A. R. (2010). Comparing public and private managers' leadership styles: Understanding the role of job context. *International Public Management Journal*, 13(3), 247-274. o. <https://doi.org/10.1080/10967494.2010.503793>

49. Hazafi, Z. & György, I. (szerk.) (2013). *Közszolgálati életpályák*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
50. Henrici, J. Wrage, F. (2017) Erfassung von Verhaltenskompetenzen: CAPTain (Computer Aided Personnel Test answers inevitable). In: Erpenbeck, J., Rosenstiel, L., Grote, S., Sauter, W. (2017). *Handbuch Kompetenzmessung*. Stuttgart: Schäfer-Poeschel, 215-234. o.
51. Herd, A. M., Alagaraja, M., Cumberland, D. M. (2016). Assessing global leadership competencies: The critical role of assessment centre methodology. *Human Resource Development International*, 19(1), 27-43. o. <https://doi.org/10.1080/13678868.2015.1072125>
52. Horváth, I. (2011). Vezetési módszertan. In: Fábrián, A. *Vezetők és beosztottak a magyar közigazgatásban*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
53. Hübschmann, W., Nagler, C. (2015). CAPTain-Potenzialanalyse. In Brand, M., Ion, F., Wittig, S. (Hrsg.), *Handbuch der Persönlichkeitsanalysen: Die führenden Tools im Überblick*. Offenbach: GABAL Verlag GmbH. 138-163. o.
54. Ivanova, Y. V. (2007). Middle managers in a state-controlled economy: How they implement their decisions. *Journal of Managerial Psychology*, 22(4), 392-410. o. <https://doi.org/10.1108/02683940710745950>
55. Jackson, D., Lance, C., Hoffman, B. (Eds.). (2013). *The Psychology of Assessment Centers*. Routledge.
56. Kajtár, E. (szerk.). (2018.) Vezetési gyakorlat. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
57. Karoliny, M., Lévai, Z. Poór, J. (2005). *Emberi erőforrás menedzsment a közigazgatásban – Módszertani kézikönyv*. Budapest: Wolters Kluwer Hungary Kft.
58. Katz R. L. (1974). Skills of an Effective Administrator, *Harvard Business Review* 52. 5. URL: <https://hbr.org/1974/09/skills-of-an-effective-administrator> Letöltve: 2024. 10. 06.
59. Kieser, A. Woywode, M. (2006). Evolutionaere Annäherungen. In: Kieser, A. – Ebers, M. (szerk.): *Organisationstheorien*. Wiesbaden: Gabler Verlag.
60. Klein S. (2011). *Negyven év munkapszichológia*. Budapest: Edge 2000 Kft.
61. Knies, E., Leisink, P. (2014). Leadership Behavior in Public Organizations. *Review of Public Personnel Administration*, 34 (2), 108–127. o. <https://doi.org/10.1177/0734371X13510851>
62. Kohs, S. C., Irle, K. W. (1920). Prophesying Army promotion. *Journal of Applied Psychology*, 4(1), 73-87. o. <https://doi.org/10.1037/h0070002>
63. Leslie, J. B., Van Velsor, E. (1996). *A look at derailment today: North America and Europe*. Greensboro, NC: Center for Creative Leadership.
64. Lord, R. G., Day, D. V., Zaccaro, S. J., Avolio, B. J., Eagly, A. H. (2017). Leadership in applied psychology: Three waves of theory and research. *Journal of Applied Psychology*, 102(3), 434-451. o. <https://doi.org/10.1037/apl0000089>
65. Lukoschek, C. S., Gerlach, G., Stock, R. M., & Xin, K. (2018). Leading to sustainable organizational unit performance: Antecedents and outcomes of executives' dual innovation leadership. *Journal of Business Research*, 91, 266–276. o. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.07.003>
66. Mazzarella, J. A., Grundy, T. (1989). Portrait of a Leader. In: Smith, S. C., Piele, P. K. (szerk.) *School Leadership: Handbook for Excellence (2nd ed)*. Eric Clearinghouse on Educational Management, College of Education, University of Oregon. 1989. 7-26. o.

67. Márta, E. & Berde, Cs. (2022). A humán társadalom vezetői szerepeinek párhuzamosságai az állatcsoportokban azonosítható irányítói szerepekkel. In: Karlovitz, J. T. *Az ember és gazdagsága egészséges és biztonságos környezetben*, Komarno: International Research Institute s.r.o. 148-160. o.
68. Meissner, E., Radford, K. (2015). Importance and performance of managerial skills in the Australian aged care sector - a middle managers' perspective. *Journal of Nursing Management*, 23 (6), 784-793. o. <https://doi.org/10.1111/jonm.12208>
69. Méhes, T., Ruzsa, D. (2018). Vezetési elméletek. In Kajtár, E.(szerk.) *Vezetési gyakorlat*. Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem.
70. Miao, Q., Newman, A., Schwarz, G., Cooper, B. (2018). How leadership and public service motivation enhance innovative behaviour. *Public Administration Review*, 78 (1), 71-81. o. <https://doi.org/10.1111/puar.12839>
71. Miller, S. J., Hickson, D.J., Wilson, D.C. (1996). Decision-making in organizations. In: Clegg, S. R., Hardy, C. Nord, W. R. (szerk.). *Handbook of Organization Studies*. Sage Publications, Thousand Oaks, CA. 293-312. o.
72. Mintzberg, H. (2004). *Managers, not MBAs: a hard look at the soft practice of managing and management development*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler.
73. Mládková, L. (2015). Knowledge Workers and the Principle of 3S (Self-Management, Self-organization, Self-control). *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 181, 178-184. o. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.879>
74. Murayama, K., Matsumoto, M., Izuma, K., Matsumoto, K. (2010). Neural basis of the undermining effect of monetary reward on intrinsic motivation. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 107(49), 20911-20916. o. <https://doi.org/10.1073/pnas.1013305107>
75. Murphy, J. A. (1941). A study of the leadership process. *American Sociological Review*, 6, 674-687. o.
76. Mustafa, M. J., Hughes, M., Ramos, H. M. (2023). Middle-managers' innovative behavior: The roles of psychological empowerment and personal initiative. *The International Journal of Human Resource Management*, 34(18), 3464-3490. o. <https://doi.org/10.1080/09585192.2022.2126946>
77. Nistor K., Ádám, Sz., Cserháti, Z., Szabó, A., Zakor, T. Stauder, A. (2015). A Koppenhágai Kérdőív a Munkahelyi Pszichoszociális Tényezőkről II (COPSOQ II) magyar verziójának pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 16(2), 179-207. o. <https://doi.org/10.1556/0406.16.2015.2.3>
78. Parragh, B. (2015). Szemléletváltás a közsférában - Reform és versenyképesség, In: Csiszárík-Kocsir Ágnes (Szerk.) *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században V.: tanulmánykötet*. Budapest: Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar, 375-391. o.
79. Porvazník, J. a kol. (2013). *Celostná manažérska kompetentnosť a jej ohodnocovanie*. Bratislava: Ekonóm.
80. Posner, B. Z., Kouzes, J. M. (1988). Development and validation of the leadership practices inventory. *Educational and Psychological Measurement*, 48(2), 483-496. o. <https://doi.org/10.1177/0013164488482024>
81. Ranger-Moore, J. (1997). Bigger may be better, but is older wiser? Organizational age and size in the New York life insurance industry.

- American sociological review*, 62(6), 903-920. o.
<https://doi.org/10.2307/2657346>
82. Rezvani, Z. (2017). Who is a middle manager: A literature review. *International Journal of Family Business and Management*, 1(2), 1-9. o.
<https://doi.org/10.15226/2577-7815/1/2/00104>
 83. Roóz, J. (2006). *A menedzsment alapjai*. Budapest: Perfekt Kiadó.
 84. Ruben, B. D. (2019). An overview of the leadership competency framework. Gigliotti, R.A. (Ed.) *Competencies for Effective Leadership*, Leeds: Emerald Publishing Limited, 19-28. o. <https://doi.org/10.1108/978-1-78973-255-920191001>.
 85. Ruzsa, D., Roberts, É. (2019). Vezetői eszköztár IV.: Motiváció és ösztönzés. In: Kajtár, É., Korpics, M., Kirskó, E., Méhes, T., Roberts, É., Ruzsa, D. (szerk.). *Vezető és vezetés a közszolgálatban*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar. 87-93. o.
 86. Skorková, Z. (2016). Competency Models in Public Sector. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 230, 226-234. o.
<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.09.029>
 87. Szelei, I. (2012). A mindennapok pedagógiája a parancsnoki, vezetői munkában. *Honvédségi Szemle*, 140(6), 56-58. o.
 88. Szelei, I. (2015). Motiváció, tudatosság, vezetés. *Hadtudományi Szemle*. 8(3). 204-211. o.
 89. Stogdill, R. M. (1948). Personal factors associated with leadership: A survey of the literature. *The Journal of Psychology*, 25(1), 35-71. o.
<https://doi.org/10.1080/00223980.1948.9917362>
 90. Takey, S. M., Carvalho, M. M. de. (2015). Competency mapping in project management: An action research study in an engineering company. *International Journal of Project Management*, 33 (4), 784-796. o.
<https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2014.10.013>
 91. Tóth-Kaszás, N., Németh, K., Michalec, G. (2021). A humánerőforrás-fejlesztés kihívásai a digitális átállás fényében: Kihívások, reakciók, törekvések és várakozások. *Vezetéstudomány*, 52(4), 80-92. o.
<https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.04.07>
 92. Ujhelyi, M., Filep, R. (2017). Változás-vezetés. *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat*, 6(4), 5-21. o.
<https://doi.org/10.18392/metsz/2017/5/1>.
 93. Ward, S. F., Haase, B. (2016). Conscious leadership. *AORN Journal*, 104(5), 433.e1-433.e9. o. <https://doi.org/10.1016/j.aorn.2016.09.002>
 94. Weiss, H. M., Adler, S. (1981). Cognitive complexity and the structure of implicit leadership theories. *Journal of Applied Psychology*, 66(1), 69-78. o.
<https://doi.org/10.1037/0021-9010.66.1.69>
 95. Zaccaro, S. J., Kemp, C., Bader, P. (2004). Leader traits and attributes. The Nature of Leadership, In: Antonakis, J., Cianciolo, A. T., Sternberg R. J. (szerk.) *The nature of leadership*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc. 101-124. o.

UPPER AND MIDDLE MANAGERS IN THE PRIVATE AND THE PUBLIC SECTOR: AN ORGANIZATIONAL PSYCHOLOGY LITERATURE REVIEW

ANDRÁS DURUGY, DÓRA GÁL, PÁL KŐVÁGÓ

The study of leadership competencies is of particular importance in organisational psychology. A competent and effective leader contributes significantly to the performance of the organisation. Previous studies on leaders in organisational psychology have mostly focused on leadership personality and leadership style, leadership competencies however have been less frequently examined. The aim of our literature review is to present the main findings that literature on leadership competencies in organisational psychology have revealed. In addition to a general presentation of the literature on leadership competencies, we also review studies related to top and middle managerial competencies, pointing out the differences in competencies arising from the requirements of the two management levels. The present review touches upon the differences between managers of the public and the competitive sector, and finally the CAPTain competency test is discussed as well.

Keywords: upper managers, middle managers, private sector, public sector, organisational psychology

FROM SEPHARAD TO THE WORLD: THE HERITAGE LIVES ON¹

NÓRA RÓZSAVÁRI²

Abstract

Ladino holds a vital place in Sephardic identity and cultural heritage, embodying the legacy of the descendants of Spanish-speaking Jews who were exiled from the Iberian Peninsula in 1492. This language is not simply a linguistic blend; it is a unique fusion of Old Spanish with elements of Hebrew, Arabic, Turkish, Greek, Italian, French, and other languages, reflecting the diverse regions and cultures Sephardic Jews encountered over centuries. Ladino developed and thrived in Sephardic communities across a wide geography, including the Balkans, North Africa, the Eastern Mediterranean, and eventually the Americas, adapting to each locale while retaining its foundational Spanish roots. As a living repository of Sephardic history and values, Ladino has served as a vehicle for storytelling, poetry, music, religious expression, and daily communication, embodying both resilience and continuity. However, as the number of native speakers has diminished, Ladino is now classified as an endangered language. Recognizing its cultural and historical significance, numerous initiatives today are devoted to its preservation and revitalization. Scholars, cultural organizations, and community members are working together to document the language, produce new literature, teach it to younger generations, and promote its use in digital media. These efforts aim to ensure that Ladino continues to be an enduring part of Sephardic culture.

Keywords: Ladino, Linguistic heritage, Cultural legacy, Multilingual influences, Identity

Introduction

In recent years, there has been a growing curiosity about the Judeo-Spanish language, leading to a resurgence in its study and preservation efforts. As interest in Sephardic heritage deepens, more individuals and institutions engage in research, language courses, and cultural programs dedicated to Ladino. However, the topic has not been explored in great depth in Hungary. This article aims to introduce the subject, offering insights into the historical and cultural significance of Judeo-Spanish and contributing to a broader understanding of this unique language and its legacy.

The Judeo-Spanish language known as Ladino (Judaeo-Spanish, Djudeoespanyol, etc.) has been a vivid expression of the rich cultural heritage of the Spanish-speaking Jews who were dispersed worldwide after their expulsion from the Iberian Peninsula in 1492. To put it simply, we could say that Ladino, a unique blend of Old Spanish and

¹This article provides a summary of the most important points from a previously composed article in Hungarian. While it draws on the same foundational research, this version has been restructured and refined to suit an English-speaking audience, highlighting the core findings and insights. As such, it offers a distinct and focused contribution, aligned with the standards for a separate publication.

²Pázmány Péter Catholic University Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of Classical and Neolatin Languages, Spanish Department

elements of other languages such as Hebrew, Arabic and Turkish, has flourished in Sephardic communities in different parts of the world, from the Balkans to North Africa and the Americas, but it is much more than that. It is a living, evolving language that has faced many challenges over the last centuries that have threatened its survival.

In this article (using the terms Ladino and Judeo-Spanish synonymously), we will examine the history and characteristics of the language, highlighting its role as a symbol of cultural identity for the Sephardic people and its relationship with Spanish. We will also examine current efforts to preserve and revitalise it.

Historical overview

*Sepharad 1 – Beginnings*³

The exact time when Jewish communities first appeared on the Iberian Peninsula remains uncertain. A significant number of Jews likely arrived in the region during the latter half of the 1st century AD, following the destruction of the Second Temple in 70 AD. Many Jews sought refuge in various parts of the Roman Empire, including Iberia. It was during this period that Jonathan ben Uzziel, a disciple of Rabbi Hillel, identified Spain with *Sepharad*, a name that would later give rise to the term *Sephardic* (Spanish *sefardí*) to describe Spanish Jews and their distinct cultural, linguistic, and religious heritage (Ruiz Sousa, no date).

Over time, the Jewish presence in Iberia grew stronger, leading to thriving communities that exerted significant cultural and economic influence. Jews established synagogues, and educational centers, and played a key role in trade and agriculture across many cities. However, their coexistence with Christian communities was not without tension. Emperor Constantine (306–337 AD) imposed restrictions on Jews, forbidding them from owning Christian slaves and regulating their obligations to the state. Theodosius I (378–395 AD) adopted a more tolerant stance but condemned mixed marriages between Jews and Christians as acts of adultery. In 305-306, the Synod of Elvira held in the city of Iliberis (modern Granada), issued decrees that restricted interactions between Jews and Christians, including a ban on interfaith marriages (Ruiz Sousa, no date).

Following the collapse of the Roman Empire, the situation for Jews worsened under the Visigothic rule in the 5th century. The conversion of King Reccared I to Catholicism in 589 AD, marking the Visigoths' shift from Arian Christianity to Catholicism, ushered in the concept of a unified religious nation. Jewish communities were increasingly seen as outsiders, and a series of anti-Jewish measures followed. In 613, the Third Council of Toledo, under King Sisebut, mandated the forced baptism of all Jews. Later, in 653, the Eighth Council of Toledo enacted additional measures aimed at eradicating "Jewish influence", further restricting their religious freedom and social participation.

The arrival of the Arabs in 711 AD dramatically transformed the situation for Jews on the Iberian Peninsula. Under Muslim rule, particularly in the region of Al-Andalus, a more tolerant environment emerged, allowing Jews to practice their

³In this article we follow the periodization established by I. M. Hassan, Iacob M.: Los sefardíes: Concepto y esbozo histórico. In Díaz-Mas, Paloma (ed.): *Los sefardíes: Cultura y Literatura*. San Sebastián: Univ. del País Vasco, 1987. 11-22. For the historical overview, we have used the works of P. Díaz-Mas (2006) and M. A. Bel Bravo (2006).

religion and play active roles in society. During this period, many Jews rose to prominence as court officials, doctors, scholars, and philosophers. The Caliphate of Córdoba (756–1031 AD) marked a golden age for Jewish cultural and intellectual life. One of the most renowned Jewish figures of this period was Maimonides (Rabbi Moses ben Maimon), a philosopher and religious scholar whose works remain influential to this day.

Despite the relative prosperity and freedom experienced under Muslim rule, Jewish communities occasionally faced persecution, as exemplified by the Almohads, who forced Maimonides and his family to flee to North Africa. As Christian forces gradually reconquered the peninsula, Jewish communities encountered growing intolerance and discrimination. By the late 14th century, many Jews began emigrating to North Africa. The reign of the Catholic Monarchs, starting in 1479, marked a decisive turn in the history of Jews in Spain, culminating in their expulsion or forced conversion to Christianity.

Sepharad 1 – The Catholic Kings and the 15th-16th centuries

The reigns of Isabella I of Castile and Ferdinand II of Aragon, known as the Catholic Monarchs, hold great significance in Spanish history for several pivotal reasons. Their marriage in the late 15th century united the various peninsular kingdoms, laying the groundwork for a modern, centralized Spanish state. Under their rule, Spain established a strong and stable monarchy, which would later expand into a global empire following the conquest of the Americas. One of the key objectives of the Catholic Monarchs was to complete the *Reconquista*, a campaign that spanned nearly eight centuries, aimed at reclaiming Muslim-controlled territories on the Iberian Peninsula. The capture of Granada in 1492 not only marked the conclusion of the *Reconquista* but also symbolized the Catholic Monarchs' goal of achieving both political and religious unity in Spain, with Catholicism as the unifying force of the monarchy and their growing empire.

To maintain this ideological unity, the Catholic Monarchs established the Tribunal of the Holy Office of the Inquisition in 1478. The Spanish Inquisition's primary mission was to root out heresy and religious dissent. Although it was formally an ecclesiastical institution, the Inquisition was directly controlled by the monarchy, functioning independently of Rome. The monarchs appointed and dismissed the chief inquisitors, who focused on persecuting those of other faiths, particularly Jews and Muslims.

In 1492, the Catholic Monarchs issued the Alhambra Decree, which required all Jews to either convert to Catholicism or leave Spain within three months. Those who chose conversion became known as *conversos* or "new Christians." However, many of these converts, often referred to pejoratively as *Marranos*, were accused of secretly practising Judaism, a behaviour known as "Judaizing." Between the 15th and 17th centuries, the term *Marrano* became widely used to label those suspected of pretending to be Christians while adhering to Jewish customs. The Inquisition heavily targeted conversos, leading to widespread arrests, torture, and executions.

There are no precise records of how many Jews either converted or fled Spain following the 1492 decree, but estimates suggest that between 100,000 and 300,000 Jews were expelled from the country. The expulsion and forced conversions left a lasting impact on the Jewish community in Spain, dramatically altering its historical trajectory.

Sepharad 2 – The post-expulsion period – primary diaspora

While the first period of Sephardic history, *Sepharad 1*, was marked by open interactions, both geographically and culturally, with other nations living alongside the Jews, the second period is characterized by a more insular and closed phase. Except for merchant families and business networks that crossed religious boundaries for trade, the Sephardic diaspora largely lost contact with Spain and became an ethnic minority, or *millet*, in their host territories. This era, spanning over 500 years, presents a complex and varied picture.

Many scholars divide the Sephardic diaspora, which resulted from migrations until the mid-17th century, into two primary regions: a western, North African area, initially centred in Fez and later in Tétouan, and a broader eastern region within the Ottoman Empire (Hassan 1987). In the eastern part, major centres of Jewish life emerged in cities like Constantinople and Thessaloniki, with additional significant communities forming in Edirne and later in Izmir. Flourishing Jewish communities also developed along the Anatolian coast, on the Aegean islands, and across much of the Balkan Peninsula, with offshoots even reaching Vienna and Buda.

This geographical division is also reflected in the evolution of the Judeo-Spanish language, as the Sephardic diaspora in these areas resisted assimilation and preserved their language, which developed new linguistic features over time. Beyond these regions, it's important to mention other migration paths, as large numbers of Sephardic Jews emigrated from the Iberian Peninsula to Western Europe.

Initially, the majority of Jews expelled from Spain—about 120,000—fled to Portugal. However, they faced a similar fate there, as the violent persecutions and pogroms of 1496-97 forced them to move once again. On December 5, 1496, King Manuel I of Portugal ordered the expulsion of Jews, and by March 19, 1497, they were summoned to Lisbon to prepare for their departure. Instead, they were forcibly gathered and baptized (Beinart 1992). The relentless pressure of the Inquisition, forced conversions, and the growing anti-Jewish sentiment led many Jews still living on the Iberian Peninsula to emigrate for a second time in the 16th and 17th centuries. This time, they headed to Western Europe, arriving as Christians due to their earlier conversions. This migration gave rise to a new Sephardic presence in Western Europe.

The Western Diaspora – Morocco

In what is now Morocco, there were already Jewish communities, known as *Toshavim*, who spoke Arabic or Berber but used Hebrew for religious rituals. After the expulsion of Jews from Spain in 1492, around 40,000 refugees, referred to as *Megorashim*, arrived from the Iberian Peninsula and settled in cities like Casablanca, Tangier, Ceuta, and Melilla, as well as in the existing centres of Fez and Tétouan. These newcomers were granted a degree of autonomy, allowing them to organize their communities and establish extensive trade networks, particularly with Jewish communities in Italy and the Netherlands.

Over time, the Sephardic language spoken in Morocco began to diverge from the evolving Spanish spoken on the Iberian Peninsula. Due to their isolation, Moroccan Sephardim no longer adopted linguistic innovations from Spain, while their language, enriched by neologisms from Arabic, became known as *Haketía*. This dialect was used in daily communication with family, friends, neighbours, and commercial dealings with other Jewish communities. Though *Haketía* survived until the 20th century, its

linguistic records are limited, as there was no significant printing or publishing activity in Morocco. Only a few manuscripts and oral traditions remain as evidence of its use.

In the 19th century, Morocco, along with its Sephardic communities, came under French and later Spanish influence. The Franco-Spanish Treaty of 1912 established a Spanish protectorate in northern Morocco, with Tétouan as its capital. For the first time in centuries, the Sephardim expelled from the Iberian Peninsula officially reconnected with peninsular Spaniards. This encounter sparked a process of rehispanisation among Moroccan Sephardim. However, following the abolition of the protectorate in 1956, the rise of Arabization led to the gradual disappearance of Sephardic communities and the emigration of their members. As a result, *Haketía* also began to fade, surviving only in remnants — proverbs, special words, nicknames, and a few songs and folktales (Schwarzwald 2019).

The Eastern Diaspora – Ottoman Empire

Sultan Bayezid II (1481-1512) warmly welcomed Sephardic Jews into the Ottoman Empire. After overcoming the initial challenges of resettlement, Jewish communities thrived economically, with many becoming wealthy through trade, arms manufacturing, glassmaking, and particularly textile production. Jews were highly sought after as doctors, interpreters, and diplomats, playing a crucial role in Ottoman diplomacy, which preferred Jewish envoys over Christian subjects when dealing with Western rulers (Romero 1992). They were also granted religious freedom, allowing them to maintain their traditional institutions, including synagogues.

At its height in the 16th and 17th centuries, the Ottoman Empire encompassed vast territories, including modern-day Turkey, Greece, parts of the former Yugoslavia, Bulgaria, and Romania—regions where Jewish communities had already existed. Sephardic Jews became integral to these societies and played a prominent cultural role. Notably, they introduced and monopolized the printing press in the Ottoman Empire until 1727 (Romero 1992).

The Ottoman Empire's cosmopolitan, multilingual, and multi-religious environment allowed Jewish culture to flourish. However, this cultural golden age was disrupted in the mid-17th century by the pseudo-messianic movement of Shabatai Zevi, a scholar from Izmir who proclaimed himself the Messiah. Despite being excommunicated and eventually forced to convert to Islam by Ottoman authorities, Zevi's movement briefly captivated many Jews before collapsing, leading to a period of disillusionment and a temporary decline in cultural and literary activity. However, by the 18th century, a cultural revival began, particularly in Sephardic culture and the Ladino language.

The 19th century brought significant changes as the Ottoman Empire began to decline politically and economically. Nationalist movements in the Balkans led to the creation of independent states, which, combined with external interference and the turmoil of World Wars I and II, dramatically reduced the Sephardic population in these regions. Due to the empire's reforms, including the work of the Alliance Israélite Universelle (founded in 1860 to defend Jewish rights), which promoted French-language education across the Mediterranean and former Ottoman territories, many Sephardic Jews abandoned Ladino in favour of French. This led to the adoption of many French neologisms into Judeo-Spanish.

Today, Turkey remains the most significant hub of the Sephardic diaspora, though the community's autonomy ended with the modernization reforms of Kemal

Atatürk, who made the Turkish language compulsory. Despite these pressures, around 15,000 to 20,000 people still speak or understand Judeo-Spanish (Hassan 1995).

In Greece, Thessaloniki was a major Sephardic centre from the 15th century until World War II. Often referred to as the Sephardic capital, the city was home to between 100,000 and 150,000 Jews of various origins (Angoso, no date). However, following Ottoman rule, the Greeks, like their Bulgarian, Macedonian, Romanian, and Serbian neighbours, began erasing the pluralistic and tolerant past. During the German occupation of Greece in World War II, the Gestapo murdered 75,000 Jews from Thessaloniki, decimating the Sephardic community and eradicating the use of Ladino in the region.

Sarajevo, once known as Little Jerusalem due to its large Sephardic population, also experienced a significant cultural decline. By the late 19th century, under Austro-Hungarian rule, many Sephardic Jews had lost their language and influence. According to a 1921 census, around 10,000 Sarajevo residents still spoke Judeo-Spanish as their mother tongue. In Serbia, the Jewish population, mostly Sephardic, was much smaller, with about 10,000 Jews living there before World War II, primarily in Belgrade. Over 80% of them were Sephardic (Angoso, no date). However, the devastation of World War II and the later South Slavic Wars drastically reduced the number of Sephardic Jews in the region, leading many to emigrate to America and Israel.

Emigration to Western Europe

After the expulsion of 1492, many Sephardic Jews sought refuge in Italy, where they settled in cities such as Ferrara, Pisa, Venice, and Livorno. They were well-received and quickly became influential in Italian trade, leveraging strong connections with Sephardic communities in North Africa and the East. Their contributions extended beyond commerce, playing a significant role in the cultural sphere as well. In 1553, Ferrara saw the publication of the first Latin-letter Bible in Judeo-Spanish.

Another common destination for Sephardic Jews was the Low Countries, which had come under Habsburg rule in 1482 and later became part of the Spanish Empire through Charles V, grandson of the Catholic Kings. Despite their connection to Spain, the provinces maintained considerable autonomy. During the 16th century, the Protestant Reformation swept through the Netherlands, fostering an environment of religious freedom. This made the region an attractive haven for Sephardic Jews escaping the Inquisition. They found a more tolerant society in which they could engage in both economic and cultural activities, particularly in cities like Antwerp and Amsterdam. The Sephardic communities there flourished, contributing to the economic and cultural landscape. Prominent figures such as Jeronimo Nunes da Costa, Manuel de Belmonte, and David de Castro Tartas — who founded the first Spanish-language newspaper, *La Gazeta de Amsterdam* (1675-1690) — emerged from these communities (Diaz Noci 2001-2002). In 1657, Jews were officially recognized as full citizens of Amsterdam, allowing them to openly practice their religion. Over time, however, they became more disconnected from their Spanish heritage, increasingly adopting Dutch as their primary language. By the 18th century, the use of Judeo-Spanish had significantly diminished, eventually fading away altogether.

The Jewish communities of Amsterdam later played an essential role in establishing Jewish communities in Hamburg, London, and even the early United States. They also strengthened Jewish populations in the Caribbean. In England,

during the reign of George I (1714-1727), Jews born on English soil were granted citizenship without needing to convert to Christianity. By the late 19th century, there were an estimated number of 250,000 Jews in the UK, the majority of whom had integrated into British society (Angoso, no date).

A smaller number of Sephardic Jews settled in southern France, particularly in Bayonne and Bordeaux. Some estimates suggest that around 40,000 Sephardic Jews lived there during the French Revolution (Angoso, no date).

Over time, Sephardic communities in Western Europe gradually lost their connection to the Judeo-Spanish language, which had been a key cultural marker. In the Netherlands, while some literary works were produced in the 17th century, they did not reflect the same inspiration or linguistic characteristics as those from the Sephardic communities in the Balkans. Dutch gradually replaced Judeo-Spanish. In Italy, Ladino was similarly overtaken by Italian and the local Judeo-Italian dialects. In southern France, the language faded as well, surviving only in a few synagogue prayers (Romero 1992).

Sepharad 3 – Secondary diaspora deriving from 19th-20th century migration

The secondary Sephardic diaspora began to take shape in the 19th century, marked by openness to other cultures and societies. Unlike the primary diaspora, which was rooted in maintaining traditional customs and lifestyles, this new wave was characterized by Westernization. The collapse of the once-powerful Ottoman Empire, coupled with rising tensions in the Balkans and instability in North Africa, led many Sephardic Jews to seek security and new opportunities abroad. At this crucial moment, migration to the Americas and the ancestral lands of Israel and Judea became especially appealing. America, seen as a land of freedom and opportunity, offered the chance to start a new life, while Israel, established in 1948, held profound historical and religious significance for Sephardic Jews as the homeland of their ancestors.

In North America, Sephardic Jews primarily settled in New York, which had been a hub for Jewish communities since the days when it was New Amsterdam. By 1900, New York boasted the largest Jewish population in the world, comprising both Sephardic and Ashkenazi Jews⁴. By the second half of the 20th century, the Sephardic population in the United States reached approximately 120,000, with the majority living in New York. However, due to the dominance of English and cultural assimilation, their Judeo-Spanish language gradually faded, and today it is estimated that only about 15,000 speakers remain.

With the establishment of the State of Israel, many Sephardic Jews returned to their ancestral homeland. However, as Israeli identity solidified and Hebrew became the dominant language, Sephardic traditions and Ladino began to decline. Despite this, Israel remains home to the largest Ladino-speaking community in the world, and efforts are being made to preserve this cultural heritage.

Beyond the United States and Israel, secondary Sephardic diasporas have also formed in Western Europe and South America. After World War II, many Sephardic Jews who had fled the Greek War of Independence or had been expelled from North African countries settled in France. Today, France hosts one of the largest Jewish

⁴ La diversidad ha definido durante mucho tiempo a la comunidad judía de EE. UU. *ShareAmerica*, 2022, <https://share.america.gov/es/la-diversidad-ha-definido-durante-mucho-tiempo-a-la-comunidad-judia-de-ee-uu/>

populations in Europe, with Sephardic Jews playing a vital role in French culture and public life. Notable figures from this community include Nobel Prize-winning author Patrick Modiano, Moroccan Jewish writer Éliette Abécassis, writer Clarisse Nicoïdski, historian and politician Esther Benbassa, singer and musician Enrico Macías, and philosopher Jacques Derrida.

As for the number of Ladino speakers, accurate data is scarce, and their numbers are likely very small, particularly in South America. Many Sephardic Jews in that region have adopted Spanish as their primary language to better integrate into local society and communicate more easily with the surrounding population.

Ladino

The language of the Sephardic people has several names, with Ladino and Judeo-Spanish being the most common today. In Romance linguistics, the term Judeo-Spanish is preferred, though *sefardí* or *español sefardí* is gaining ground among Spanish specialists. Some scholars differentiate between the two: Ladino refers specifically to liturgical translations from Hebrew, while Judeo-Spanish is used for everyday communication (Schwarzwald 2019). Most speakers of the language are bilingual or trilingual, and current estimates suggest around 200,000 speakers worldwide (Fodor 1999). However, according to Refael Shmuel, a professor at Bar-Ilan University in Tel Aviv and co-founder of the *Akademia Nasionala del Ladino* (National Ladino Academy), there may be between 350,000 and 500,000 Sephardic people in Israel who speak or have some knowledge of Ladino. Additionally, 200,000 to 300,000 Sephardim in America and Europe are thought to have varying levels of proficiency, though these are only rough estimates⁵. The term Sephardic itself is not always limited to Jews of Iberian descent, as it is sometimes used broadly to refer to non-Ashkenazi Jews in general.

Throughout history, Jewish communities, no matter where they lived, adopted elements of the local languages while retaining distinct Jewish interpretations and versions of those languages. This was the case in the Iberian Peninsula, as well as with Yiddish (based on German) and Judeo-Arabic (based on Arabic in North Africa). Jewish communities in Spain gradually formed a rich and unique identity through linguistic and cultural exchange. Before their expulsion from Spain, the Sephardic Jews considered the Spanish monarchy their homeland and spoke Spanish.

Numerous studies have explored how the Spanish spoken by the Sephardim before the expulsion might have differed from that of their Christian neighbours. Linguistic evidence suggests that, apart from some lexical differences related to lifestyle and traditions, the two groups likely spoke a very similar variety of Spanish (Penny 1996). During the reign of the Catholic Monarchs, Peninsular Spanish was in its Preclassical phase, and it was this version of Spanish that the Sephardim spoke. When Spanish underwent significant phonetic, morphological, and syntactic changes during the Golden Age (1492–1681), modern Spanish was born. Since the Sephardim were no longer part of Spain, their Judeo-Spanish language did not undergo these changes, leading to the view that it is an archaic form of Spanish. Many Spanish linguists consider Judeo-Spanish a dialect of Spanish, given their shared roots (Zamora Vicente 1985). However, this perspective is somewhat misleading, as Judeo-Spanish has developed independently over time and is now a distinct linguistic

⁵ Nadie sabe cuántos volverán a Sefarad. *eSefarad*, <https://esefarad.com/nadie-sabe-cuantos-volveran-a-sefarad/>

system. Rather than being a "frozen" version of Spanish, Ladino has evolved and acquired its own unique identity, separate from modern Spanish.

This study does not aim to provide a full linguistic analysis of Ladino but will highlight a few of its distinctive features. Phonetically, Ladino retains elements of Preclassical Spanish, such as the preservation of the palatal fricatives [ʃ] and [ç], which no longer exist in modern Spanish. Similarly, the medieval initial "f-" sound is maintained in words like *fazer* (modern Spanish *hacer*, 'to do'). The verb system in Ladino is also distinct, with forms like *so*, *se* (modern Spanish *soy*, 'I am'), and *sos*, *ses* (modern Spanish *eres*, 'you are'). Ladino does not use the polite form *usted* — which developed in Spain during the Golden Age — opting instead for *vos* or *él* for formal address (Fodor 1999).

Ladino's vocabulary can be divided into three main components. The core vocabulary is primarily Spanish, enriched with elements from other Ibero-Romance languages, such as Portuguese and regional dialects. Many of these Spanish elements are archaic, such as *topar* 'to find', *merkar* 'to buy', *agora* 'now', and *kavesal* 'pillow' (from Old Spanish *cabezal*). Ladino has also developed new words through internal linguistic evolution, using common Spanish roots combined with productive suffixes to create words like *chiquez* 'smallness', *derechedad* 'straightness', and *boracheza* 'drunkenness'. One unique verb in Ladino is *meldar* 'to read', derived from the Latin MELETARE 'to learn', which has no equivalent in modern Spanish. The third component of Ladino's vocabulary consists of loanwords and neologisms borrowed from the many languages Sephardic Jews came into contact with. For example, Turkish-origin words include *asquier* 'soldier', *uda* 'room', and *chelebí* 'lord'. Ladino also features Italianisms like *lavoro* 'work' and *libero* 'free', as well as Arabic words like *hazino* 'sick' and *anbar* 'warehouse' (Gruss 2019). French has influenced Ladino as well, contributing words such as *orozo* 'happy' and *suetar* 'to wish'. Hebrew has played a significant role in Ladino from the beginning, contributing both religious and everyday terms, such as *menora* and *kipá* (Lapesa 1980). An interesting example of Hebrew influence is the word *desmazalado* 'unfortunate', which blends Spanish with the Hebrew word *mazal* 'luck' and shows that Judeo-Spanish borrowed not only religious but also general expressions from Hebrew (Schwarzwald 2019). Even the Spanish word for God, *Dio* in Ladino (instead of *Dios*), reflects this influence, as Sephardic speakers removed the final -s to avoid any associations with the Christian Trinity (Lapesa 1980).

There are various ways to periodize Ladino's history, one of which divides it into three main stages (Gruss 2019):

1. The development of its characteristics and functions
2. The period of its flourishing, during which it was widely used for both oral and written communication
3. Its decline

The first period of Ladino's development spans from the pre-exile era until the 17th century. During this time, the linguistic unity with Spanish was broken, and Ladino began to evolve with its distinct characteristics. A linguistic consciousness gradually emerged.

The second period begins in the 18th century. As noted in the historical context, Ladino persisted longest in the eastern diaspora, and since we have little written documentation of the western Moroccan areas, we can trace its heyday mainly in the Balkans. In the 17th century, after the disillusionment following the failed messianic claims of Shabatai Zevi, literary activity primarily focused on reprinting liturgical

texts. However, a group of writers emerged intending to revitalize traditional religious values and strengthen the community's identity. To reach a broad audience, these efforts needed to be communicated in a language that everyone could understand — thus began the golden age of Ladino. Sephardic printing presses flourished, producing a wide range of works in Ladino well into the 20th century. In the 19th century, the Alliance Israélite Universelle schools not only promoted the "Frenchization" of students but also exposed Sephardic Jews in the Ottoman Empire to Western, non-Jewish cultural influences, which had previously been unfamiliar to them. While traditional religious literature remained important, new secular genres began to appear, including journalism, theatre, drama, fiction, biography, and narrative works (Romero 1992). Efforts were made to modernize Ladino and elevate it to the level of a literary language. Although no formal language normalization body existed at the time, the press played a significant role in standardizing the language to some extent.

The 20th century marked the decline of Ladino, due to the collapse of the Ottoman Empire, widespread emigration, and the devastating impact of the Holocaust.

Literature in Ladino

Traditional religious literature

Between the 16th and 20th centuries, 140 partial or complete translations of the Bible were produced in Judeo-Spanish. Several of these translations were published in Thessaloniki, including the first and second books of Chronicles (1573-1586), the Book of Psalms (1585-1583), and the Song of Songs (1600), among others. The Ferrara Bible (1553), edited by Abraham Usque (also known as Duarte Pinel) and Yom Tob Athias (Jerónimo de Vargas), was published in two editions and reprinted several times in Amsterdam during the 17th century. Another significant translation, by Abraham Asa, appeared in Constantinople in the 18th century (1739-1745), featuring both the Hebrew text and the Judeo-Spanish translation for the first time.

Many other publications aimed to reinforce and promote Jewish thought and tradition. Notable among these are the homilies of Rabbi Moses Almosnino of Salonika, entitled *Regimiento de la Vida* (1564), which he wrote as a life guide for his son. Another key work is *Me'am Lo'ez*, a renowned commentary on the Hebrew Bible written in Judeo-Spanish, published in Constantinople in 1730 under the direction of Rabbi Jacob Kuli. Numerous revised editions appeared in the 19th century, expanding the body of Biblical commentaries, including Menahem Mitrani's *The Book of Joshua* and Refael Pontremoli's *The Book of Esther* (Gruss 2019).

One of the most important genres of traditional Ladino literature was the *copla*, a paraliturgical verse song. This genre thrived from the 18th to the 20th century, proving Ladino's capability for not only translations and prose but also poetry. More than 400 *coplas* have survived, characterized by variable metrics and structured in stanzas, sometimes guided by the content or arranged through acrostics (where the first letters of each line spell out a word). Many *coplas* included refrains and often employed half-rhyme (Díaz-Mas 2003). Their content ranged widely, from poems about holidays and moral teachings to reflections on the history of the Jewish community, recounting events such as fires and wars, or commenting on contemporary changes in fashion and customs. Men typically sang these songs by reading from booklets printed in cities like Constantinople, Izmir, Livorno, or

Thessaloniki. The primary purpose of the *copla* was to transmit Jewish values to the Sephardic people (Weich-Shahak 2011).

Sephardic *romances*, part of the community's folklore, were epic lyrical poems passed down orally, most often through song. Structurally and thematically, these *romances* were rooted in medieval Spanish tradition. The Jewish communities preserved the themes of this era but also adapted them over time, incorporating new topics and motifs, either of their creation or borrowed from the cultures of their host societies (Díaz-Mas 2005). These songs were not only performed for entertainment but also played a role in various aspects of daily life: they were sung to lull children to sleep, set a rhythm for work, and were performed at celebrations such as weddings and circumcisions, as well as at moments of mourning.

New genres

The rise of the press in the 19th century played an essential role in shaping Sephardic communities, driving modernisation, education, and the spread of information. It also introduced new genres, including novels, poems, plays, and humorous writings, offering fresh perspectives on entertainment and leisure. Over 300 different newspapers were published across various locations, with notable concentrations in Thessaloniki (105 newspapers), Constantinople (45), Sofia (30), and Izmir (23). Ladino-language press also emerged in cities such as Vienna, New York, and Jerusalem. A few key examples include *Puertas del Oriente* in Izmir (1845), *La Luz de Israel* in Istanbul (1853), and *El Avenir* in Thessaloniki (1898). Some sources even cite the founding of *El Luzero* in Hungary in 1905 (Fodor 1999). After World War II, several Ladino newspapers were published in Israel, such as *La Boz de Israel* (1949), *La Verdad* (1949-1972), and *Aki Yerushalayim* (1979-2017).

Ladino novels appeared relatively late, towards the end of the 19th century, focusing on traditional and historical themes like the lives of *conversos* in Spain or the Inquisition, along with adventure and detective stories. Many of these novels were serialized in newspapers. One of the most famous and beloved Ladino authors was Yitzhak Ben Rubi Bitti (1903-1977), whose works, written during the second half of the 20th century, include *El sekreto del mudo* (1952), set in the Sephardic community of Salonika, *El amor ke mata* (1955), and *Sangre, fuego y amor* (1962).

Theatre also flourished during this time, with numerous amateur theatre companies forming to perform plays in Ladino. Laura Papo Bohoreta (1891-1942), a Bosnian Sephardic writer, translator, and playwright, was the first to write plays in Judeo-Spanish. In the 1930s, her works, such as *Avia de ser* and *La madrastra el nombre le abasta*, were performed in Sarajevo and Belgrade. Yitzhak Ben Rubi, in addition to his novels, authored two plays: *Simón Blum* (1933) and *Lokos con seriedad* (1952).

Modern Ladino poetry found expression in the works of poets such as Clarisse Nicoidski (*Lus ojus. las manus, la boca* 1978), Margalit Matitiahu (*Kurtijo kemado* 1988), and Myriam Moscona (*Tela de sevoya*). Common themes in their poetry include death, silence, and the imminent disappearance of the Sephardic past (Sefamí 2012).

The Ladino spelling

Looking at all this religious and secular literature, one might wonder how these texts were written. Initially, Hispanic Jews transcribed their language using Hebrew script, a practice known as *Aljamía*. This system remained in use until the early 20th century,

though some works, such as the Ferrara Bible mentioned earlier, were written in Latin script. After the expulsion, the Hebrew alphabet continued to be used in both the Eastern and Western Sephardic diasporas, while those who fled to Western Europe adopted the Latin alphabet. The Hebrew script had various forms, with the Rashi alphabet being the most common for printed works. To make reading easier, vowels were often marked in addition to consonants.

In the modern era, the continued use of Hebrew and Rashi script came to be seen by many as an obstacle to Ladino's survival and modernisation, prompting a gradual transition to the Latin script. This shift was accelerated by several factors, including Kemal Atatürk's language reforms in Turkey, which mandated the use of Latin letters, and the educational influence of the French-language schools run by the Alliance Israélite Universelle. For many students, writing in Hebrew script became a thing of the past or was no longer familiar.

The switch to Latin script, however, posed challenges in accurately representing the sounds of Judeo-Spanish. As previously noted, there has never been a unified standard for Ladino transliteration, leading to different systems. There is a Turkish-style transcription that uses typical Turkish symbols, one that follows French phonetic rules, and the *Aki Yerushalayim* transcription, which is now the most commonly used. Since its inception, the *Aki Yerushalayim* newspaper sought to impose some order on the chaotic state of Latin transliteration. The spelling system it adopted is phonetic, meaning that each sound is represented by a letter, and each letter corresponds to a single sound. This method is straightforward and practical, making it accessible for people to read and use.

Efforts to preserve the language

During the 20th century, Ladino began to decline as new social and cultural changes nearly eradicated Sephardic culture. In the emerging Balkan states, the language lost its prestige among Sephardic Jews. Assimilation, waves of migration, the deportation and destruction of Sephardic communities during the Holocaust, the creation of the State of Israel, and the rise of Hebrew all severely impacted Ladino. Additionally, the shift in writing systems created a generational gap, as younger people were unfamiliar with traditional scripts and grew less connected to religious traditions.

Many scholars and community members have expressed concern that Ladino is on the verge of extinction. However, there is a paradoxical trend: as the language falls out of daily use and is spoken less in homes, interest in Ladino has grown, revealing an unexpected vitality. Increasingly, surveys and studies are being conducted on Ladino. For example, in 2007, Elterné Czöndör Klára researched the language use of participants in the *Ladinokomunita* online forum⁶, concluding that Ladino was primarily spoken within families, especially with older generations and friends, while its public use was minimal. Although many acknowledged Ladino's endangered status, few took active steps to pass it on.

In a 2020 study, Shmuel Refael Vivante, a professor at Bar-Ilan University's Salti Institute, surveyed attitudes toward Ladino in Israel. Respondents recognized the importance of preserving the language and emphasized its distinctiveness from Spanish. They acknowledged the challenges of transmission but stressed that formal education could secure its future. The study also highlighted Ladino's precarious state

⁶Ladinokomunita is a popular online discussion group where Judeo-Spanish is actively used (<http://www.sephardicstudies.org/komunita.html>)

in Israel, urging both personal and institutional efforts to preserve and develop the language.

Today, modern media helps facilitate the flow of information about Ladino and Sephardic culture. Numerous websites, such as the Society for Sephardic Studies, Sephardic Jewish Brotherhood of America, and CSIC (Spanish National Research Council) offer insights into the language and its heritage. *eSefarad: Noticias del Mundo Sefarad* provides weekly updates on Ladino and Sephardic communities, while *Kol Israel* and *Radio Exterior de España* broadcast regular Ladino-language programs, promoting and maintaining Sephardic culture and language.

At the institutional level, efforts to preserve Ladino have gained traction. In 1997, Israel established the *Autoridad Nacional del Ladino* (National Ladino Authority) to study and protect the language. The organization collects and catalogues Ladino literary works, publishes contemporary authors, and organizes cultural programs to introduce Sephardic traditions to the community.

Several universities, including the Hebrew University of Jerusalem and Bar-Ilan University of Tel-Aviv, are actively involved in Ladino research and education. Bar-Ilan's Salti Institute offers advanced degrees in Ladino studies.

Another important development came in 2015 when the Spanish legislature allowed Sephardic descendants to apply for citizenship, seeking to redress the historical injustice against the Jews expelled from Spain. By 2019, over 241,000 people had applied for Spanish citizenship under this law, with 71,795 successfully receiving it. The law expired in October 2019⁷.

In the same year, the Royal Spanish Academy (RAE) recognized the importance of Ladino by electing eight academics in the field to its ranks. In 2018, the National Judeo-Spanish Academy was established in Israel, succeeding the *Autoridad Nacional del Ladino* and becoming the 24th member of the Association of Spanish Language Academies. One of its key goals is the standardization of Ladino spelling.

Summary

Closer ties with Spain allowed Sephardic communities to reconnect with and enrich the culture from which they were once expelled. Examining Ladino's history, we can discover how the language has evolved and adapted over time, resisting extinction. Sephardic communities have contributed to the richness of cultural diversity, showing that identity is never one-dimensional, it is not static but an ever-changing concept. Their experience demonstrates how cultures and languages can develop and adapt to shifting contexts, while the spirit of the past remains present.

References

Angoso, R. (no date) 'Los sefardíes de Europa occidental', *Centro Virtual Cervantes*, Available at:

https://cvc.cervantes.es/artes/sefarad/cartografia/sefardies_europa.htm

(Accessed: 05 August 2023).

⁷Ministerio de Justicia

https://www.mjusticia.gob.es/es/Ciudadano/Nacionalidad/Documents/Estad%c3%adsticas%20nacionalidad%2030_09_2023.pdf

- Angoso, R. (no date) 'Salónica, la capital sefardí de los Balcanes', *Centro Virtual Cervantes*, Available at <https://cvc.cervantes.es/artes/sefarad/cartografia/salonica.htm> (Accessed: 05 august 2023).
- Beinart, H. (1992) *Los judíos en España*. Madrid: Editorial Mapfre.
- Bel Bravo, M. A. (2006) *Sefarad. Los judíos de España*. Madrid: Sílex.
- Díaz-Mas, P. (2003) 'Escritura y oralidad en la literatura sefardí', *SIGNO Revista de Historia de la Cultura Escrita*, 11, pp. 37-57. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/58907958.pdf> (Accessed: 03 August 2023).
- Díaz-Mas, P. (2005) 'Cómo hemos llegado a conocer el romancero sefardí', *Acta poética*, 26(1-2), pp. 241-259. Available at: <https://doi.org/10.19130/iifl.ap.2005.1-2.171>. (Accessed: 03 November 2023).
- Díaz-Mas, P. (2006) *Los sefardíes: Historia, lengua y cultura*. Barcelona: Riopiedras.
- Díaz Noci, J. (2001-2002) 'Gacetas españolas de los Países Bajos en el siglo XVII: La Gazeta de Amsterdam y Noticias Principales y Verdaderas', *Ámbitos*, 7-8, pp. 215-237. Available at: <https://idus.us.es/items/339b4726-8c60-4231-a71f-8de614874f74> (Accessed: 20 July 2023).
- Czöndör, K. Elterné (2007) *A szefárd zsidók nyelve a történelem tükrében*. Piliscsaba: PPKE BTK.
- Fodor, I. (ed.) (1999) *A világ nyelvei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gruss, S. (2019) *El judeoespañol - una visión panorámica de la lengua y la literatura*. Masterclasses at Péter Pázmány Catholic University, 13 November, Budapest.
- Hassan, I. M. (1987) 'Los sefardíes: Concepto y esbozo histórico', in Díaz-Mas, P. (ed.): *Los sefardíes: Cultura y Literatura*. San Sebastián: Univ. del País Vasco, 11-22.
- Hassan, I. M. (1995) 'El español sefardí (judeoespañol, ladino)', in Seco, M.–Salvador, G. (eds.) *La lengua española hoy*. Madrid: Fundación Juan March. 117-140.
- La diversidad ha definido durante mucho tiempo a la comunidad judía de EE. UU. *ShareAmerica*, 2022, <https://share.america.gov/es/la-diversidad-ha-definido-durante-mucho-tiempo-a-la-comunidad-judia-de-ee-uu/> (Accessed: 01 August 2023).
- Lapesa, R. (1980) *Historia de la lengua española*. Madrid: Gredos.
- Nadie sabe cuántos volverán a Sefarad. *eSefarad*, <https://esefarad.com/nadie-sabe-cuantos-volveran-a-sefarad/> (Accessed: 31 July 2023).

Penny, R. (1996) 'Judeo-Spanish varieties before and after the Expulsion', *Donaire*, 6, pp. 54-58.

Refael Vivante, S. (2020) 'El judeoespañol en Israel: algunas cuestiones sobre el conocimiento de esta lengua entre los sefardíes', *El español en el mundo. Anuario del Instituto Cervantes*, Available at: https://cvc.cervantes.es/lengua/anuario/anuario_20/vivante/p04.htm (Accessed: 05 August 2023).

Romero, E. (1992) 'Los sefardíes', *Boletín AEPE* 40-41. pp. 37-51

Ruiz Souza, J. C. (no date) 'La España sefardita', *Centro Virtual Cervantes*, Available at: https://cvc.cervantes.es/artes/sefarad/sefardita/espanha_sefardita.htm (Accessed 15 July 2023).

Schwarzwald, O. R. (2019) 'Judeo-Spanish throughout the Sephardic Diaspora', in: Hary, B.–Bunin Benor, S. (eds.) *Languages in Jewish Communities. Past and Present*. Berlin–Boston: De Gruyter Mouton. 145-184. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781501504631-007>

Sefamí, J. (2012) 'La muerte de la lengua madre: Poesía contemporánea en ladino', *Miríada Hispánica*, 5, pp. 193-210. Available at: <https://www.miriadahispanica.com/revista/cc3621f025eb044d239aee556daaf7c5beef8376.pdf> (Accessed: 03 November 2023).

Weich-Shahak, S. (2011) 'Tradición y funcionalidad de la poesía religiosa sefardí', *Calíope*, 17, pp. 199-215. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/58907958.pdf> (Accessed: 03 November 2023).

Zamora Vicente, A. (1985) *Dialectología española*. Madrid: Gredos.

Links

Ladinokomunita <http://www.sephardicstudies.org/komunita.html>

Ministerio de Justicia

https://www.mjusticia.gob.es/es/Ciudadano/Nacionalidad/Documents/Estad%c3%adsticas%20nacionalidad%2030_09_2023.pdf

SZEFARADBÓL A NAGYVILÁGBA: AZ ÖRÖKSÉG TOVÁBB ÉL

RÓZSAVÁRI NÓRA

A ladino nyelv fontos szerepet tölt be a szefárd identitásban és kulturális örökségben, mivel az 1492-ben az Ibériai-félszigetről elűzött spanyol ajkú zsidók leszármazottainak örökségét testesíti meg. Ez a nyelv nem csupán egy nyelvi keverék; egyedi fúziója az óspanyolnak, valamint a héber, arab, török, görög, olasz, francia és egyéb nyelvek elemeinek, amelyek tükrözik azokat a változatos régiókat és kultúrákat, amelyekkel a szefárd zsidók évszázadok alatt találkoztak. A ladino a szefárd közösségekben széles földrajzi területen fejlődött és virágzott, beleértve a Balkánt, Észak-Afrikát, a keleti mediterrán térséget, végül pedig az amerikai kontinent is, alkalmazkodott minden egyes helyszínhez, miközben megtartotta spanyol alapjait. A ladino, mint a szefárd történelem és értékek élő tárháza, a történetmesélés, költészet, zene, vallási kifejezés és a mindennapi kommunikáció eszköze volt, megtestesítve az állandóságot és az ellenálló képességet. Az anyanyelvi beszélők számának csökkenésével a ladinót ma már veszélyeztetett nyelvként tartják számon. Kulturális és történelmi jelentőségének felismerése jegyében számos kezdeményezés irányul napjainkban megőrzésére és újjáélesztésére. Tudósok, kulturális szervezetek és különböző közösségek tagjai működnek együtt a nyelv dokumentálásában, új irodalmi művek létrehozásában, tanításában, valamint a digitális médiában való használatának elősegítésében. Ezen erőfeszítések célja, hogy a ladino továbbra is a szefárd kultúra élő és tartós része maradjon.

Kulcsszavak: ladino, nyelvi örökség, kulturális örökség, többnyelvű hatások, identitás

MEMOQ, A CAT TOOL USED IN TECHNICAL TRANSLATION COURSES AT DEBRECEN UNIVERSITY

ZITA HAJDU¹, ILDIKÓ TAR¹, JÁNOS FARKAS¹

Abstract

This paper addresses some specific features of memoQ, a computer-assisted translation tool in the context of translation training at the Centre of Business Communication and Professional Language Studies, Debrecen University. The authors aim to briefly present the development of CAT tools, the key features of memoQ and its integration in the curriculum of the Business and Economics translation course. The Centre of Business Communication and Professional Language Studies at the Faculty of Business and Economics sought to develop an entirely new structure for technical translation training. Besides focusing on the traditional translation skills, the objective was to provide an in-depth understanding of translation techniques, the ability of using AI based CAT tools and prepare the students for a new environment in the global job market with particular regard to the demand of translation agencies. The study discusses the following questions: How has the integration of memoQ, a computer-assisted translation tool affected our technical translation training program? What functions of memoQ help trainee translators to be more efficient, accurate and reliable and thus more employable in the labour market?

Keywords: CAT tools, memoQ, key memoQ features, technical translation courses, labour market demands

Introduction

With advances in technology, especially the rise of artificial intelligence, translation is also undergoing revolutionary changes. Artificial Intelligence (AI) has huge potential to revolutionize and transform the future of translation. While human translators need a long time to complete a translation, AI can produce instant translations, even in multiple languages. This can result in significant time and cost savings for companies, allowing them to respond more quickly to customer needs. AI-based translation technology comes in many forms. One of the most common ways is through the use of translation tools, which can be downloaded or used online.

Historically, machine translation has been known to be inaccurate, causing many businesses to avoid it in their translation projects. However, with the advances in artificial intelligence in recent years, the quality of AI translation has improved dramatically, making it a reliable tool for accelerating and supporting international communication,

AI-based translation technology is constantly evolving and is expected to continue to develop in the coming years. AI-based translation technology is already usable and popular, but it still has its shortcomings, especially in terms of text clarity and accuracy. The future of AI-based translation technology therefore holds exciting

¹ University of Debrecen, Hungary, Faculty of Business and Economics, Centre of Business Communication and Professional Language Studies

and diverse opportunities. At the moment, AI is unlikely to eliminate the translation profession. AI-based translation technology offers a fast and efficient solution for translating texts, but it cannot adequately understand the cultural and linguistic complexities that determine translation quality. Translators will continue to play an important role in ensuring the quality of translation and the transmission of cultural context. In addition, translators also perform a number of other tasks, such as editing and proofreading documents, which cannot be automated. AI-based translation technology therefore helps the translators, but does not replace them.

No doubt, only human translators will continue to be able to convey the subtle nuances of languages and the specifics of local cultures. AI can increase the efficiency and accessibility of translations, while human translators guarantee quality and accuracy of cultural context. Together, AI and human translators broaden our opportunities for global interaction and information flow.

In our study, we aim to answer the following research questions: How has the integration of memoQ, a computer-assisted translation tool impacted the technical translation training programme at the Faculty of Business and Economics, University of Debrecen? What functions of memoQ help would-be translators to be more efficient, precise and reliable and thus more employable in the labour market?

The history of machine-assisted translation

Computer-assisted translation can be considered a relatively new phenomenon, as it can be traced back not more than two decades. It was first invented in the 1980s when computer companies like Fujitsu, Hitachi, NEC, Sharp and Toshiba (Morosoff 2016) created the earliest versions in Japan. The technological developments in the 1990s paved the way for “machine-aided human translation” (MAHT) (Isabelle 1993). The initial implementations of such translation systems were used in the translation services of national and international governmental and military entities. In Europe, the European Commission stood out as one of the pioneering organisations to adopt MT systems, driven by the significant need for translations. (Hutchins 2003).

Machine-aided human translation includes software translation tools that offer access to online dictionaries, remote terminology databanks, etc., which function as “translation workstations” (Hutchins 2003). All these tools are referred to as computer-assisted translation (CAT). Their use is necessitated by the fact that people prefer using their languages in the era of globalisation, the rapid exchange of information through the internet creates a demand for mutual understanding, and the capacity of human translators is limited. All these have resulted in new demands for faster, cheaper machine translation in line with the development of cutting-edge technologies (Craciunescu et al 2004).

Literature review

The development of the concept of machine translation has received much attention over the past decades. Without aiming to give an exhaustive list, the paper presents the views of some researchers and experts on this theme. Austermüehl's thought (2001) can be considered as a starting point: "In the information age, translation, seen as a knowledge-based activity, requires a completely new strategy concerning information logistics. It reflects a paradigm shift in the methodological-practical aspects of translation that is not only restricted to the professional world of translating, but that also influences the areas of teaching and researching". There are

two fundamental categories of machine translation (MT) systems: the first is a fully automatic system that endeavours to translate sentences and texts in their entirety, and the second involves employing various translation aids to assist translator, such as dictionaries, grammars, and translation memories (Hutchins 2003). Studies have shown that CAT tools incorporate spell checkers, terminology managers, electronic dictionaries, full-text search tools, concordancers, bitexts, translation memory (TM) managers and more recently, machine translation (MT) engines. The statistical MT approach (Koehn 2010) has generated fresh expectations within the translation industry (Federico et al 2012).

Although CAT tools have become an integral part of professional translation over the past two decades, many translators still treat them with doubts or disinterest. While they are recognised as contributing to consistency and speed, they can also limit and otherwise negatively affect the translation process in a number of ways. A large-scale online survey of professional translators asked users of CAT tools about their features. The results show that even after many years of use professional translators find CAT tools irritating. More than half of the respondents complained about the user interface or the CAT tool's features. The most frequently cited problem was the complexity of the user interface, including the lack of an intuitive navigation system, the lack of user-friendliness and the fact that too many clicks are required to perform an operation. The positive aspects of CAT tools are the reduction of retranslation work and the improvement in consistency (O'Brien et al 2017).

The introduction and integration of CAT tools into the curriculum of translation courses is highly recommended in order to improve the competencies of translation students and maximise their potential in today's labour market. It has proven successful in developing students' skills and competencies and maximising their productivity. However, there is a need to teach students both the potential and the limitations of translation with CAT tools. Instead of expecting a fully automated and high-quality output, students should view pre- and post-editing as an important stage in the translation process. It is important to prepare students to deal with new technologies and the challenges they will face during their studies. The more familiar translation students become with the CAT tools, recognising their reasonable potential and current limitations, the less anxious they are. (Alotaibi 2014).

CAT tools also aim to speed up the translation process. One class of them can be downloaded to a computer desktop and used offline, and there are cloud-based tools that allow the translator to work online. In the case of desktop (or offline) translation software, the advantages lie in the fact that it can be accessed without an internet connection. The disadvantage is that they take up space on the computer when installed and can only be used on one computer. The new generation of translation software programmes is cloud-based, thus these tools do not need to be installed on a computer and can be accessed from any device with an internet connection. They save time, do not lose data, furthermore they are frequently updated. However, these software programmes can be subject to certain risks, such as being hacked (Han 2020).

The main components of state-of-the-art CAT tools are translation memories (TMs). Translators can accept, reject or modify suggestions received from the TM engine. The size of the translation memory increases with every new translation. General purpose CAT tools provide various functions, most commonly translation memory, glossary and terminology management system, concordance search contextualization of words, quality estimation checking, auto-completion suggestions, and a number of administrative functions. Users can choose the most

suitable translation versions offered by user-friendly CAT tools. Users can also upload their own translation memory to the platform or make use of the back-up translation memory integrated in the tool (Vela et al 2019)

The “Hungarian” CAT tool: memoQ

MemoQ is a translation environment tool which was developed by three young Hungarian language technologists, Balázs Kis, István Lengyel and Gábor Ugray, who established the Kilgray Company, a provider of translation management systems in 2004. The first version of memoQ was released in 2006, and since then, the software has proved increasingly popular among freelance translators, translation companies and enterprises worldwide. It is worth highlighting that the developers are translators, so all the essential components and features of computer-aided translation are integrated into one tool. In practice, it means simplicity, easy and precise application facilitated by a logical structure of options, e.g. default resources and additional applications. It is a flexible system, and translators can adjust its functions to their personal preferences and likes.

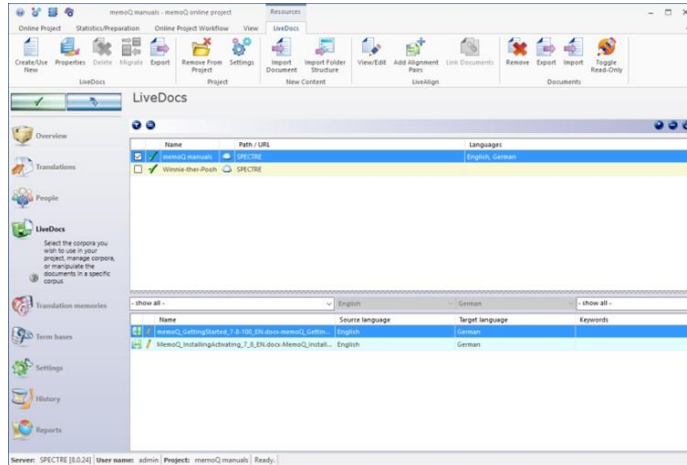
The non-exhaustive list of the most popular MemoQ features is the following:

- Project automation – previous project setup can be saved and used for a new one, reducing preparation time. It means that if the translator regularly prepares translations for a client and has a new task, MemoQ reuses the previous setup features of the Language pair, LiveDocs, Translation memories, Term bases and Muses adjusted for the technical language required by the client's business profile. This way, the translator can tailor the available tools to his and the client's needs and save considerable time.
- Project monitoring: MemoQ refers to checking and managing translation projects using the Memoq translation management system (TMS). Memoq provides tools for translators to monitor the progress and status of translation projects efficiently. Here are some key aspects of project monitoring in Memoq:
 - Dashboard overview (the list of currently running projects with crucial information, e.g. deadlines),
 - Project tracking: the program displays the translation progress in the current project and indicates a potential slowdown,
 - Deadline Management: Memoq can coordinate the multiple tasks of several translators in a project or a translation agency, e.g., punctuality and providing warnings in case of delays.
- Livedo: alternatives to the user's translation memory

This tool offers the immediate reuse of the source language and its translations. LiveDocs is an in-built feature of memoQ, where translators can adjust files in seconds and use them as reference files in their work later. In contrast with the Translation Memory, LiveDocs preserves all translated documents, not just segments. A translator must first create a LiveDocs corpus and import his selected reference material if he wants to use translated documents. A LiveDocs corpus can accommodate any file format supported by Memoq for translation. If a translator has a source document and its corresponding translation in Microsoft Word, he can import both documents into a new LiveDocs corpus. Memoq will automatically synchronise the files. It means each sentence in the source document will

match its equivalent in the target document. In an upcoming translation, memoQ will present segments from these documents in a manner similar to how it retrieves segments from translation memories.

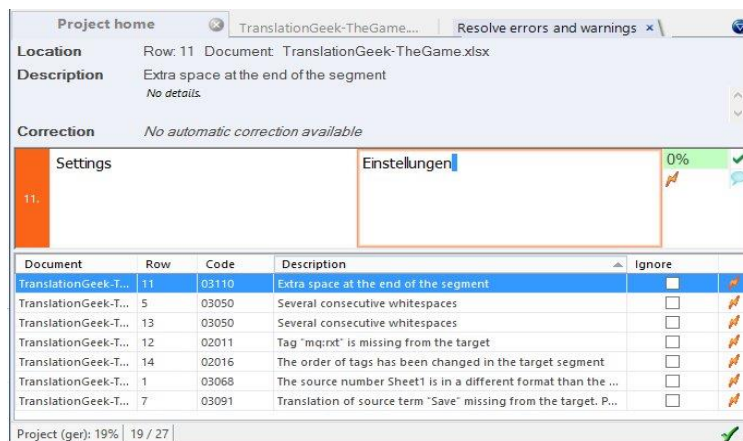
Figure 1. LiveDocs

Source: <https://docs.memoq.com/current/en/Places/import-sdl-studio-package.html>

- Quality assurance: memoQ offers to check errors (spelling, terminology, formatting, etc.), and this function is also optional. It is a multiple-tool process that detects translation errors and offers to treat some problems. MemoQ's automated quality assurance (QA) module can check the translation in multiple ways, including issues such as numbers, spaces, punctuation marks, term consistency, segment length, and more. Virtually any type of automated checks can be performed on translations by adding regular expression checks.

Figure 2. Quality Assurance

Source: <https://docs.memoq.com/current/en/Places/import-sdl-studio-package.html>

- In-built full memoQ help (in English) with a detailed description of its functions (e.g. how to add documents to the corpus, use advanced filters, auto-correct settings, concordance, confirm and update rows, etc.)
- Integration with Other Tools:

MemoQ seamlessly integrates with various project management tools, content management systems, and collaborative platforms. This integration enhances the efficiency of the project monitoring process by establishing connections between memoQ and external workflows and systems. For example, to draw up an indicative example, memoQ can be integrated with Trados regarding certain functions, such as importing Trados-generated TMX files and enhancing the utilisation.

Figure 3. Memoq help

The screenshot shows the memoQ docs website. At the top, there is a navigation bar with links for Home, What's New, Places, Things, and Products. Below the navigation bar, a search bar is visible with the text "Search memoQ documentation". A breadcrumb trail indicates the current location: "You are here: Places > Resolve errors and warnings". On the left side, there is a sidebar menu titled "Places" with various options like "Add abbreviation", "Add CMS jobs to project", etc. The main content area is titled "Resolve errors and warnings" and contains the following text:

The **Resolve errors and warnings** tab is the place where you can look at all errors and warnings from your project.

Errors and warnings are added to some segments by the quality assurance (QA) mechanism of memoQ. The QA mechanism checks the translations according to the [QA settings](#) of the project.

You can review the errors and warnings in [local projects](#) and in [checkouts of online projects](#).

How to get here

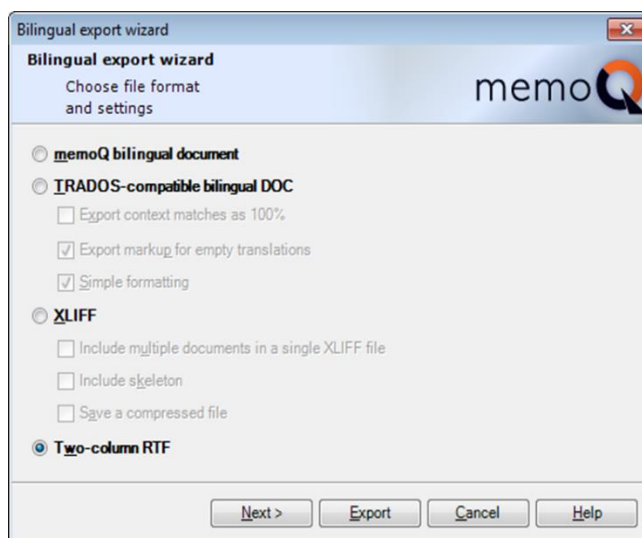
1. [Open a project](#). You may [open a document](#) or two, but this is not necessary.
2. If you need to check the consistency of translations (only then), run the QA module first: On the **Review** ribbon, click [Quality Assurance](#). In the [Run QA](#) window, choose how much of the project is checked, and then click **OK**. memoQ runs the QA checks on the documents. This may take several minutes.

To learn more: See Help about the [Run QA](#) window.

3. On the **Review** ribbon, click [Errors And Warnings](#).
4. The [Resolve errors and warnings](#) window opens. Choose a scope. A scope tells

Source: <https://docs.memoq.com/current/en/Places/import-sdl-studio-package.html>

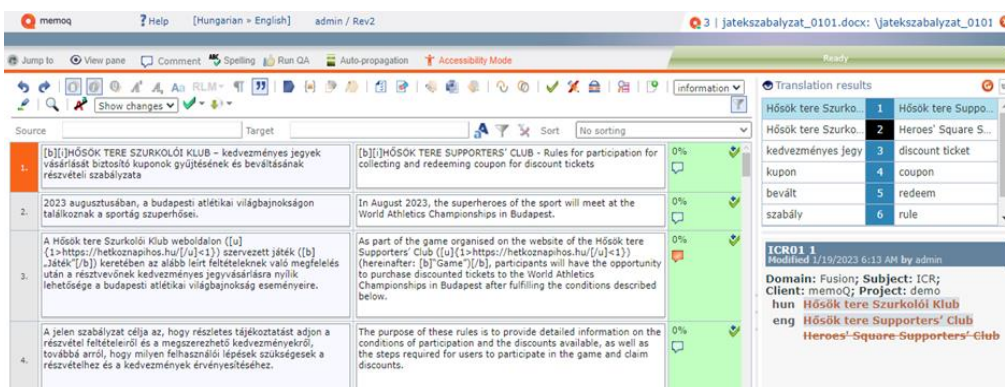
Figure 4. Import SDL Trados Studio package

Source: <https://docs.memoq.com/current/en/Places/import-sdl-studio-package.html>

- Translation grid: the place where you see the source text and type the translation.

Figure 5. The translation grid

Source: <https://docs.memoq.com/current/en/Places/import-sdl-studio-package.html>

The translation grid exhibits structured content, i.e. the source text and the place where the translation is typed. The translator editor shows each translation segment in a separate row, making checking the source and target language pair easy once the translation is complete. On the right-hand side, it offers solutions from documents translated, approved, and quality reviewed previously.

Version updates – memoQ automatically checks for updates and offers them for installation, but the decision is in the hands of the translator. If a new update is found, the Dashboard will display an alert. The translator can find information about

the updates by clicking the Check for Updates window and installing the selected one after closing Memoq. If a translator sticks to the old version, he can still use the previous, well-proven, Memoq tools without limitations – but without the practical innovations that the memoQ developers offer.

The Kilgray company also offers webinars and contracts with academic institutions. The Faculty of Business and Economics, Debrecen University (where the authors are employed), came to an agreement with Kilgray Technologies in 2016. Under the contract, the Institute of Business Communication and Professional Language Studies includes memoQ training for its technical translation students in its “Translation” curriculum. Annually, a professional from Kilgray Technologies travels to Debrecen to visit our Department and provide basic-level memoQ training for our students. The program takes up a whole day, and during the time frame of the whole semester, it is complemented by practising what the students learned at the training. Our students are expected to prepare their diploma translations using the memoQ translation tool, and they are granted licences to use the program on their home PCs. The students can use the CAT tool free of charge within their training period of four semesters, and once they leave education, they can buy it at a preferential price (about one-fourth of the original price). It is also the case with educators, who can use memoQ freely on their home and university computers.

Summary

In this paper, we have presented memoQ, one of the best-known and most frequently used streamlined computer-assisted tools for translation purposes, developed by Hungarian IT experts and translators. Integrating CAT tools into translation courses at universities provides a practical and hands-on approach, preparing students for the translation demands and enhancing their employability in specialized industries. By helping to maintain consistency in terminology it ensures accurate and standardised language usage and increases productivity allowing its users to focus on the nuances of specialized language rather than spending excessive time on routine translation tasks. By using memoQ translators can save time and effort, especially when dealing with recurring terms or phrases in specialized texts. Nevertheless, memoQ possesses unique features showcasing its versatility and efficiency in addressing the evolving demands of the translation profession. It is markedly translator-friendly, translators can customise its functions, tools and project management options, and what is of utmost importance: its basic logic shows that translators developed it for translators. The Centre of Business Communication and Professional Language Studies in Debrecen seeks to enhance its future collaboration with Kilgray to improve the quality of its technical translation education, providing opportunities for its students to get a good understanding of this cutting-edge technology in the fast-developing translation environment of our days. In conclusion, memoQ excels in helping students develop translation-related skills that are directly applicable to their future careers in specialised fields and provides a robust platform that not only streamlines translation processes but also contributes to the cultivation of a new generation of skilled and adaptable translators.

References

Alotaibi, Hind M. (2014): Teaching CAT Tools to Translation Students: an Examination of Their Expectations and Attitudes. *Arab World English Journal: Special Issue on Translation*, (5)3, 65–74.

Austermüehl, Frank (2001): *Electronic Tools for Translators*. Routledge: New York <https://doi.org/10.4324/9781315760353>

Craciunescu, Olivia – Gerding-Salas, Costanza – Stringer-O'Keeffe, Susan (2004): Machine translation and computer-assisted translation: a New Way of Translating? *Translation Journal*, 8(3), 1–10.

Federico, Marcello – Cattelan, Alessandro – Trombetti, Marco (2012): Measuring user productivity in machine translation enhanced computer assisted translation. In: *Proceedings of the Tenth Conference of the Association for Machine Translation in the Americas (AMTA)*. AMTA: San Diego. 10 pp.

Han, Bianca (2020): Translation, from pen-and-paper to computer-assisted tools (CAT Tools) and machine translation (MT). *Proceedings*, 63(1), 56. <https://doi.org/10.3390/proceedings2020063056>

Hutchins, John (2003): Machine translation: general overview. In: Mitkov, Ruslan (ed.) (2003): *The Oxford handbook of computational linguistics*. Oxford University Press: Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199573691.001.0001>

Isabelle, Pierre (1993): Machine-Aided Human Translation and the Paradigm Shift. *Proceedings of the Fourth Machine Translation Summit IV*. 177–180.

Koehn, Philipp (2010): *Statistical machine translation*. Cambridge University Press: New York. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815829>

Morosoff, Dennis (2016): Computer-aided translation tools. *Красноярск, Сибирский федеральный университет*. 61–63.

O'Brien, Sharon – Ehrensberger-Dow, Maureen – Hasler, Marcel – Connolly, Megan (2017): Irritating CAT tool features that matter to translators. *Hermes: Journal of Language and Communication in Business*, 56, 145–162

Vela, Mihaela – Pal, Santanu – Zampieri, Marcos – Naskar, Sudip Kumar – van Genabith, Josef (2019): Improving CAT tools in the translation workflow: New approaches and evaluation. *arXiv preprint arXiv:1908.06140* <https://doi.org/10.48550/arXiv.1908.06140>

Internet reference

<https://docs.memoq.com/current/en/Places/import-sdl-studio-package.html>
(Utolsó letöltés: 2024. október 10.)

MEMOQ, MINT CAT ESZKÖZ INTEGRÁLÁSA A DEBRECENI EGYETEM SZAKFORDÍTÓ KURZUSAIBA

HAJDU ZITA, TAR ILDIKÓ, FARKAS JÁNOS

Ez a tanulmány a memoQ, egy számítógépes fordítóeszköz néhány sajátosságával foglalkozik a Debreceni Egyetem Üzleti Kommunikációs és Szaknyelvi Tanulmányok Központjában folyó fordítóképzés keretében. A szerzők célja, hogy röviden bemutassák a CAT-eszközök fejlődését, a memoQ legfontosabb jellemzőit, valamint a memoQ integrálását az üzleti és gazdasági szakfordítói kurzus tantervébe. A Közgazdaságtudományi Kar Üzleti Kommunikációs és Szaknyelvi Tanulmányok Központja a szakfordítóképzés teljesen új struktúrájának kialakítására törekedett. A hagyományos fordítói készségekre való összpontosítás mellett a cél az volt, hogy a fordítási technikák mélyreható megértését, a mesterséges intelligencia alapú CAT-eszközök használatának képességét biztosítsa, és felkészítse a hallgatókat a globális munkaerőpiac új környezetére, különös tekintettel a fordítóirodák felőli keresletre. A tanulmány a következő kérdéseket tárgyalja: Hogyan hatott a memoQ, egy számítógéppel segített fordítóeszköz integrálása a szakfordító képzési programunkra? A memoQ milyen funkciói segítik a szakfordító-hallgatókat abban, hogy hatékonyabbak, pontosabbak és megbízhatóbbak legyenek, és ezáltal jobban el tudjanak helyezkedni a munkaerőpiacon?

Kulcsszavak: CAT-eszközök, memoQ, memoQ legfontosabb funkciói, szakfordító kurzusok, munkaerő-piaci igények

AZ EMELKEDŐ ÁZSIAI HATALMAK DIPLOMÁCIÁJÁNAK KULTURÁLIS ELEMELI.

KÖRNYEI ÁGNES¹

Absztrakt

Ázsia súlyának növekedése a nemzetközi rendszerben ma már kikerülhetetlen folyamat, a kulturális külkapcsolatokban is kimutatható ez az aktivizálódás. A vizsgálat a világhatalmak (Kína, India) mellett két aktív kulturális diplomáciát folytató regionális nagyhatalomra (Törökország, Japán) illetve egy középhatalomra, a kulturális dimenzióban nagyhatalomnak tekinthető Dél-Koreára terjed ki. Az elemzés kizárólag a diplomáciára, a kormányok fellépésére koncentrálnak, a kultúra fogalmát szélesen értelmezve. Ezek az emelkedő hatalmak kissé lemaradva kapcsolódtak be a nemzetközi kulturális együttműködésbe, sokszor valamilyen kényszerhelyzet (pl. negatív országkép, korábbi elzárkózás) hatására. A tanulmány első részében a hagyományos, az európai gyakorlatban kialakult területeket (pl. nyelvtanítás, ösztöndíjak, média) és a régi eszközök tudatosabb vagy módosított változatát (pl. diaszpórapolitika, nemzetközi fejlesztési együttműködés) vizsgáljuk, míg az újabbak bemutatására a második részben kerül sor.

Kulcsszavak: kulturális diplomácia, Ázsia, országkép, a kulturális diplomácia eszközei

I. Bevezetés

Ázsia súlyának növekedése a nemzetközi rendszerben ma már kikerülhetetlen folyamat, a kulturális diplomácia terén is aktivizálódnak a kontinens egyes országai. A kultúra tudatos használata a nemzetközi politikában nem feltétlen áll arányban a gazdasági és politikai erővel, ezért a vizsgálatba a világhatalmak (Kína, India) mellett bevontunk aktív kulturális diplomáciát folytató regionális nagyhatalmakat (Törökország, Japán) illetve egy középhatalmat, Dél-Koreát, amely a kulturális dimenzióban nagyhatalomnak tekinthető. A kulturális külkapcsolatok elemzésekor a kontinens különböző civilizációinak hatását sem lehet természetesen figyelmen kívül hagyni.

A vizsgált országokban kifejezetten a kormányok fellépésére, a diplomáciára koncentrálnak, figyelembe véve, hogy a kultúra fogalmát szélesen értelmezik. Továbbá a hagyományos, az európai gyakorlatban kialakult területek (pl. nyelvtanítás, kiállítások) megjelennek az ázsiai országok eszköztárában is, de a „későn érkezés” következtében az emelkedő hatalmak új területeket kerestek sajátosságaik bemutatására, sokszor ötvözve a hagyományos értékeiket a modern technológiával (pl. japán robotbabák).

¹ egyetemi docens, PPK BTK, Nemzetközi és Politikatudományi Intézet, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, kornyei.agnes@btk.ppke.hu

II. A vizsgált öt ország kulturális diplomáciájának általános háttere

Egy történelmi kényszerhelyzetből való kilábalás idején a kulturális diplomácia súlya általában felértékelődik, ami a vizsgált országok esetében is megfigyelhető. Például Japánnak a második világháború után az amerikai megszállás és a békealkotmánya miatt nem lehetett hadserege, nem rendelkezett kényszerítő erővel, így a vonzás maradt az egyetlen lehetősége. Hasonlóképpen Korea, amely a 20. század elejéig remetekirályságként a külvilágtól hermetikusan elzárkózott, majd a második világháború után az addig japán gyarmatot két részre szakították a szovjet és az amerikai érdekszféra határánál. Így a mára a világ egyik vezető gazdaságává és a kelet-ázsiai térség politikailag is meghatározó államává vált Dél-Korea számára az országkép különösen fontossá vált. De a Törökországról kialakított negatív kép (pl. a katonai puccsok országa, az örmény népirtás, a ciprusi kérdés) megváltoztatása is komoly feladat volt a török kormányok számára, amihez a nemzetközi kulturális kapcsolatok jó eszközként bizonyultak.

Mindegyik országnak szembe kellett néznie a szegénységgel, alulfejlettséggel, és egy korábbi elzárkózás után ugrásszerű gazdasági fejlődésen mentek át. Megfigyelhető esetükben, hogy elsősorban a Nyugat bizalmának megszerzéséért, de az addig folytatott politikák kudarcai miatt is, erőteljes reformokba kezdtek. A gazdasági fejlődéshez, a külföldi tőke bevonzásához elengedhetetlen egy pozitív országkép kialakítása, a politikai stabilitás pedig megkövetelte a szomszédos országokkal való jobb viszony kialakítását, így a kulturális diplomácia jelentősége is megnőtt.

Az utóbbi időkben ezek az országok rohamos gazdasági fejlődést produkáltak, a fejlett országokhoz köthető iparágakban (pl. informatika) is többségük világszínvonalú. A növekedés fenntartásához további tőkebefektetésekre, illetve a termékeik iránti bizalom növelésére van szükség, így az országok számára ma is fontos a kulturális diplomácia.

A vizsgált országok esetében mindenütt kimutatható, hogy éppen a végbement társadalmi és gazdasági változásokat értékeli a nemzetközi közvélemény és a nemzetközi politika, hogy ezek az országok képesek voltak fuzionálni a gazdasági modernizálást és saját kultúrájukat. Egyfajta mintaként is szolgálnak a többi ország számára.

A vizsgált ázsiai országok többségére jellemző, hogy törekednek a szomszédos országokkal kapcsolataik rendezésére, a békés egymás mellett élésre, amihez a kulturális diplomácia szintén megfelelő eszköz. Például a panchsheel, a békés együttélés öt elve először az 1954-es indiai-kínai megállapodás preambulumban jelent meg vagy az indiai puha erőnek jelentős forrása volt, hogy az ország békés úton tudta elnyerni függetlenségét. Gandhi békés politikai mozgalma elismerést váltott ki a gyarmati országokban és India kulturális diplomáciájának az egyik fő katalizátora volt a kezdeti években. Az 1997-ben elfogadott Gujral-doktrína az India és szomszédjai közötti bizalom építését célozta a kölcsönös tisztelet, a benemavatkozás és az együttműködés elveire alapozott, viszonyosság nélküli politikával, főleg segélyek folyósítása révén. De ide sorolható a török problémamentes politizálás („zéró probléma politika”) is, hogy a szomszédjaival korábban ellenséges viszony együttműködéssé alakuljon a multilaterális együttműködések, a kölcsönös gazdasági függőség kialakítása, a konfliktusok politikai párbeszéd útján történő megoldása illetve a viták békés

rendezése révén. Ez a Davutoğlu-i megközelítés visszautal Mustafa Kemal jelmondatára: „béke otthon, béke a világban”².

Az utóbbi években a proaktív diplomácia, a regionális béketeremtési törekvések, az aktív támogatási és fejlesztési politika stb. kifejezetten pozitív percepciókat hívtak életre ezekről az országokról.

A gyarmatosítás, az európai nagyhatalmak megjelenése ugyanakkor izolálta ezeket az ázsiai országokat egymástól és a bipoláris világrend is eltérő táborokba szorította a kontinens államait, de éppen a kulturális diplomácia segíthet a regionális kapcsolatok újjáépítésében.

Fontos jellemző még, hogy a Szovjetunió felbomlása hatványozottan nagy befolyással volt a kontinens országaira és a bipoláris rend vége az USA intenzívebb megjelenését is hozta.

III. Összehasonlítás

Az ázsiai kontinens országai rendkívül sokszínűek és különböző kultúrák hatottak egymásra, folyamatos kulturális érintkezés jellemzi a régiót. A kínai konfucianizmus hatása vagy az Ottomán Birodalom reminiscenciái nem szorulnak különösebb bizonyításra. India, amely önmagában is különböző kultúrák olvasztótégelye, nyilvánvalóan nagy kulturális hatással volt szomszédjaira, de Délkelet-Ázsiára pl. indiai szerzetesek terjesztették el a buddhizmust a régióban, építészet (lásd az Angkor-Wat-i templom), nyelvek – vagy Perzsiára³ is. Nyilvánvaló Japán kulturális hatása Kínában és Koreában, amelyek a szigetország katonai megszállása alatt is álltak.

Korunk kiemelendő univerzális folyamata az identitás kérdésének megerősödése, az egyéni jellemzők megfogalmazásának előtérbe kerülése. Önképe megfogalmazásakor India nem csak arra hivatkozik, hogy a világ legnagyobb demokráciája, de arra is, hogy a fakírok és kígyóbűvölők helyett a matematikai zsenik, számítógépes varázslók és software guruk országává vált. Kétségtelen, hogy a kultúra exportját segíti az információs technológia fejlettsége és az angol nyelvű képzés Indiában. A 2014-ben hatalomra került Narendra Modi politikája hindu nacionalista megközelítésen alapul („Hindu India”, „Make in India”), aminek fő tartalmi elemei az ‘Incredible India’ brand, a jóga, az ayurvédikus gyógyászat nyugati elterjesztése, a kulturális sajátosságok (tánc, zene, irodalom) népszerűsítése.

De említhető a "török Kissinger", Ahmet Davutoğlu⁴ stratégiai mélység koncepciója is, miszerint az ország külpolitikáját az egyes régiók elhelyezkedése (geostratégia), illetve a történelmi-kulturális kötődések („történelmi mélység”) határozzák meg. Ez utóbbi szerint Törökország, amely a muszlim világot egyesítő Oszmán Birodalom örököse, muszlim regionális hatalommá válhat. Az Oszmán Birodalom emlékeinek felidézése ugyanakkor egy kétélű kard, hiszen kontraproduktív is lehet, tekintettel kell lenni más országok esetleges veszélyérzetére is.

Hu Csin-tao hirdette meg a „harmonikus világ” építésének külpolitikai doktrínáját, a kölcsönös előnyök alapján együttműködő világ vízióját, amelynek része Kína „békés fejlődése”. A koncepció gyökerei visszanyúlnak a történelemben, Konfucius, Mencius, a taoizmus adják az alapját, a Kínai Népköztársaság ma már a

² Yurrtá sulh, cihanda sulh.

³ pl. az Ezeregyéjszaka meséi eredetileg Indiából származnak

⁴ külügyminiszter, miniszterelnök 2014-2016

több évezredes kínai kultúra legitim örökösének tekinti magát. Az imázs alakulásában sokáig fontos szerepet játszott, hogy a nyugati médiában Kína gyakran negatív színben jelent meg, a Made in China szindróma ellenérzéseket szült vagy veszélyként, revizionista államként írták le az országot. De a kínai alternatív út felmutatása, a kínai normák (pl. Pekingi Konszenzus) elfogadtatása is az országkép építésének részét képezi. Hszi Csin-ping kínai elnök 2013-as hivatalba lépésével megjelent a „kínai álom” kifejezés a kínai nemzet céljainak leírására⁵, A legfontosabb célkitűzés visszaszerezni Kína régi helyét, befolyását elsősorban a kontinensen, de az egész világon is. A fejlődő világ szimpátiájának elnyerését, így a kínai soft power növelését szolgálja az ún. vörös szőnyeg diplomácia is, amikor a fejlődő országokból érkező politikusokat is úgy fogadják, mint a nagyhatalmak vezetőit, ezzel is kifejezve, hogy számukra minden ország ugyanolyan fontos.

Érdekes Dél-Korea esete is, ugyanis az országról külföldön alkotott kép nem egyezik a gazdaságban betöltött előkelő pozíciójával, sokszor északi szomszédjával azonosították, így sokak fejében negatív és a valóságtól eltérő kép alakult ki róla. Pedig a japán megszállás után a félsziget déli, mezőgazdasági régiója jelentős ásványkincs-készlet nélkül, USA segítséggel óriási gazdasági növekedést hajtott végre, a világ egyik legszegényebb országából az egyik leggazdagabb (12. GDP a világon) lett. A dél-koreai társadalom rendkívül sokat ad a külsőségekre, igyekszik másokban jó benyomást kelteni, mint jelentős exportőr a pozitív országkép kiemelten fontos számára.

A japánok a kultúrát nem egy zárt rendszerként kezelik, eltekintenek a mögöttes ideológiától. Szigetországgént évszázadokig elzártan fejlődhetett, de számos idegen⁶ kultúra elemeit magába olvaszthatta, a japán ízlés szerint asszimilálta, így egyedülálló kultúra bontakozott ki. A Meidzsi-korban kidolgozott identitás koncepció legfontosabb elemei többek között az ősi sintó vallás, a császárközpontú állam vagy a konfucianus etika. A második világháború után a japán kulturális diplomácia arra törekedett, hogy eloszlassa az országról kialakult negatív képet, hogy immár egy békeszerető, demokratikus, gazdaságilag és technológiailag fejlett jóléti állam, amely elkötelezett tagja a nemzetközi közösségnek. De a japán önképnek választ kellett adni a Japán ellenes érzelmek növekedésére is Ázsiában, főleg Délkelet-Ázsiában, amit az agresszív japán gazdasági expanzió érzékelése váltott ki. A bipoláris világrend végével, az 1990-es években szükség volt arra, hogy a globalizálódó világban újra meghatározza önmagát az ország, és a posztmodern kultúra úttörőjeként jelent meg a nemzetközi szintén.

A konkrét identitásformáló programoktól a külpolitikai stratégián át az országkép alakításának különböző koncepciójáig, mindegyik ország önmeghatározására szükség volt. Ezeknek az emelkedő ázsiai országoknak nem csak a későbbi indulás nehézségeivel kellett megküzdeniük, de a kulturális diplomácia aktivitásának területeit is bővítették, a gasztronómiától a segélypolitikáig új eszközöket alkalmaztak. Egyrészt a hagyományos eszközök alkalmazásáról vagy azok módosításáról, esetleg megújításáról beszélhetünk, de teljesen új dimenziók

⁵ Az egyén érvényesülésére alapozó „amerikai álom”-mal szemben kollektív politikai és társadalmi elképzeléseket fogalmaz meg.

⁶ a kínai (konfucianus) kultúra, a gyarmatosítók európai kultúrája, az amerikai kultúra később, a XX. században

bekapcsolásáról is. A továbbiakban ezekre mutatunk be példákat.

1. A kulturális diplomácia szokásos eszközei

Az emelkedő ázsiai országok hagyományos eszközökkel (kiállítás, fesztivál, kulturális évad) is igyekeznek bemutatni a kultúrájuk által hordozott értékeket, de fontos eszköz a nagy nemzetközi érdeklődésre számot tartó, kulturális, tudományos, sport-, vagy vallási rendezvények megszervezése, rendezési jogának megszerzése is.

Intézményi hálózat kialakítása

A vizsgált ázsiai országok kormányai mind létrehoztak európai mintára külföldi kulturális intézeteket. Történelmi, társadalmi okokból ezek felülről vezérelt, központosított intézmények speciális földrajzi fókusszal.

Az Indiai Kulturális Kapcsolatok Tanácsa (Indian Council for Cultural Relations, ICCR) az indiai kulturális diplomácia legfontosabb szerve, bár az utóbbi években kissé veszített dominanciájából. A szervezetet 1950-ben Nehru kifejezett kérésére, és barátja, a muszlim vallású Maulna Abul Kalam Azad vezetése alatt hozták létre, akik mindketten azt vallották, hogy a kulturális együttműködés segíti a világbéke megteremtését. A Kulturális Minisztérium alatt létrehozott szervezet Azad halála után, 1970-ben a Külügyminisztérium alá került. Hasonlóan a British Councilhoz, a szervezet „funkcionálisan autonóm”, de a külügyminisztérium nagy befolyása tagadhatatlan⁷. Eredetileg, a szervezet alapító okiratában nem jelent meg, de ma fontos tevékenysége, hogy az indiai diaszpóra tagjaival erős kapcsolatot alakítson ki. A Tanácsnak 38 külföldi intézete van, amelynek majdnem fele a kontinensen található. A vizsgált országok közül Kínában, Japánban és Dél-Koreában van ICCR, Törökországban viszont nincs, pedig India első kulturális egyezményét⁸ éppen Törökországgal kötötte 1951-ben.

Japán már a második világháború előtt létrehozott egy intézményt a külföldi kulturális kapcsolatok építésére, a Nemzetközi Kulturális Kapcsolatok Központját (Kokusai Bunka Shinko Kai, KBS). Az 1934-ben az Oktatási Minisztérium és a Külügyminisztérium által létrehozott központ feladata⁹ a japán kultúra bevezetése a nyugati világba, a japán kultúra támogatása az akkoriban megszállásuk alatt álló területeken. A kormányügynökség, amit később a nacionalista propaganda eszközeinek tekintettek, a háború után magánalapítvány lett, amit azért a kormányzat anyagilag támogatott. 1972-ben egy új szervezet, a Japán Alapítvány létrehozásáról döntöttek, amit a külügyminisztérium kezdetben versenytársnak tekintett, később azonban már szorosan összedolgoztak. Az intézmény hivatalosan elkülönítette magát a KBS-től, de átvette irodáit, valamint dolgozóinak nagy részét. 2003. október 1-től különleges jogi státuszú, független adminisztratív szervezatként működik, melynek értelmében forrásait a központi költségvetésből érkező összegeken kívül a magánszektor adományaiból egészítheti ki. Ennek nem az volt a célja, hogy leválasszák a kormányról, hiszen még mindig szorosan együttműködik a Külügyminisztériummal, hanem hogy más, nem kormányzati forrásokból is támogatásokhoz juthasson. A Japán Alapítványnak viszonylag kevés külföldi irodája (23 országban 24 iroda) van, bár

⁷ költségvetése a Külügyminisztérium keretében található, irányító testületében állandó helyet kapnak a minisztérium képviselői, főigazgatója diplomata, két főigazgató-helyettese a Külügyminisztérium alkalmazottja

⁸ ma 121 országgal

⁹ kommunikáció a külföldiekkel, nyelvtanárok küldése külföldre, külföldi tudósok támogatása, rendezvények szervezése, kiadványok, filmek készítése és terjesztése külföldön, tudományos kutatás, könyvtár üzemeltetése

programjai közel 190 országra terjednek ki. Egy újabb, 2014 óta működő intézmény a Külügyminisztérium alá tartozó Japán Ház, amely hasonló tevékenységet (kiállítás, előadások stb.) végez, mint a Japán Alapítvány, de nagyobb hangsúlyt fektet az információterjesztésre, kapcsolatépítésre, jobban alkalmas a kormány álláspontjának bemutatására. A Házakat három olyan városban (London, Los Angeles, São Paulo) hozták létre eddig, ahol a Japán Alapítványnak már volt irodája, azzal a nem titkolt céllal, hogy Japán visszaszerezze befolyását ezekben a kulcsfontosságú partnerországokban, ahonnan kelet-ázsiai riválisai szinte kiszorították.

2004-ben nyílt meg az első Konfucius Intézet éppen Szöulban, amelynek fő feladata a kínai nyelv terjesztése és népszerűsítése, hogy segítse Kína egyre növekvő befolyását a mai globalizált világban. A Konfucius Intézetet a kormány hozta létre, amelynek anyaintézménye a Nemzetközi Kínai Nyelvi Tanács Hivatala (Hanban), a Kínai Oktatásügyi Minisztérium non-profit intézménye¹⁰. Az intézeteket többnyire egy kínai és egy külföldi egyetem együttműködésében hozzák létre, ami így költségtakarékosabb. Jelenleg 496 Konfucius Intézet és 757 Konfucius Tanterem működik 160 országra kiterjedően, azonban expanzív növekedésük ellenállást is kivált, főleg Észak-Amerikában.

Az írástudatlanság felszámolása¹¹ érdekében, a tudósok által kidolgozott egyszerű írásrendszer, a hangül, illetve a koreai nyelv megismertetésére és elterjesztésére hozták létre 2007-ben a Szedzsong Király Intézetet¹² (Sejong Hakdang). A Kulturális, Sport és Turisztikai Minisztérium által finanszírozott intézmény a nyelvtanítás és nyelvtanárok képzése mellett kulturális tevékenységet is folytat. Az intézetek irányítását 2012-ben egy erre a célra létrehozott alapítvány vette át. Az intézetek – hasonlóan a Konfucius Intézetekhez – a fenntartói feladatokat megosztják a helyi intézményekkel, és a központtól anyagi támogatást kapnak. A minisztérium alá tartozó Koreai Kulturális és Információs Szolgálat¹³ (KOCIS) 1979-ben kezdte meg a Koreai Információs Irodák, 2009-től pedig a Koreai Kulturális Központok felállítását a világban¹⁴. Az 1991-ben alapított, a Külügyminisztériumhoz tartozó, a nemzetközi kulturális cserét¹⁵ támogató Korea Alapítványnak 8 külföldi irodája van, kb. 120 egyetemmel tart kapcsolatot, és 2017 óta működteti az ASEAN Kulturális Házat Busanban. Korea külföldi intézményrendszere egy évtized alatt túlszárnyalta a japánok 1972 óta elért teljesítményét, ami mögött látni kell, hogy például a mindkét ország számára kiemelten fontos délkelet-ázsiai térségben a koreai kulturális termékek fokozatosan átveszik a japán termékek helyét.

Törökország 2007-ben kezdte el kiépíteni az – egyébként széles portfólióval rendelkező – Yunus Emre Intézetek (Yunus Emre Enstitüsü) hálózatát¹⁶, amelyek a szokásos feladatokon (kultúra és nyelv megismertetése) túl nagy hangsúlyt fektetnek a helyi törökséggel való kapcsolat fenntartására, a diaszpóra identitásának megerősítésére, de fontos tevékenységük a turkológiai projektek¹⁷ irányítása is. 2009-ben hozták létre a Yunus Emre Alapítványt, amely független intézmény, nem

¹⁰ államminiszterekből (pl. oktatási, külügy, kulturális) álló testület vezeti a közszervezetet

¹¹ az analfabetizmus elleni küzdelem eredményeinek elismerésére alapított UNESCO díjat is Szedzsong királyról nevezték el

¹² 85 országban 248 intézmény

¹³ eredetileg Koreai Információs Szolgálat, amely 1971-ben kezdte meg működését

¹⁴ Ma 30 országban 37 Kulturális Központ illetve Információs Iroda működik.

¹⁵ Koreai Tanulmányok, előadások, kiállítások, kiadványok stb.

¹⁶ 90 intézet 66 országban

¹⁷ Az 1999-ben indult projektek keretében, amelyeket 2011 szeptemberében vett át az intézet a TIKA-tól, török tudósokat küldenek célországokba, ottani szakembereket támogatnak anyagilag vagy felszereléssel.

tartozik egyik minisztériumhoz sem, de nagyrészt állami pénzből működik, bár bankok, vállalatok is támogatják anyagilag. Először olyan országokban létesítettek intézeteket, amelyekkel eleve szoros történelmi kapcsolata¹⁸ van Törökországnak, az elsőt 2009-ben Szarajevóban hozták létre, majd a külföldi diaszpóra¹⁹ került fókuszba, de a vizsgálatba bevont országok miatt érdemes megemlíteni, hogy Japánban is nyílt egy intézet.

Mind az öt országban, még ha alapítványi formában is működnek, de elsősorban kormányzati befolyás alatt állnak az intézmények. Abszolút számokban Kína hozta létre a legtöbb intézetet, India mint másik nagyhatalom jelentősen elmaradt, viszont Dél-Korea lakosságárányosan a legtöbb intézményt alapította, ami jól mutatja a kultúra központi jelentőségét a külpolitikájában. Törökország is gyors ütemben fejleszti intézményrendszerét, bár a Köztársaság megszületésének 100. évfordulójára, 2023-ra nem sikerült 100 Yunus Emre Intézetet létrehozni, „csak” 90-et. Úgy tűnik, Japán nem helyez hangsúlyt az intézményrendszer bővítésére.

Nyelvtanítás

A vizsgált országok nyelvei nem világnyelvek²⁰, szűkebb értelemben a kínai vagy a hindi sem, hiába beszélnek több mint 1 milliárdan egy tömbben. Az írott, klasszikus kínai nyelvet kulturális, vallási okokból egész Ázsiában széles körben használták, míg a modern kínai nyelv tanulását inkább a hasznosság, az üzleti élet igényei motiválják napjainkban. Kína tudatosan ösztönzi a nyelv terjesztését a XX. század vége óta, hogy ezzel is növelje globális befolyását. Ugyanakkor India nem aktív a nyelvtanítás terén, az ICCR néhány egyetemen nyelvi (szanszkrit, hindi, urdu, tamil) lektorátusokat támogat.

A nagyhatalmiság, a közvetítő jelleg mellett a gazdasági sikerek is ösztönzik a nyelvtanulást. Például Japán gazdasági eredményeinek köszönhetően külföldön egyre többen szeretnek volna Japánról szóló tanulmányokat²¹ folytatni vagy nyelvet tanulni, különösen Kelet-Ázsiában²², bár Japánnak nincs olyan állami nyelvtanítási hálózata, mint a Konfuciusz Intézet vagy a Szedzsong Király Intézet. Dél-Korea esetében az ország világhírű cégei is támogatják a nyelvtanulást külföldön.

Az évezred új jelensége, hogy ma a fiatalokat sokkal inkább a kulturális termékek szeretete ösztönzi nyelvtanulásra – az anime, manga (japán), pop kultúra (koreai), TV sorozatok (török).

Ösztöndíj alapítása

Ahogy szinte mindegyik ország kulturális diplomáciájában, úgy a vizsgált ázsiai országokéban is megjelenik az ösztöndíjrendszer, mivel a kormányok fontosnak tartják a fiatalok, a leendő politikai és tudományos vezető réteg megszólítását, az országgal szimpatizáló külföldi értelmiségi bázis kiépítését. Számos példa mutatja, hogy azok a vezetők, akiknek kapcsolatuk volt egy másik országgal, esetleg ott tanultak, sokkal

¹⁸ 2010-től először a Balkánon, Kaukázusban, Közel-Keleten, Észak-Afrikában hoztak létre intézeteket.

¹⁹ A legelső európai intézetet Berlinben nyitották meg. Németország után Nagy-Britannia és Belgium következett.

²⁰ az eredeti nyelvterületén kívül is széles körben elterjedt a beszélők számától függetlenül

²¹ lásd a kormány által létrehozott Tanaka Alapítvány, amely az USA legnagyobb egyetemét támogatja Japánnal kapcsolatos kurzusok indításában

²² A japán nyelv tanulására főleg a megnövekedett számú japán cég ösztönözte az ott élőket. A japán nemzetiségű tanárok kiküldése helyett a tanárok helyi képzését részesítették előnyben.

nyitottabbak azok felé. Példaként hozható fel Kim De Dzsung, egykori dél-koreai államfő esete, aki Japánban tanult és hatalomra kerülése után a dél-koreai gazdaság teljesen megnyitotta kapuit a japán kulturális export előtt.

Az ösztöndíjprogramtól, a helyszíni tanulástól egyrészt az ország és annak kultúrájának megkedvelését remélik (lásd India), másrészt az ország megítélésének javítását (lásd Dél-Korea) illetve az adott nyelvet beszélő, adott kultúrát ismerő réteg kialakulását (lásd Kína). Az ICCR megalakulása óta kiemelten kezeli az ösztöndíjakat, Kína különösen jelentős mértékű állami ösztöndíjat kínál külföldi diákoknak az évezred kezdete óta. Dél-koreai felsőfokú tanulmányok végzéséhez számos ösztöndíjat biztosít az ország a külföldi diákok számára (Global Korea Scholarship²³), különösen a régióban (Campus Asia²⁴). A török ösztöndíjprogram²⁵ növekvő népszerűsége mögött a felsőoktatás színvonalának jelentős javulása és az ország illetve kultúrája iránti érdeklődés fokozódása áll, de Törökország részt vesz más ösztöndíj- és csereprogramokban is (pl. Erasmus).

Különlegesség, hogy a fejlődő országoknak dedikált ösztöndíj-lehetőségeket biztosítanak a vizsgált országok. Saját ösztöndíjakat alapított Dél-Korea, de a nemzetközi fejlesztési segélyezés keretében (ODA) is számtalan ösztöndíjat biztosít számukra Japán vagy Kína.

Sajátosság, hogy a vizsgált országok elsősorban a szomszéd országokra, a régióra fókuszálnak (pl. Délkelet-Ázsia). Törökország pedig speciális fókusszal kínál számos ösztöndíjat, elsődlegesen a Kaukázusból és Közép-Ázsiából érkezőknek, ahol más török nyelvű népek élnek, vagy akár a Balkánról származó diákoknak. Továbbá a külhoni állampolgároknak külön ösztöndíjat²⁶ alapítottak, hogy az ösztöndíjas a befogadó ország tudományos életében váljon sikeressé, ott végezhesse kutatásait, de törökországi képzést is szerveznek fiatal diplomások számára, illetve külön támogatási programot hoztak létre a diaszpóra civil szervezeteinek támogatására (pl. képzések támogatása). A Törökországba érkező külföldi rokon népek ösztöndíjas hallgatóit kiemelten kezeli Törökország.

Speciális kezdeményezés, hogy a Japán és az Egyesült Államok közötti kapcsolatok erősítésére 1991-ben a Japán Alapítványon belül létrehozták a Központot a Globális Partnerségért (CGP), amely az oktatásra és a kulturális cserékre fókuszál, a következő értelmiségi generációk képzésére ebben a relációban. Ezek az ösztöndíjak, közös projektek a két ország közötti szellemi párbeszédet segítik globális témákban (pl. a fejlődő országok demokratizálása, környezetvédelmi problémák, fertőző betegségek).

Érdekes megközelítés, hogy a japán nép és más országok nemzetei közötti kölcsönös megértés növelésére 1987-ben elindult a Japán Csere és Oktatási Program (Japan Exchange and Teaching Program, JET), hogy javítsák a hazai idegen nyelv oktatást és fejlesszék a nemzetközi cserét a helyi közösségek szintjén. A JET ösztöndíj háromféle részvételre ad lehetőséget, a Japánba érkező külföldi bekapcsolódik a nyelvoktatásba (nyelvi segítő), segíti a nemzetközi kapcsolatok kiépítését (nemzetközi koordinátor), vagy sportbemutatókat, edzéseket tart (sportcsere tanácsadó).

²³ 2010 elején az összes, a koreai kormány által támogatott ösztöndíjprogramot egyesítették Global Korea Scholarship (GKS) néven.

²⁴ Az ázsiai országok tehetséges egyetemistái lehetőséget kapnak, hogy csereprogram keretében Dél-Koreában tanulhassanak vagy kutassanak.

²⁵ Türkiye bursları

²⁶ Yurtdışı Vatandaşlar Bursları

Az ösztöndíjak célja általában az ország megszerettetése, az országgal szimpatizáló külföldi értelmiségi bázis kiépítése, de különlegesség a fejlődő országok diákjainak célzott támogatása akár saját kezdeményezés vagy az ODA keretében. Speciális megközelítés, hogy egy bilaterális viszonyban (Japán-USA) vagy különleges kapcsolat, pl. rokonság (Törökország) alapján alapítanak ösztöndíjakat. A hazai társadalom fejlesztésére meghirdetett cserekapcsolat meglehetősen unikális (lásd Japán).

Hagyományos kultúra bemutatása

A vizsgált országok több száz, akár több ezer éves kultúra hordozójaként jelennek meg külföldön, amely tény már önmagában is okot adhat az ország elismerésére. A „going global” stratégia részeként, a sokszínűség jegyében bemutatják hagyományos kultúrájukat, ami erősíti identitásukat és lehetővé teszi különleges művészeti teljesítmények nemzetközi bemutatását.

Ennek a kulturális örökségnek a globális elismertetéséhez remek eszköz az UNESCO számos programja, vonatkozó egyezményei²⁷. Például Kína az UNESCO Világörökség listán 56 elemmel büszkélkedhet, ezzel a világon a második, a Szellemi kulturális örökség listán 42 elemmel pedig az első. A 2010 óta szellemi világörökségnek számító „kínai opera” („pekingi opera”) például a kínai kulturális diplomáciában új szerepet kapott, komoly központi források állnak rendelkezésre a hagyományos színházi kultúra bemutatására.

Mára India kulturális diplomáciájának egyik központi elemévé vált az indiai táncok népszerűsítése: a kulturális intézetek és az indiai nagykövetségek egyre hatékonyabb és koordináltabb tevékenysége révén az indiai táncművészet ismertsége fokozatosan nő. A tánc nagyszerű „exportcikk”, ugyanis mindenféle nyelvi korlát nélkül befogadhatóvá válik az indiai kulturális örökség egy kis szelete. Nem véletlen, hogy a szellemi kulturális örökség listán szereplő 14 indiai elemből 4²⁸ a tánchoz kötődik.

Az iszlám kultúrában az írásnak komoly értéket tulajdonítanak, ami a kalligráfia művészetének kialakulásához vezetett a VI. és X. század között. A történelem folyamán híres kalligráfus mesterek, akik a régi írások precíz másolásán nevelődtek, folyamatosan alakították az írás stílusát, módosították a szabályokat. Az oszmán kultúrán belül igen magas esztétikai szintre emelkedett a kalligráfia, a hagyományos „Hüsn-i kalligráfia” 2021 decemberében felkerült az emberiség közös szellemi örökségének listájára török elemként.

Példaként hozható, hogy a hagyományos kelet-ázsiai harcművészetek is nagyhatású eszközök, remek kulturális exportcikk. A japán tradicionális harcművészeteket²⁹ a japán nemzeti identitás fontos szimbólumaként, a katonai felkészültség eszközeként kezelték a II. világháborúig, ezért a vereség után rövid időre betiltották. A hatvanas évektől kezdve azonban ezek a sportok komoly

²⁷ pl. A kulturális javak fegyveres konfliktus esetén történő védelméről szóló Egyezmény (1954/1956), A kulturális vagyon illegális importjának, exportjának és tulajdonjog-átruházásnak tilalmáról és megelőzéséről szóló Egyezmény (1970/1972), A világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló Egyezmény (1972/1975), A víz alatti kulturális örökség megőrzéséről szóló nemzetközi Keretegyezmény (2001/2009), A szellemi kulturális örökség védelméről szóló Egyezmény (2003/2006)

²⁸ Mudijettu, rituális színház és táncdráma Keralából (2010); Kalbélia, Radzsasztáni népdalok és táncok (2010); Cshhau tánc (2010); Szankírtana, a manipuri rituális éneklés, dobolás és tánc (2013)

²⁹ aikido, kendo, kempo, ju jitsu, judo, shito ryu

népszerűsége tettek szert az egész világon, Japán legismertebb kulturális exportcikkei voltak a hetvenes-nyolcvanas években. Más ősi sportágak (íjászat, törzsi labdajátékok) megismertetésére is törekedett a japán kormány, például számos sportbemutatót tartott Ázsiában az 1990-es évek elején.

A koreai kultúra iránti nemzetközi érdeklődés felkeltésére a taekwondo is remek eszköznek bizonyult, amely mozgásforma akkor alakult ki, amikor a hadseregnek új módszerekre volt szüksége, hogy a Koreai-félszigetet egyesítse a Silla-dinasztia (Kr.e 57-Kr.u. 935) idején. E harcművészeti ág népszerűsítésére külön projektet indított a kormány, hogy elismert, olimpiai versenyszám³⁰ legyen, hogy a külföldi taekwondo-iskolákat és akadémiákat támogassa, egyésítésüket segítse.

Média támogatása

Mivel a média rendkívül hasznos eszköz lehet a kulturális diplomácia kezében, így az ázsiai országok ennek befolyásolására, a médiatartalmak előállítására is igyekeznek hatással lenni³¹. Olyan mozgatórugók is megjelenhetnek a háttérben, mint a nyugati, elsősorban az amerikai kulturális termékek kiszorítása a hazai piacról.

Korunk mediatisztált világában a kínai kormányzat hatalmas forrásokat mozgósít a Kínai Központi Televízió (China Central Television, CCTV) és más médiumok fejlesztésére³². A Kínai Központi Televíziót 2018 óta³³ nem az állam, hanem közvetlenül a Kínai Kommunista Párt felügyeli, azaz erős politikai befolyás alatt áll. Az 1964-ben alapított, állami finanszírozású Török Rádió és Televízió Társaság (Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, TRT) 2004 óta sugároz külföldre is, ma pedig globális televízió nemzetközi csatornákkal³⁴, honlapja 41 nyelven ad információt a világ eseményeiről. A külföldön élő törököknek és török származásúaknak szóló Voice of Turkey állami rádióadó számos európai és ázsiai nyelven sugároz. Míg a CCTV egyre fontosabb vonatkoztatási pont világszerte, a török adók fókuszáltabbak. Természetesen Indiának is van állami alapítású (1995) és fenntartású (Doordarshan), külföldre sugárzó nemzetközi csatornája, a DD India 146 országban fogható, angol nyelvű csatorna. A kormány 2021-ben bejelentette, hogy egy új csatorna (DD International) indítását tervezi, amely a BBC World csatornához hasonlóan a világ eseményeinek indiai megközelítését mutatja. A szintén állami tulajdonú, 1998-ban induló NHK World-Japan szintén angolul (és japánul) sugároz, a 2019-től sugárzott, mandarin szinkronnal vagy feliratozott adás csak online érhető el. Japán meglehetősen későn lépett, kifejezetten a külföldieknek szóló adásokat csak 2019 óta készítik azzal a céllal, hogy Ázsiáról hiteles információkat nyújtsanak. A 2003-ban alapított dél-koreai KBS World koreai nyelven sugároz, de többnyelvű felirattal³⁵, ami 142 országban érhető el. Japán és Dél-Korea esetén a nemzetközi sugárzás fő célja inkább kultúrájuk népszerűsítése.

³⁰ Az 1988-as szöuli és az 1992-es barcelonai olimpián bemutató sportszám, 2000 óta olimpiai versenyszám.

³¹ Az információs társadalomban az információ a hitelességen alapul, ezért a hitelesnek tűnő államok könnyebben megszerzik az emberek szimpátiáját, megközelítésükkel inkább hajlandók azonosulni.

³² idegen nyelvű csatornák a CCTV-ben, 24 órában angolul sugárzó China Radio International, a Xinhua hírügynökség nemzetközi irodáinak növelése

³³ korábban az Államtanács alatti, „minisztérium szintű” ügynökség alá tartozott

³⁴ a TRT World televíziós hírcsatorna a nap 24 órájában sugároz angol nyelven, a TRT International a TRT csatornáinak különböző műsoraiból közöl válogatást, TRT Turk türk nyelvű országokban sugároz, a TRT Arabia arab nyelvű csatorna a Közel-Kelet és Törökország arab nyelvű hallgatóinak, stb.

³⁵ adások 95%-a angol, 27% kínai és 10% maláj felirattal

A sajtó mellett a filmművészet, a mozi- és a TV filmek is eszközzé váltak a diplomáciában. Kína már évek óta nagy érdeklődést mutat a film nyújtotta lehetőségek iránt, Japánt megelőzve a világ második legnagyobb moziipara³⁶. A kommunista párt kulcsszerepet szán a filmiparnak³⁷ a nemzeti önbizalom erősítésében, a hazai közönség megszólítása az elsődleges cél. Ahhoz azonban, hogy Kínában a hazai gyártású filmek domináns helyzetbe kerüljenek, ki kell szorítani a nyugati, főleg amerikai filmeket, amire a kormány már több kezdeményezést indított.

India is felismerte a filmipar hatását belföldön és külföldön, hogy a Bollywoodban készülő filmeket jellemzőik, mint a zene és a szereplők érzelmeinek hangsúlyozása, mindenki számára, így a külföldiek számára is befogadhatóvá teszik. Az indiai filmipar meglehetősen kozmopolita: kasztokon, valláson, nyelven felülemelkedő, így sokszor kitörési lehetőséget jelent a muszlimok számára. India kulturális sokszínűsége révén többféle közönséget tud megszólítani, ami előnyt jelent az ázsiai térség többi országával szemben. Az országkép befolyásolásán túl a film tudatos felhasználására jó példa, hogy az 1999-es kargili háború után India és Pakisztán közösen készített néhány filmet azzal a céllal, hogy a két ország között a békét és harmóniát helyreállítsák.

Az USA mögött a világ második legnagyobb sorozat exportőre Törökország, amely nemzetközi szinten csak egy-két évtizede³⁸ jelent meg. A siker mögött itt is az érzelmek hangsúlyozása, a mesevilág, a történeteknek a közönség igényeihez igazítása állhat. Néhány török dizi³⁹ a konzervatív muszlim társadalmakban megkérdőjelezhetetlennek tartott kérdéseket feszeget (pl. a nők helyzete), egy felvilágosult és fejlett (talán idealizált) muszlim ország képét mutatja, amely akár mintául szolgálhat a szomszédos országokban. A török sorozatok nem tükrözték a kormánypárt elképzeléseit az évezred elején, de újabban már megjelentek olyan sorozatok is, amelyek tartalmában visszaköszön például a török nemzeti nagyság bemutatása vagy a Nyugattal való konfrontáció felvállalása. A török kormányzat szerint a filmek a turizmusra is jelentős hatást gyakorolnak, pl. az átlagosnál jóval többet költő arab turisták száma nagymértékben megnőtt az elmúlt években.

Hasonlóképpen említhető a dorama, a dél-koreai mini televíziós sorozat⁴⁰, a kormány által is támogatott hallyu alapvető része, amely meghódította Kínát, majd az egész világot.

Bár mindegyik vizsgált ország filmipara már több mint 100 éves, de igazán a nemzetközi elismerések (pl. Oscar-díj) keltették fel a nemzetközi érdeklődést az ország, annak filmművészete iránt. Például a Gettómilliomos 2009-es, vagy az Élősködők 2020-as Oscar sikere megerősítette a kulturális diplomácia szükségességét a kormányok megközelítésében.

A hagyományos sajtó tekintetében Kína fokozott fellépését a nagyhatalmi státus is indokolja, India az angol nyelvű újságírás erős hagyományai miatt különleges helyzetben van. A média egyre tudatosabb használata egyértelmű, de a legtöbb

³⁶ 2021-ben a világ öt legnagyobb bevételt hozó filmje közül három kínai film

³⁷ Állami támogatással hatalmas költségvetésű, nagyközönséget megcélzó mozifilmek készülnek, kínai szappanoperákat exportálnak elsősorban a régió országaiba. A tervek szerint 2035-re „erős kulturális hatalommá” kell válnia az országnak, a moziknak preferálniuk kell a hazai gyártású filmeket (a KKP százéves évfordulójára tekintettel a pártot dicsőítő hazafias filmek vetítése 2021-ben), évente legalább tíz kasszasikert és ötven kiemelten nyereséges játékfilmet kell gyártania a legnagyobb filmstúdióknak (Hengdian World Studios)

³⁸ Az első siker a Gümüs (Pénz) című szappanopera 2005-ben

³⁹ a szappanoperáktól eltérő, különálló műfaj a törökök szerint (dizi: sorozat)

⁴⁰ egyórás részek, nem bonyolult cselekmény

vizsgált országban hiányzik egy BBC- vagy CNN-szerű csatorna, amely alkalmas lehet a saját narratíva bemutatására globálisan. A filmipar már az interbellum óta a politikusok érdeklődési körébe került (lásd Mussolini, Göbbels), de finom hangsúlyeltolódások is érzékelhetőek. Kínában és Indiában, már csak a lakosság méretei miatt is, a belpolitikai érdekek (pl. identitásépítés, tömegek megszólítása, kitörési lehetőség kisebbségi csoportoknak) kerülnek előtérbe, de néhány filmmel azért a nemzetközi érdeklődést is sikerül felkelteni. A török vagy dél-koreai sorozatok rendkívül sikeres kulturális exportcikk, amelyek nemcsak közvetlenül nyereségesek, de hatással vannak más gazdasági területekre is (pl. turizmus, fogyasztási cikkek forgalma), és hatékonyan alakítják az országról kialakított képet (pl. más országokban elhallgatott témák felvetése, eltérő megközelítése, a hivatalos politika vezértémáinak felmutatása).

2. A külpolitika más területeinek kulturális dimenziója

Diaszpórapolitika

A legtöbb országban fontos nemzeti cél lett a kapcsolatok kiépítése a diaszpórával, sokszor rajtuk keresztül erősítették az anyaország érdekeit az adott országban. Eltérően a korábbi évszázadoktól, a XXI. században a diaszpórában élők a kommunikációs technológia és a légi közlekedés fejlődésének köszönhetően könnyen tudnak kapcsolatot tartani a származási közösségükkel, nem kell végleg elszakadniuk hazájuktól. A diaszpóra tagjainak ma nemcsak az anyaországban születetteket tartjuk, de a származásuk révén magukat az adott közösséghez tartozónak érző személyeket is (Brubaker). Fontos jelenség, hogy a külföldön élők közösségében nemcsak egyfajta kollektív emlékezet vagy nosztalgia él a szülőföldről, de gyakran megjelenik valamilyen felelősségérzet szülőhazájuk fejlődése, biztonsága iránt vagy csak készség a segítségre.

Az ENSZ szerint (World Migration Report 2024) a legnagyobb diaszpórája Indiának van, több mint 47,79 millióan élnek a határain túl, és további kb. 25 millió indiai származású személyről beszélhetünk. Ugyanazon a listán Kína a negyedik⁴¹ (9,8 millió), de hozzáadva a kb. 47,5 millió kínai származásút, a világ második legnagyobb diaszpóráját adja.

A diaszpórapolitika alatt egy adott államhoz állampolgári, vagy etnikai-kulturális alapon (esetleg mindkettő) kötődő, az ország határain kívül élő személyekre irányuló kormányzati politikát értjük. A hazautalások, tőkebefektetések jelentőségének elismerése, a kapcsolati tőke kihasználása, a tudástranszfer erősítése, a brain drain helyett a brain gain a legtöbb diaszpórapolitikában megjelenik.

A két ázsiai nagyhatalom diaszpórapolitikája eltérő stratégiákat alkalmaz: Kína a tőke és a személyek hazavonzására törekszik, India viszont a befolyás és tudástőke forrásának tekinti külföldön élő közösségeit. A kínai vezetők ritkán találkoznak külföldi útjaikon ott élő kínaiakkal, inkább a hivatalos, otthoni rendezésű eseményeket preferálják, míg India a befogadó országokban keresi a kapcsolatot az ott élő honfitársaikkal.

Az indiai diaszpórával sokáig nem törődött a politika, az 1990-es évekig a közvélemény meglehetősen lenézte a külföldön élő indiaiakat, a nem rezidens indiai (non-resident indians, NRI) rövidítést gúnyosan „nem szükséges/kívánt indiainak” (not required indians) fordították. Mivel az IT szektorban számos indiai

⁴¹ Mexikó (11,07 millió), Oroszország (10,65 millió)

meggazdagodott, főleg az USA-ban⁴² (lásd Szilícium-völgy mérnökei), és szívesen vittek volna tőkét az anyaországba, megváltozott a hozzáállás Indiában. Az úgynevezett új indiai diaszpóra (New Indian Diaspora, NID)⁴³ a legtöbb fogadó országban vezető gazdasági⁴⁴ és szakmai⁴⁵ pozíciókat töltte be, hazautalása⁴⁶ a világon a legmagasabb a különböző diaszpórák között, és az indiai általános választásokat is befolyásolni tudja. A kormány felismerte, hogy a rendkívül fontos források mellett követendő példaként is felmutathatja ezeket a sikertörténeteket, ezért a nyitás jeleként 2004-ben egy külön minisztériumot⁴⁷ is létrehozta az indiai diaszpóra érdekeinek képviselőjére, ami 2016-ban beolvadt a külügyminisztériumba.

Kozjek-Gulyás Anett szerint a kínai identitás állandó eleme „a civilizációközpontú szemlélet, a konfucianizmus ideológiája, a dinasztikus tekintélyelvűség” mellett a „han-etnocentrizmus”, ami megfogalmazásában „egy mesterséges konstrukció, amely a faji azonosság alapján szerveződő közösséget hangsúlyozza és nem a kulturális összetartozás alapján szerveződött.” (Kozjek-Gulyás 2011) Ez a megközelítés adja a külföldi kínai diaszpórák önazonosságát is, tehát faji alapon különböznek el a helyiektől. A kínai származásúak nem asszimilálódnak, de nem is szegregálódnak (lásd kínai üzletek), ragaszkodnak a kínai kultúrához, a konfucianus értékek illetve nyelvük megtartásához, ugyanakkor alkalmazkodnak az adott politikai viszonyokhoz. Jelentős kivándorlás a XVI. századtól indult meg (főleg a délkelet-ázsiai térség irányába), aminek nyomán egy transznacionális családi kapcsolatokon alapuló gazdasági hálózat, ún. Bambusz Hálózat (bamboo network)⁴⁸ alakult ki. Ez a közösség kezdetben segítette a kivándorlóknak letelepedni, integrálódni a helyi gazdaságba, ma viszont a külföldi tőke, a tudás beáramlását ösztönzi az anyaországba.

Kína nem ismeri el a kettős állampolgárságot, az országon kívül élő kínai állampolgároknak (huaqiao) rejlő potenciált csak a hetvenes években fedezte fel a politika⁴⁹. A nyolcvanas évektől meghirdetett „call back” stratégia keretében igyekeztek bevonni a külföldön élő kínaiakat az ország modernizálásába, a különleges gazdasági övezetekben kedvező befektetési lehetőségeket ajánlottak fel a régióban élő kínaiaknak, a kilencvenes évektől pedig a távolabb, Nyugat-Európában és az USA-ban tanuló és oktató kínaiak segítségét szorgalmazták az otthoni oktatás és kutatás fejlesztéséhez. A kínai Övezet és Út kezdeményezés érintette országokban élő kínaiak szintén fontos célcsoport a kínai politika számára. Napjaink fejleménye, hogy a kínai származású külföldi állampolgárságú (huaren) személyek megszólítására is törekszik

⁴² háztartási átlagjövedelmük több mint kétszerese a fehér lakosságénak, képzettségük, iskolai végzettségük jóval magasabb az átlag amerikaiénál.

⁴³ a még indiai útlevéllel rendelkező nem rezidens indiaiak (NRI) és a külföldi állampolgárságú indiai származású személyek (Persons of Indian Origin, PIO), akik családi és közösségi kapcsolatokat tartanak fenn az otthoniakkal

⁴⁴ globális vállalatoknál, pl. Microsoft, Google

⁴⁵ pl. Nagy-Britanniában vagy Írországban magas rangú kormányzati pozíciókat töltenek be

⁴⁶ 2023-ban 125 milliárd USD

⁴⁷ 2004 május: Ministry of Non-Resident Indians Affairs, 2004 szeptember: Ministry of Overseas Indian Affairs

⁴⁸ A vállalkozások alapítói többnyire a szegénységből emelkedtek ki kemény munkával, és megtakarításaik egy részét újra befektették. A konfucianus etikát tükrözi a családcentrikus szemlélet is, hogy a családfő hozza meg a legfontosabb döntéseket, és minden családtag részt vesz a munkában.

⁴⁹ 1978-ban létrehozták az Államtanács alatt egy irodát (Tengerentúli Kínai Kapcsolatok Hivatala (qiaoban) / Overseas Chinese Affairs Office, OCAO), ami a 2018-as reformok óta közvetlenül a KKP Központi Bizottsága alá tartozik. Az Országos Népi Gyűlésben 1983-ban külön bizottságot hoztak létre a diaszpóra illetve a hazatértek és családtagjaik ügyeinek megtárgyalására (Tengerentúli Kínai Ügyek Bizottsága / Overseas Chinese Affairs Committee).

a kínai kormányzat a politikai és a kulturális identitás kettősségének hangsúlyozásával, híd szerepük kiemelésével.

A kínai diaszpóra sajátos kialakulása, illetve a vonatkozó kínai politika következtében ezeknek a közösségeknek az anyaországhoz fűződő kapcsolata kifejezetten szoros, eltérően a többi diaszpórától, jelentős szerepet játszanak az anyaország gazdasági modernizációjában, befolyásolják aktuális politikáit.

Történelmi léptékekkel nézve a török diaszpóra alapvetően új jelenségnek tekinthető, hiszen a Török Köztársaság első évtizedeiben inkább a bevándorlás (balkáni és kaukázusi népek) volt jellemző. Az 1950-es években kezdődő demográfiai növekedés fordította meg a trendet, és az elmúlt évtizedekben a vendégmunkások tömegéből egy relatíve nagy létszámú⁵⁰ török diaszpóra jött létre.

A török kormányok támogatják honfitársaik integrációját a befogadó társadalmakba (pl. állampolgárság felvétele, politikai pártokba való belépés), így a diaszpóra növelni tudja az adott országban belpolitikai befolyását és lobbisúlyát Törökország érdekében. A török diaszpórapolitika külön kezeli a még török állampolgársággal rendelkező török munkavállalókat és családjaikat, akiknek a beilleszkedésben és a hazatérésben is igyekeznek segíteni (pl. tanácsadási irodák, több konzulátus), illetve a török állampolgársággal már nem rendelkező, többedik generációhoz tartozókat, ahol a fókusz az identitás megőrzésén és az anyaországgal fenntartott kapcsolatok elmélyítésén van. A török külpolitika az évezred elejétől egyre inkább épít a török diaszpórára nemcsak a gazdasági kapcsolatok építése érdekében, de a politikai lobbizásért, pl. külpolitikai törekvések (pl. uniós csatlakozás) elősegítése, esetleg nyomásgyakorlásért (pl. örmény népirtás), illetve Törökország nemzetközi presztízsének növelése céljából is. Emellett belpolitikai érdekelttség is kimutatható, hiszen a külföldön élő török állampolgárok komoly szavazóbázist jelentenek.

A török diaszpórapolitika fejlődését jól mutatja, hogy külföldön iskolák, mecsetek és kulturális intézetek láncolata jött létre, sőt politikai szervezeteket is létrehozta. Már a kilencvenes években⁵¹ felmerült egy, kifejezetten a külhoni törökökkel foglalkozó intézmény felállításának gondolata, végül 2010-ben a Miniszterelnökség alá rendelve létrehozták a Külhoni Törökök és Rokon Népek Elnökségét⁵². Az intézmény feladata⁵³ a külhoni állampolgárokkal kapcsolatos feladatok kezelése, a rokon népekkel fenntartott kulturális és gazdasági kapcsolatok ápolása, és az országban tanuló külföldi diákok ösztöndíjainak intézése. A diaszpórában élők identitásának megőrzéséhez elsősorban kulturális programokat, projekteket⁵⁴ szerveznek, de az Elnökség fontos fórumot jelent a rokon népeknek is, amelyek képviselőit (politikuskok, kutatók) rendszeres találkozókon, konferenciákon látja vendégül. A külföldön élő török állampolgárok számára biztosított nyelvvoktatás⁵⁵

⁵⁰ kb. 3,4 millió fő

⁵¹ A Külföldön Élő Állampolgárok Tanácsadó Irodáját (Yurtdışında Yaşayan Vatandaşlar Danışma Bürosu, YYVDB) 1998-ban hozták létre, ami egy egyeztető és koordinációs fórum: a különböző minisztériumok és szervezetek, illetve a befogadó országokban lévő török diaszpórák közösségek képviselőit és tiszteletbeli tagokat fogja össze. A szervezetet 2010-ben a Külhoni Törökök és Rokon Népek Elnökségéhez csatolták, vezetője az Elnökség vezetője lett.

⁵² Yurtdışı Türkleri ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, YTB

⁵³ az Elnökséget alapító 5978. számú törvény első cikke

⁵⁴ pl. programot indítottak a külhoni fiatalok számára Törökország megismerésére (Gençlik Köprüleri Programı)

⁵⁵ Jelenleg közel 2000 török tanár tart török nyelv és kultúra órákat (Türkçe ve Türk Kültürü Dersleri Programları) Nyugat-Európában.

az Oktatásügyi Minisztérium feladata, megvalósításának szabályozására Törökország több európai országgal szerződést kötött.

A rokon népek, a türk államok⁵⁶ speciális kapcsolatot jelentenek Törökország számára. Ezek az országok az 1991-ig tartó szovjet (orosz) uralom illetve az orosz–kínai vezetésű nemzetközi szervezetek aktivitása miatt szívesen fordultak az ösztörök együttműködés irányába, főleg a kultúra területén. Törökország megragadta az ellensúlyozás lehetőségét, de sokáig nem sikerült hatékony nemzetközi szervezetet létrehoznia, míg végül 2009-ben létrejött a Türk Tanács⁵⁷ (2021-től Türk Államok Szervezete⁵⁸), amely nagyon hamar a türk államok legfontosabb politikai fórumává vált⁵⁹. A szervezet legfőbb céljai⁶⁰ között szerepel a türk világ történelmi és kulturális örökségének megőrzése és bemutatása, irányítása alá került az 1993-ban létrehozott Nemzetközi Türk Kulturális Szervezet (TURKSOY) is, a török nyelven beszélő népek közötti kulturális együttműködések platformja.

A dél-koreai diaszpóra kb. 7,32 millió főre (4,8 külföldi állampolgár, 2,5 koreai állampolgár) tehető (Overseas Korean Agency 2024), amiből több mint 2,6 millió az USA-ban, kb. 2,1 millió pedig Kínában él. A sokáig alapvetően kivándorló országban a folyamatot a gazdasági fejlődés beindulása fékezte le, mivel növekvő munkaerőigény lépett fel. A magasán képzett munkaerő kivándorlása a mai napig kimutatható, de az ezredfordulótól a kivándorlás összességében csökkenő tendenciát mutat. A dél-koreai közösségek integrációjának mértéke meglehetősen eltérő az egyes országokban. Mivel az 52 milliós anyaországban az egész világon a legalacsonyabb a születésszám (0,78 gyermek/nő), demográfiai válságról beszélhetünk, és a kormánynak nemcsak az elöregedő társadalom okozta problémákkal kell szembenéznie, de a munkaerő is folyamatosan csökken. A dél-koreai kormány 2023-ban hozta létre a Külföldi Koreaiak Ügynökséget⁶¹ a külügyminisztérium keretében, hogy erősítse a külföldön élő koreaiak identitását, támogassa kapcsolatát az anyaországgal.

A japán diaszpóra tagjait (nikkei) kb. 3,8 millió főre becsülik (Diplomatic Bluebook 2021), különösen nagy számban élnek Közép- és Dél-Amerikában (2,24 millió) és az USA-ban (1,5 millió). Bár a feljegyzések szerint már a XII. században történt kivándorlás, jelentős méretűvé csak a Meidzsi-kormány nyitása után vált. Az elmúlt évtizedekben Japánnak csökkenő népességgel kell számolnia⁶², a külföldön élő nikkei közösségek helyzete viszont felértékelődött a politikában. A kormány az időződő japán származásúaknak jóléti szolgáltatásokat nyújt, képzéseket szervez Japánban, önkénteseket küld a nikkei közösségekbe, a közösségek vezetőit meghívják Japánba és a japán vezetők találkoznak ezekkel a közösségekkel látogatásaik során. Minden év októberében a külügyminisztérium találkozózt rendez a külföldön élő japánokkal és japán származásúakkal folytatandó eszmecsere érdekében.

Egy szelektív diaszpórapolitika figyelhető meg Japánban: Dél-Amerika kiemelt figyelmet kap nemcsak más földrajzi területekhez képest, de még a Japánba

⁵⁶ Ez a kb. 150 millió fős régió, főleg Közép-Ázsia, a világ egyik dinamikus fejlődő területe, energiahordozókban rendkívül gazdag (kivéve Törökországot, amelynek azonban regionális energiaelosztó szerepe van), a kínai Övezet és Út kezdeményezésben kulcsfontosságú országok alkotják.

⁵⁷ Türk Nyelvű Államok Együttműködési Tanácsa, Cooperation Council of Turkic Speaking Countries

⁵⁸ Organization of Turkic States, OTS

⁵⁹ Az Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán és Törökország részvételével megalakult szervezethez Üzbegisztán csatlakozott, így jelenleg öt török nyelvű tagállama van, és két országnak (Magyarország, Türkmenisztán) van megfigyelő státusza.

⁶⁰ a török világ iráni bizalom, politikai szolidaritás erősítése, gazdasági és technikai együttműködés gyorsítása

⁶¹ Overseas Korean Agency, OKA

⁶² 2022-ben kevesebb mint 800.000 gyermek született, ami a legalacsonyabb adat évek óta

„hazatérőkhöz” képest is. Míg általában a kevésbé fejlett országokból az iparosodottabb országokba vándorolnak az emberek, ahol legtöbbször nehéz körülmények között élnek, esetleg diszkriminációtól szenvednek, vagy a társadalmi mobilitás nem működik, a nikkei közösségek dél-amerikai helyzete ettől eltérő. Ugyanis sok latin-amerikai fejlődő országban⁶³ a szervezeten kivándorló japánok középosztálybeli státust értek el a többségi társadalom elismerése mellett (pl. Brazíliában él a legnagyobb japán diaszpóra, 1,8 millió fővel, amely a XX. század elején kezdett kialakulni a két ország közötti szerződést követően).

Különböző mértékben, de a diaszpórapolitika célja az országkép javítása, ugyanakkor az anyaországi perspektíva és narratívák terjesztése is. Míg Kína a személyek és tőke hazavonzását célozta meg, India és Törökország az integrálódást támogatja a befogadó államban. Ez utóbbi két ország szavazóbázisként is kezeli a külföldön élő honpolgárait. A két nagyhatalom, Kína és India esetén a gazdasági érdek is fontos szerepet játszik a diaszpórapolitikában. Dél-Korea és Japán diaszpórája kevésbé meghatározó, a hazai demográfiai nehézségek érintik a külföldön élőkhez való viszonyt is, és inkább a kulturális kötelék játszik fontos szerepet, semmint a gazdasági motivációk. Míg korábban az identitás kérdése, a pozitív országkép kialakítása befolyásolta az államok diaszpórapolitikáját, mára olyan új motivációk is megjelentek, mint a hazautalások jelentősége, a szavazóbázis megnyerése vagy kifejezett lobbitevékenység az anyaországért.

Nemzetközi fejlesztési együttműködés, önkéntesek küldése

Általában a nagyhatalmak eszköztárába tartozik a nemzetközi fejlesztési politika, de a vizsgált ázsiai országokban is a soft power fontos eszköze (pl. önkéntesek küldése a fejlődő országokba, ösztöndíjak felkínálása diákjaiknak), ahogy a humanitárius segélyek folyósítása is.

Kína a 70-es, 80-as években még fejlődő országnak számított, sőt ezt a státust a mai napig megtartotta az OECD-nél és a WTO-nál, a fejlődő világ részeként definiálja magát. Délkelet-Ázsia kiemelt terület (hagyományos kulturális befolyás, diaszpóra) a kínaiak számára, ahol a kínai segélyeknek és befektetéseknek igen nagy szerepe van, ugyanakkor Kína az afrikai fejlődő országok legfőbb befektetőjévé, donor országává is vált. A 2008-as pénzügyi válság előtt a nemzetközi fejlesztéspolitikája fókuszában elsősorban infrastruktúra-fejlesztés vagy nagyobb projektek⁶⁴ voltak. Különleges példa a stadiondiplomácia, ugyanis e politika keretében számos stadiont építettek, elsősorban az afrikai kontinensen⁶⁵, majd 2008 után a latin-amerikai országokban is, hogy a kereskedelmi kapcsolatok megszilárdítása mellett elfogadtassák az „egy Kína” politikát, nemzetközileg ellehetlenítsék Tajvant⁶⁶. A válság után inkább oktatási (pl. hivatalnokok továbbképzése) és kulturális programok támogatása, nyelvtanítás (Konfuciusz Intézetek alapítása), nagyvonalú ösztöndíjprogramok indítása a jellemző.

Míg a nyolcvanas évek közepén India maga is a külföldi segélyek fő kedvezményezettje volt, ma a közép-ázsiai országokra fókuszál, és az afrikai országoknak adományozott segélyei is jelentősen megnövekedtek az elmúlt

⁶³ Mivel az USA-ban faji alapú bevándorlási törvényeket hoztak és más fejlett országok, mint pl. Ausztrália korlátozták a külföldiek belépését, ezért Brazília és Latin-Amerika más országai alternatívát jelentettek.

⁶⁴ jellemzően olyan országokban, ahol Kína számára fontos nyersanyagok találhatóak

⁶⁵ 34 országban (pl. Kamerun, Ghána, Kenya, Marokkó, Mauritius) több mint 50 stadiont építettek

⁶⁶ a Tajvant elismerő 21 országból 12 latin-amerikai és karibi térségbeli állam

évtizedekben.

Japán a nyolcvanas évek végétől a gazdaság megerősödésére alapozva egyre nagyobb nemzetközi szerepvállalásra törekszik, a segélyprogramokhoz való hozzájárulása jelentősen megnövekedett. A szigetország a világ második legnagyobb adományozója, a hivatalos fejlesztési segély (ODA) keretében kulturális ösztöndíjakat⁶⁷ biztosít a fejlődő országoknak (pl. kulturális örökség megőrzése, harcművészetek vagy helyi kulturális civil szervezetek támogatása). A japán kormány az UNESCO keretében speciális alapokat⁶⁸ (Japanese Funds-in-Trust) hozott létre a kilencvenes évek elején a fejlődő országok támogatására, mivel megközelítésükben a nagy társadalmi és gazdasági változások idején a műemlékek és történelmi épületek védelmére nem jut figyelem.

Dél-Korea az évezred első évtizedének végére az egyik legfontosabb felemelkedő donorállam lett, a fejlődő országok számára nyújtott hivatalos fejlesztési segély (ODA) terén támogatása növekvő mértékű.

Törökország ma a világ negyedik legbőkezűbb adományozója, a hagyományos donornak számító OECD országok csökkenő fejlesztési támogatásaival szemben Törökország növelte azokat az elmúlt években. A Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökséget (TIKA) 1992-ben a külügyminisztériumon belül hozták létre, amely 1999-ben a miniszterelnökséghez került, majd 2018-tól a kulturális minisztérium alá tartozik. Az Ügynökség⁶⁹ kezdetben az oszmán emlékek feltárására, megőrzésére koncentrált elsősorban a Balkánon és a Kaukázus térségében, de 2005-től koordináló szerepét megerősítették, működését professzionálissá tették, a nemzetközi fejlesztésre szánt forrásokat megnövelték, az összes nemzetközi fejlesztés ide került. Tevékenysége új elemeként jelenik meg napjainkban a humanitárius segély növekedése, főleg Afrika irányába, továbbá új jelenség a muszlim közösségek támogatása külföldön, pl. Mianmarban. A segélyek célországainak megváltozása jól tükrözi a török külpolitika elmozdulását is: a hagyományos török érdekszféra területén lévők, mint a Balkán államai és a török nyelvű, függetlenné vált közép-ázsiai országok mellett újabban megjelentek afrikai, dél-ázsiai vagy közel-keleti recipiens országok is.

1961-ben az Amerikai Egyesült Államokban létrehozták a Béke Hadtestet (Peace Corps), és ennek mintájára 4 évvel később, 1965-ben elindult a Japán Külföldi Önkéntes⁷⁰ Szolgálat⁷¹, ami jelenleg a Japán Nemzetközi Fejlesztési Együttműködési Ügynökség⁷² keretében működik. Bár az első önkéntesek a délkelet-ázsiai Laoszba mentek, külön hangsúlyt kap a japán származású (nikkei) latin-amerikai közösségek támogatása. Szintén amerikai mintára jött létre a World Friends Korea program, amelynek keretében Dél-Korea évente 3000 önkéntest küld a fejlődő országokba, ezzel az USA után a második helyen áll. Érdekeség, hogy az önkéntesek feladata a szakosos tevékenységek mellett a koreai kultúra és ételek népszerűsítése is.

⁶⁷ Cultural Grant Assistance

⁶⁸ A kultúra területén a Külügyminisztérium a világörökség megőrzésére (1989) (Angkor, Bamyán), illetve a szellemi kulturális örökség (pl. zene, tánc) megőrzésére (1993), míg az Oktatási Minisztérium például a mindenki számára biztosítandó oktatás érdekében hozott létre alapokat.

⁶⁹ 62 irodája van világszerte és összesen több mint 150 országban vannak folyamatban lévő fejlesztési projektjei.

⁷⁰ 20 és 39 év közötti japán fiatalok jelentkezhetnek önkéntes munkára két évre, ami egy évvel meghosszabbítható. 1965 óta 120 területen több mint 54.000 önkéntes dolgozott 98 fejlődő országban.

⁷¹ Japan Overseas Cooperation Volunteer, JOCV

⁷² Japan International Cooperation Agency, JICA

A nemzetközi fejlesztési politikában már korábban is megjelent az oktatás, a tudomány vagy a kultúra területe, de a vizsgált országok esetében új jelenségek is megfigyelhetők. Ezek a korábban fejlődő országok most vagy szuperhatalmi szerepre készülnek (Kína, India), vagy a világ jelentős donorországai lettek (lásd Japán, Dél-Korea, Törökország), így a fejlődő országok támogatása fontos külpolitikai terület lett. Egyrészt a földrajzi fókusz körülrajzoltabb, akár vallási alapú is lehet (pl. muszlim közösségek, lásd rohingyák, török támogatása), másrészt az önkéntesek küldése nagyobb szerepet kap, mint korábban. Továbbá újdonság, hogy a fejlesztési együttműködés területei közé újak is kerülnek, pl. kulturális emlékek megőrzése, gasztronómia támogatása, sportkapcsolatok előmozdítása.

A tanulmány második részében a szélesebben értelmezett kultúra fogalmához köthető, legújabb területek bekapcsolását vizsgáljuk a kiválasztott országok diplomáciájában.

Irodalomjegyzék

Könyv, könyvfejezet, tanulmány

Davutoğlu, Ahmet: Stratégiai mélység/ Törökország nemzetközi helyzete (2017)
Antal József Tudásközpont, Budapest

Japán Külügyminisztérium (2021): *Diplomatic Bluebook 2021. Chapter 5: Japan's Diplomacy Open to the Public. 3 Cooperation with Emigrants and Japanese Descendants (Nikkei)*

https://www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/2021/en_html/chapter5/c050203.html Letöltve: 2024. november 27.

Kozjek-Gulyás Anett (2011): A kínai közösségek európai identitásának dilemmája. *Távol-keleti Tanulmányok*, 3(1-2), 175–194. o.

Külföldi Koreaiak Ügynökség (2024): *Number of emigrants from South Korea in 2023, by continent and country of destination (in 1,000s)*. Statista. Statista Inc. <https://www.statista.com/statistics/934104/south-korea-number-people-abroad-by-country-destination/> Letöltve: 2024. november 27.

Nemzetközi Migrációs Szervezet: World Migration Report 2024, (2024): IOM Publications Platform, <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024>, Letöltve: 2024. november 27.

Honlapok

Global Korea Scholarship

<https://gksscholarship.com/>

Indiai Kulturális Kapcsolatok Tanácsa (Indian Council for Cultural Relations, ICCR)

<https://www.iccr.gov.in/>

Japán Alapítvány (Japan Foundation)

<https://www.jpff.go.jp/e/>

Japán Csere és Oktatási Program (Japan Exchange and Teaching Program, JET)

<https://jetprogramme.org/en/>

Japán Ház (Japan House)

<https://www.japanhouse.jp/en/>

Japán Külföldi Önkéntes Szolgálat (Japan Overseas Cooperation Volunteer, JOCV)

<https://www.jica.go.jp/english/activities/schemes/volunteer/index.html>

Japán Nemzetközi Fejlesztési Együttműködési Ügynökség (Japan International Cooperation Agency, JICA)

<https://www.jica.go.jp/english/>

Kínai Központi Televízió (China Central Television, CCTV)

<https://english.cctv.com/>

Konfuciusz Intézet (Confucius Institute)

<https://ci.cn/en/gywm>

Korea Alapítvány (Korea Foundation)

https://www.mofa.go.kr/eng/wpge/m_5720/contents.do

Koreai Kulturális és Információs Szolgálat (KOCIS)

<https://www.kocis.go.kr/main.do>

Külföldi Koreaiak Ügynökség (Overseas Koreans Agency, OKA)

https://oka.go.kr/oka_en/

Külhoni Törökök és Rokon Népek Elnökségét (Yurtdışı Türkleri ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, YTB)

<https://ytb.gov.tr/>

Nemzetközi Kínai Nyelvi Tanács Hivatala (Hanban)

<https://hanban.ca/hanban.php?lang=en>

Szedzsong Király Intézetet (Sejong Hakdang)(King Sejong Institute)

<https://nuri.iksi.or.kr/front/main/main.do?language=en>

Török Rádió és Televízió Társaság (Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, TRT)

<https://www.trt.net.tr/>

Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökséget (TIKA)

<https://tika.gov.tr/en/>

Türk Államok Szervezete (Organization of Turkic States, OTS)

<https://www.turkicstates.org/en>

Yunus Emre Intézet (Yunus Emre Enstitüsü)

<https://www.yee.org.tr/en>

UNESCO egyezmények

A kulturális javak fegyveres konfliktus esetén történő védelméről szóló Egyezmény (1954/1956)

A kulturális vagyon illegális importjának, exportjának és tulajdonjog-átruházásnak tilalmáról és megelőzéséről szóló Egyezmény (1970/1972)

A világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló Egyezmény (1972/1975)

A víz alatti kulturális örökség megőrzéséről szóló nemzetközi Keretegyezmény (2001/2009)

A szellemi kulturális örökség védelméről szóló Egyezmény (2003/2006)

ELEMENTS OF CULTURE IN THE DIPLOMACY OF EMERGING ASIAN POWERS I.

ÁGNES KÖRNYEI

Asia's growing influence in the international system is an inevitable process today, which can also be observed in cultural foreign relations. The study focuses on the global powers (China, India), two regional great powers actively engaged in cultural diplomacy (Turkey, Japan), and one middle power, South Korea, considered a great power in the cultural dimension. The analysis concentrates exclusively on diplomacy and governmental actions, interpreting the concept of culture broadly. These emerging powers have joined international cultural cooperation as latecomers, often in response to certain constraining circumstances (such as a negative national image or previous isolation). In the first part of the study we examine traditional areas developed in European practice (e.g., language teaching, scholarships, media) and more conscious or modified forms of older instruments (e.g., diaspora policy, international development cooperation), while we present newer initiatives in the second part.

Keywords: cultural diplomacy, Asia, country image, instruments of cultural diplomacy

AZ EMELKEDŐ ÁZSIAI HATALMAK DIPLOMÁCIÁJÁNAK KULTURÁLIS ELEMELI II.

KÖRNYEI ÁGNES¹

Absztrakt

A kulturális diplomácia és a nyilvános diplomácia közötti különbség rövid tisztázása után a tanulmány második részében az újabb eszközök áttekintésére kerül sor. A vizsgált országok esetében az általánosan ismert témák (pl. sport, gasztronómia) mellett különleges területek bekapcsolása is megfigyelhető, pl. vallás (buddhizmus, iszlám), populáris kultúra, egészség- és szépségipar, melyek mindegyike a tömegek megszólítására törekszik és a mindennapokban jelenik meg. Az ezredfordulóra a Nyugat vonzása a kontinensen háttérbe szorult, az országok sikereiket sokszor éppen az attól való különbözőségükkel magyarázzák, az eltérő értékeket hangsúlyozzák. Az ázsiai hatalmak gazdag kulturális hagyományai, a nyugati hatások különleges transzformációja, az egyediség illetve az alternatív út hangsúlyozása vagy a regionális fókusz a vizsgált országok kulturális diplomáciájának sajátos jellemzői többek között. Ázsia ősi civilizációi a történelem során már korábban is nagy hatást gyakoroltak a világ többi részére, az új évezredben a kulturális befolyás újabb hullámát figyelhetjük meg.

Kulcsszavak: Ázsia, a kulturális diplomácia legújabb eszközei, gasztronómia, vallás, populáris kultúra

Kulturális diplomácia vagy nyilvános diplomácia

A tanulmányban használt fogalmak tartalma a szakirodalomban nem mindig egyértelmű, ezért ezek tisztázása szükséges. Kulturális diplomácia alatt a kormány tevékenységét értjük a nemzetközi kulturális érintkezésben, míg a kulturális kapcsolatok fogalmában megjelenik a nem-állami szereplők spontán vagy tudatos hatása is. Az állami szervek célja, de a társadalom érdeke is, hogy az ország puha hatalma, vonzereje (soft power) minél nagyobb legyen, amihez nagyban hozzájárul a kulturális diplomácia. Az amerikai „születésű” nyilvános diplomácia (public diplomacy, PD) kifejezés rendkívül elterjedt a nemzetközi irodalomban, de a gyakorlatban is. A tulajdonképpen fehér propagandának is nevezhető PD más országok társadalmainak tudatos megszólítását célozza. A nyilvános diplomácia alapvetően rövid távú célokat szolgál, elsősorban az aktuális politikák kommunikációja, egyfajta témamenedzsment, amihez sokszor a kulturális diplomácia eszközeit is használja (pl. publikációk megjelentetése, támogatása, audiovizuális termékek terjesztése, nemzetközi kulturális csere, nemzetközi műsorszórás). Ezzel szemben a kulturális diplomácia kultúrafogalma tágabban értelmezhető, a kölcsönösség perspektívája sokkal erősebb és hosszabb távon gondolkodik, a bizalom kiépítésében érdekelt. A kulturális diplomácia segítségével kialakított hálózatok, a hosszú évek alatt kialakult nyitottság, kapcsolatrendszer lehetővé teszi, hogy politikai

¹ egyetemi docens, PPKE BTK, Nemzetközi és Politikatudományi Intézet, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, kornyei.agnes@btk.ppke.hu

elhidegülés esetén is nyitva maradjanak a kommunikáció csatornái. Kifejezetten a kulturális diplomácia területe például a kulturális egyezmények kidolgozása, a multilaterális együttműködés (pl. UNESCO), külföldi kulturális intézetek alapítása, de a kulturális sokszínűség vagy az interkulturális dialógus témái is ide tartoznak. A nyilvános diplomácia lényege a kommunikáció összehangolása rövid és hosszú távon, a kultúra vonatkozásában a „termékek” elhelyezésére koncentrálnak szűken vett politikai érdekből, míg a kulturális diplomácia a bizalomépítés mellett a kreativitás ösztönzésére, az egymásra hatás kölcsönös előnyeire is hangsúlyt fektet. Bár néhány ország esetében több elem is a nyilvános diplomácia elnevezés alatt jelenik meg, vagy akár különálló területként, de a tartalmat hangsúlyozandó és az egységesítés kedvéért a tanulmányban a kulturális diplomácia kifejezést használjuk. Megközelítésünkben a kulturális diplomácia a nemzeti érdek előmozdítására törekszik a nemzetközi kapcsolatok összetett kulturális dimenzióiban társadalmi aspektusból (pl. a kulturális identitás kivetítése), politikai aspektusból (pl. nemzetközi befolyás, soft power növelése), részben pedig gazdasági aspektusból (pl. kulturális és kreatív iparágak, nemzetközi fejlesztési politika kulturális szegmense).

3. Újabb, általánosan használt eszközök

Sport

A sport lehetővé teszi a nyelvi korlátokat átlépő kommunikációt, és hatékony eszköz lehet a baráti kapcsolatok előmozdítására, az ország jobb megértésének támogatására. A nemzetközi elismerést fokozzák a sportsikerek, ezért komoly és költséges programokat indítottak a vizsgált országok is, hogy sportolók minél eredményesebben szerepeljenek a világversenyeken, hogy a sajátos, hazai sportjaikat a nemzetközi szinten is terjesszék, vagy megszerezzék a világ legnagyobb sporteseményeinek (pl. olimpia, lásd Tokió, Szöul, Peking) megrendezési jogát.

Kína nemzetközi elismerésében a sportnak óriási szerepe volt (lásd pingpong diplomácia), a 2008-as olimpia sikeres megrendezése sokat javított az ország megítélésén. Mivel fontosnak² tartják a sportot, nagy beruházásokat (pl. sportpályák, sportra szakosodott iskolahálózat létesítése) hajtottak végre, hogy megfelelő körülményeket biztosítsanak a sportolóknak. Kínába jár edzőtáborozni sok külföldi sportoló, esetleg kínai edzőket fogad fel. De a sport remek lehetőség a kínai befektetők³ számára is, akik így új külföldi piacokhoz férnek hozzá, értékes márkához jutnak.

India sportdiplomáciájának is nagy történelmi múltja van. Például Dél-Ázsiában rendkívül népszerű a krikett, amely a futball után a második, legtöbbször általánosított sport a világon, így nem véletlen, hogy India egyik legdrágább sportterméke a nemzeti krikettválogatott. Az India és Pakisztán közötti, sokszor rendkívül feszült viszonyban többször is a sport segítette a kapcsolatok rendezésében (2004, 2008, 2011). India miniszterelnöke több esetben is meghívta a pakisztáni miniszterelnököt egy nemzetközi krikettmérkőzésre (világbajnokság, világkupa), ami után megindult a közeledés a két ország között („mohali szellemben”).

² Pl. a focirajongó Hszi Csin-ping elképzelései szerint 2050-re Kína a világ futball szuperhatalma lesz, 2030-ra a foci domináns lesz a sportiparban, 2050-ig Kína világbajnokságot szervez, és a következő 25 évben a kínai válogatott kijut a világbajnokságra, és világbajnokságot is nyer.

³ lásd AC Milán vagy az Inter Milan kínai felvásárlása

Japán kifejezetten fontosnak tartja a sport fokozott használatát a diplomáciában. A külügyminisztérium egyrészt támogatja a nagyszabású, nemzetközi sportrendezvények megszervezését (pl. 2020-as tokiói nyári olimpia és paraolimpia), másrészt 2021-ben elindította a „Sport for Tomorrow (SFT)” programot, amelynek részeként különféle sport-csereprogramokat és sportnépszerűsítési projekteket kezdeményeztek külföldön, sportoktatókat küldtek a Japán Önkéntes Szolgálat (JOCV) programján keresztül, valamint sportfelszereléseket biztosítottak és sportlétesítmények fejlesztését támogatták az ODA keretében.

Dél-Koreának az 1988-as olimpiai játékok megrendezésére beadott pályázata kifejezetten a rezsimről alkotott kép javítását szolgálta, hogy a korábban elmaradott ország gazdasági fejlettségét bizonyítsa, illetve a háborús állapot, az északi fenyegetés súlyát minimalizálja. Azóta számtalan nagyszabású nemzetközi sportesemény⁴ megszervezése mutatja, hogy Dél-Korea sportnagyhatalommá vált.

A sport előtérbe kerülését nagyban segítette, hogy remekül alkalmas az identitás erősítésére, a kormányzat imidzsének javítására, a diplomáciai feszültség csökkentésére. Egy sportágat a népszerűsége már önmagában is alkalmassá teszi a kapcsolatépítésre, befolyásnövelésre, de a sporteseményeken a diplomátáknak lehetősége van a találkozássra, informális tárgyalásra is. A tömegsport támogatása, a tehetséggondozás ösztönzése mellett az infrastruktúra kiépítése, sportlétesítmények felépítése révén tud egy kormány megfelelő környezetet teremteni, sportnagyhatalommá válni. Új szempont továbbá a gazdasági érdek, hiszen a sportipar dinamikusan fejlődik, a nagy sportrendezvények a turizmus fejlődését is ösztönzik.

Gasztronómia

Az étel, az élelmiszer mindig is fontos szerepet játszott a nemzetközi kapcsolatokban (pl. ősi kereskedelmi utak, földrajzi felfedezések), manapság már az ízek és ételkultúrák globalizációjáról is beszélhetünk. A konyha, az étkezési szokások a nemzeti identitás részét képezik, tükrözik az ország történelmét, befolyásolják imázsát. Sőt a gasztronacionalizmus jelenségéről is beszélhetünk a kilencvenes évek óta, amikor egyes ételek hovatarozásáról éles viták alakultak ki és ezek nemzetközi szinten is megjelentek. Például a kimchi kapcsán Dél-Korea vitába került Japánnal illetve Kínával az évezred elején („Kimchi Wars”), ami mögött gazdasági, történelmi (pl. gyarmatosítás), érzelmi okok is meghúzódtak, de végül a FAO kódex a dél-koreai receptet fogadta el és sikerült dél-koreai ételként felvetetni az UNESCO szellemi örökség listájára, kínai káposzta helyett kimchi káposzta összetevővel. Vagy említhető például a Törökország és Örményország között kialakult vita a „keshkek”⁵ kapcsán, miután az UNESCO 2011-ben török ételként vette fel a szellemi kulturális örökség listára az anatóliai pörköltet.

A gasztrodiplomácia egy emocionális, érzékszervekre ható, nyelvi korlátok nélküli kommunikáció, ami elsősorban a kis és közepes országok számára lehet hasznos, de válságok után is szívesen használják kormányok alulértékelt nemzetközi brandjük javítására. A gasztrodiplomácia igazán a 2010-es évek elején vált ismertté, különösképpen Ázsia országai aktívak ezen a területen. Az ázsiai éttermek elterjedése

⁴ a 2002-es FIFA koreai-japán világbajnokság, a 2011-es atlétikai világbajnokság, a 2018-as pyeongchangi téli olimpia

⁵ az örményeknél „harisa”

világszerte nem mindig a véletlennek vagy üzleti érdekeknek tulajdonítható, sokszor egy alaposan átgondolt diplomáciai stratégia eredménye.

A koreai kultúrában az étkezésnek, az ételeknek rendkívül fontos szerepe van, úgy tartják, hogy „az evés maga a mennyország”, sőt az ételeknek gyógyító ereje van („az orvosság és az étel egy gyökérről fakad”). A koreai kormány számtalan kezdeményezést⁶ tesz, hogy a rendkívül egészségesnek tartott⁷ koreai konyhát népszerűsítse. A thai modell sikerét követve 2009-ben 77 millió dolláros gasztrodipomáciai programot indított a kormány (kimchi diplomácia), hogy 2017-ig a koreait a világ öt legnépszerűbb konyhája közé emelje, és a koreai éttermek számát világszerte 40 ezerre növelje, továbbá koreai főzőtanfolyamokat indítson neves iskolákban. Ahogy a japánok a sushit, úgy Dél-Korea két nemzeti ételét, a bibimbapot és a bulgogit emelte ki. Olyan újító jellegű projekteket indítottak, mint a „Kimchi Bus” vagy a „Bibimbap Backpackers”, amikor fiatalok, utazó nagykövetségként koreai ételeket készítenek külföldön és azzal megkínálják az érdeklődőket. A koreai konyhát világszinten népszerűsítő bizottságnak⁸ tiszteletbeli elnöke maga az akkori First Lady, Kim Yoon-ok volt, aki a gasztrokampány részeként 2009 szeptemberében maga sütött pajeon-t a koreai háború amerikai veteránjainak New Yorkban, sőt kampánykörutat tett az Egyesült Államokban a koreai konyha megismertetésére.

Japánban 2005-ben létrehozták a Japán Márka Munkacsoportot⁹, aminek keretében egy gasztrodipomáciai csoport¹⁰ jött létre, hogy a gasztrodipomáciai kezdeményezéseknek és az élelmiszer-kutatásnak fórumot adjon, pl. létrehozták a Külföldi Japán Éttermek¹¹ non-profit szervezetet olyan éttermek kialakítására, amelyek hagyományos japán alapanyagokkal, főzési technikákkal és dizájnnak megfelelően működnek. 2006-ban a „Washoku¹² – Try Japan’s Good Food” elnevezésű program keretében a japán diplomáciai képviselőteken szervezett rendezvényeken japán specialitásokat mutattak be világszerte, főzőiskolát (Sozai) hoztak létre, szaké szemináriumsorozatokat tartottak, és a kormány által támogatott japán séfek látogattak el főzőiskolákba és műhelyekbe sokfelé a világban. A program következménye például, hogy a japán konyhát az UNESCO felvette a világ szellemi örökségének listájára 2013-ban.

India rendkívül gazdag és sokszínű kulináris örökséggel büszkélkedhet. Az indiai éttermek rendkívül elterjedtek¹³ a világban, amelyek népszerűsítik az indiai ételeket és kultúrát, megmutatják a helyieknek az indiai élelmiszereket és különleges ízeket. A népszerűséghez tartozik, hogy mivel Nyugaton az elhízás okoz nagy problémákat, India vegetariánus¹⁴ konyhája vonzó lehet. A száma diplomácia

⁶ pl. a koreai konyhát népszerűsítő vállalkozások támogatása, lásd internetes főzőverseny külföldiek számára (pl. 2011 Szöul), a Hagyományos Koreai Ételek Intézete által több nyelven kiadott szakácskönyv (The Beauty of Korean Food) sztenderdizált receptleírásokkal (2008), a koreai konyhát népszerűsítő dokumentumfilm (Kimchi Chronicles) készítése és terjesztése külföldön.

⁷ 2004-ben az Egészségügyi Világszervezet nevezte „egészségesnek és kiegyensúlyozottnak” a koreai konyhát.

⁸ Globalization of the Korean Cuisine Committee

⁹ Japan Brand Working Group

¹⁰ Ételkutatást ösztönző Vitacsoport (Food Research Promotion Discussion Group)

¹¹ Japanese Restaurants Overseas

¹² rizsből, halból és zöldségfélékéből kézzel készített hagyományos japán étel, amelynek fogyasztása az összetartozást szimbolizálja

¹³ Például Nagy-Britanniában az indiai éttermek több embert alkalmaznak, mint a szénbányászat, a hajóépítés és a vas- és acélipar együtt.

¹⁴ 2013-ban, amikor egy kulturális előadássorozatot szerveztek („Gandhi Katha” turné) az Egyesült Államokban és Kanadában Mahatma Gandhi életéről és tanításáról, a vegetarianizmus melletti kiállása –

(Samosa Diplomacy) nemcsak az indiai konyha elismertségét mutatja, de az indiai identitás kifejeződése is. A 2002-es „Incredible India” kormányzati kampánynak az ételek promótálása is fontos része volt, az indiai konyha az ország kulturális örökségként jelent meg.

Az indiai kormány kereskedelmi bemutatókat, rendezvényeket szervez a nemzetközi érdeklődőknek az indiai élelmiszercégek termékeinek bemutatására (pl. India Foodex, kétévente megrendezett World Food India). Hasonlóképpen India lépéseket tesz, hogy hagyományos és őshonos élelmiszertermékeit (fűszerek, tea) globálisan terjessze és ezek exportjának ösztönzésére különböző testületeket¹⁵ hozott létre. Ezek a termékek nemcsak népszerűek különleges zamatok miatt, de rendkívül jó hatással vannak az egészségre is. A kormány pénzügyi támogatást is ad az indiai éttermeknek és séfeknek, hogy nemzetközi élelmiszer-fesztiválokra és eseményekre vegyenek részt. Számos kormányzati kezdeményezés született a külföldön működő indiai éttermek és séfek támogatására, pl. „Indiai Kulináris Intézeteket” hoztak létre, hogy képezzék a séfeket az indiai konyhaművészetben és támogassák az indiai éttermeket külföldön.

Rendkívül gazdag a török konyha is, természetes, egyszerű és egészséges. Törökországban nagy hagyománya van a közösen elfogyasztott bőséges, többfogatós reggelinek, ezért népszerűsítésére a török diplomáciai képviselőket török reggeliket kezdtek szervezni 2021-ben. December 5. a török kávé világnapja, ami 2013-ban felkerült az emberiség szellemi kulturális örökségének listájára első italként a világon. A világ hetven országában természetesen kávé, de éppen Törökországban nem, ugyanakkor a kávé a török kultúra szerves része, különleges, világszerte ismert technikával készül.

A gasztrodipломáciában különösen az ázsiai országok rendkívül aktívak, amihez hozzátartozik különleges kulináris örökségük, az ételek egészségmegőrző hatása (pl. vegetarizmus, élelmiszerek gyógyító hatása). A kormányok egyrészt igyekeznek felkutatni és népszerűsíteni nemzeti ételeiket, hagyományos, őshonos élelmiszereiket, amelyek identitásuk részét is képezik (lásd szellemi kulturális örökség lista). Másrészt közvetlenül támogatják az éttermeket, ételbemutatókat, séfeket, főzőiskolákat, a speciális alapanyagok használatát. Nem mellesleg ez együtt jár a dizájn, az esztétikum előtérbe helyezésével is (pl. terítés, speciális evőeszközök). A kormányok ösztönzik az élelmiszerkutatást is, továbbá támogatják élelmiszercégeiket, de a gasztronómiát érintő fesztiválokat, vásárokat is.

4. Különleges területek bekapcsolása

Vallás

A buddhizmus, a buddhista örökség hangsúlyozása egyre erőteljesebb India külpolitikájában. Kelet- és Délkelet-Ázsia¹⁶ meghatározó vallása ugyan Indiából

mint minden élő iránti tisztelet és erőszakmentesség előmozdításának eszköze – kiemelt figyelmet kapott.

¹⁵ Spices Board of India, Tea Board of India

¹⁶ Thaiföld, Vietnam, Laosz, Kambodzsa, Korea, Tibet, Kína

ered¹⁷, de sokáig elhanyagolta fővédnöki szerepét, teret hagyott Kínának¹⁸. A buddhista értékek terjesztésének egyik fontos kezdeményezése a központi szerepet betöltő Nalanda Egyetem újbóli felállítása¹⁹, amiben Japán, Szingapúr és Kína is részt vett. India rendezte meg „minden idők első” Globális Buddhista Konferenciáját 2023 áprilisában Új Delhiben, többek között a buddhizmus tárgyi és szellemi örökségének megőrzése érdekében. Az indiai kormány a buddhista örökség ápolására és népszerűsítésére egy díjat²⁰ is alapított 2021-ben, hogy elismerje a külföldi tudósokat, egyéneket vagy szervezeteket, amelyek előmozdítják a buddhista tanulmányokat nemzetközi szinten. Mindez összhangban van Modi azon elképzelésével, hogy India újra a buddhizmus és a vele kapcsolatos turizmus központjává váljon. A vallási turizmust szolgálja a buddhista körút (Buddhist Circuit) a belső béke megtalálására (sztúpák, ősi kolostorok stb.) vagy a Nepált is érintő Rámájana körút (Ramayana Circuit) 15 állomással.

Törökország külpolitikájának különlegessége, hogy kifejezetten használja a vallást puha hatalma terjesztésére. A muszlim népességű országokban, még ha szekularizáltak is, a vallás áthatja a mindennapi életet, befolyásolja a vezetők nézőpontját. Az iszlám jótékonykodási hagyományát is hangsúlyozza a török külpolitika, különösen a régió és Afrika országainak nyújtott segélyekkel kapcsolatban. Továbbá a vallással kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a törökök bizonyítani szeretnék a világnak, hogy az iszlám kompatibilis lehet a demokráciával, igyekeznek úgy bemutatni, hogy az elfogadható legyen a más vallású vagy hitetlen országok számára is (pl. török TV sorozatok). A legfontosabb szomszédos síita többségű vagy irányítású országokban azonban nem használható ez az eszköz. Az Atatürk-i reformok keretében 1924-ben létrehozták a Vallási Ügyek Elnökségét (Diyanet İşleri Başkanlığı), mintegy „államosítva” a vallást. A Diyanet alapvetően a diaszpóra hitéletének szervezéséért felelős, de feladata volt annak a megakadályozása is, hogy a vallást fel tudják használni kormányellenes csoportok. A jelenleg közvetlenül a miniszterelnök alá tartozó intézmény feladata a mecsetek építése és fenntartása, a Korán-iskolák felügyelete külföldön, az ott dolgozók fizetésének biztosítása. Az imámok küldése mellett a Diyanet foglalkozik a vallási attasék hálózatának kiépítésével is a nagykövetségeken, és olyan egyesületeket²¹ is létrehoztak, amelyek egy-egy nyugat-európai ország török hitéletének legfontosabb irányítói lettek.

A nemzetközi kormányközi szervezeteknek fontos szerepe lehet a vallási ünnepek nemzetközi megismerésében, elfogadásában. Az ENSZ 1999. december 15-én nemzetközi vallási ünnepként ismerte el a vészakot²², a buddhisták legnagyobb ünnepét. A Törökország által alapított és dominált TÜRKSOY 1995 óta rendezi meg a Nevruz²³ Fesztivált, kezdeményezésére március 21-ét az ENSZ Nemzetközi Nevruz Nappá nyilvánította.

¹⁷ Ugyan nem Indiában született a vallás alapítója, Siddharta Gautama Buddha, hanem Nepál területén, életének legfontosabb mozzanatai (megvilágosodás, Nirvana) azonban Indiában történtek.

¹⁸ Kínában ma több buddhista (100 millió) él, mint Indiában. A kulturális forradalom templomrombolásai után ma már kedvezőbb a légkör a vallás számára, pl. 2006-ban Hangcsou-ban rendezték meg az első Buddhista Világforumot.

¹⁹ A Bihár államban található, ősi buddhista Nalanda kolostoregyetem újraélesztésére 1951-ben alapítottak egyetemet, de ezt a státuszt csak 2006-ban nyerte el.

²⁰ Buddhista Tanulmányok Előmozdításáért Díj

²¹ pl. Németországban a Török-Iszlám Vallásügyi Unió (Diyanet İşleri Türk-Islam Birliği, DİTİB), amit 1984-ben alapítottak

²² Sákjamuni Buddha születésének, megvilágosodásának és távozásának napja

²³ hagyományos újév

A vallás saját értékeinek (pl. jótékonykodás, tolerancia) hangsúlyozása önmagában is hatékony lehet, de a más országokban élő azonos vallású tömegekkel különleges kötelék hozható létre. A vallás „államosítása”, vallási attasék kinevezése jól mutatja, hogy a politika használni tudja a vallást. A vallási tanítók, oktatási intézmények támogatása, a vallási turizmus ösztönzése szintén megjelenhet a kormányzati politikában.

Populáris kultúra

A populáris kultúra és a politika összefonódása nem új keletű, de a népszerű tömegkultúra elemeinek (képregény, rajzfilm, popzene, divat, dizájn, stb.) tudatos felhasználása a kétezres években kezdődött és a modern technika, a közösségi csatornák megjelenése²⁴ nagyban segítette. Az 1990-es években szükség volt arra, hogy Japán a globalizálódó világban újra meghatározza identitását, és nemzetközi szinten a hangsúlyt kultúrája különlegességei, egzotikus oldalai helyett inkább a posztmodern kultúrájára helyezte (lásd popzene, anime²⁵, manga²⁶, divat). A japán popzene (J-pop) az amerikai popkultúrában gyökerezik, de a japán prizmán való átszűrés elfogadhatóvá teszi azt a kelet-ázsiai fiatalok számára is, ahol leginkább hódít. A képregényekből lett első anime-sorozatok mellett a számítógépes és videojátékok is nagyon népszerűek világszerte, aminek köszönhetően milliók hallgatják a japán nyelvet, annak tudatosítása nélkül, vagy hallgatják az egykori J-pop sztároknak egy-egy játékhoz készített zenéjét. Különlegesség még, hogy a modern technológiát és a hagyományosan tisztelt kulturális örökségét is igyekszik ötvözni az ország, pl. a robottechnikát az Edo-korból származó karakuri nindzso²⁷ hagyományához²⁸ kapcsolni.

A posztmodern kultúra fiatal művelői előtt a japán külügyminiszter úgy fogalmazott, hogy „Amit csinálnak... megragadta a szívét sok fiatalnak számos országban, Kínát is beleértve. Ez az, amit mi, a külügyminisztérium sosem tudunk elérni”²⁹ (MOFA 2006). A japán popkultúrát természetesen nem a japán állam hozza létre, de manapság támogatja és figyelembe veszi nemzetközi tevékenysége során is (pl. szerzői jogvédelem erősítése, a nemzetközi filmfesztiválok és könyvvásárokon való részvétel). 2005-ben a japán külügyminisztérium meghirdette a „Cool Japan” programot, egy popkultúra központú projektet. E szerint nemcsak különböző szubkulturális témákat (manga, animé, popzene, divat) kezdett el hangsúlyozni a minisztérium, de Nemzetközi Manga Versenyt hirdet minden évben, Animé Nagykövetté „nevezte ki” a külügyminiszter egy népszerű rajzfilmsorozat Doraemon nevű macska robotját 2008 márciusában, hogy népszerűsítse az országot (és persze a japán popkultúrát, fejlett technológiát) külföldön. 2009-ben adták át a Japán Kreatív Központot³⁰ Szingapúrban, amelynek központi témája az „innováció és hagyomány”, amely a popkultúrát (animé, divat, konyhaművészet, dizájn, stb.) és csúcstechnológiát

²⁴ A korábbi, lineárisan elérhető médiával szemben a lekérhető (on-demand) médiaszolgáltatás, a streaming szolgáltatók által gyártott tartalom alapvetően változtatta meg a médiafogyasztást.

²⁵ több korosztálynak is szóló japán rajzfilm

²⁶ szöveggel kombinált, tekercsre festett képek, amelyek történeteket meséltek el az elit számára, a mai képregények őse

²⁷ XVII. századi gépesített vagy automata marionett bábok (karakuri: mechanizmus, trükk, nindzso: személy, karakter)

²⁸ A mechanikus bábok gesztusai a szórakozást is szolgálhatták, de háztartási funkciókra is használhattak bábukat.

²⁹ Taro Aso, japán külügyminiszter beszéde 2006-ban a tokiói Digital Hollywood University hallgatói előtt

³⁰ Japan Creative Centre, JCC

népszerűsíti az ázsiai fiatalok körében. Mivel Japán az egzotikusból, a modernt átugorva, egyből az extravagáns posztmodernbe lépett, ez akár megosztó is lehet, hiszen a különleges japán kultúrtermékeket egyik helyen könnyen befogadják, másutt viszont elutasítják.

A 2000-es évek eleje óta Ázsiában töretlen népszerűségű a koreai populáris kultúra, amely mára globálissá vált. A koreai hullám³¹ (hallyu) hatással van a divatra, egyes termékek fogyasztására, de a diplomáciai kapcsolatokra³² is. A minőségi tartalom és az okos marketing mellett fontos eleme a sikernek, hogy a már jól ismert amerikai és japán popkultúrához képest valami újat hozott. Japán a koreai hullám egyik legnagyobb fogyasztója a 2000-es évek eleje óta, nagyban javítva ezzel Dél-Korea imidzsét a szigetországban. Kínában is rendkívül népszerűek a dél-koreai populáris kultúra többnyire rendkívül drága termékei. A popkultúra alapvetően a privát szektorhoz tartozik, de a koreai kormány is kifejezetten támogatja a koreai popzene, sorozatok és filmek gyártását, illetve azok exportálását. Az 1990-es években az első nemzetközi siker meglepetés volt, akkor csak egy megfelelő környezet kialakítását segítette a kormány. Az 1997-es ázsiai pénzügyi válság után azonban a szórakoztatás, a kreatív iparágak és a kulturális iparágak területe fókuszba került³³. 2013-ban egy popkultúra ipar részleget hoztak létre a Kultúra, Sport és Turizmus Minisztériumban, majd 2020-ban egy külön Hallyu támogatási és együttműködési részleget. 2021-ben létrehozták a Tartalomgyártók Koreai Szövetségét (Korea Federation of Content Creators, KFCC) a Hallyu tartalmak megalkotásának és exportjának támogatására. 2017-ben a dél-koreai elnök, Mun Dzein célként fogalmazta meg, hogy öt éven belül százmillió emberhez juttassák el a koreai filmeket, TV műsorokat és zenét, a gazdasági növekedést a kulturális export növelésére alapozzák („Korea kultúrával nő!” Korea, growing with culture!). Továbbá a szintén 2017-ben meghirdetett, Dél-Korea középhatalmi státuszát erősítő új déli politikának³⁴ (ASEAN, India) három pillére³⁵ közül az első az oktatási, kulturális és idegenforgalmi kapcsolatok erősítését célozta. A 2020 novemberében, szintén Mun Dzein elnök által meghirdetett kibővített új déli politikában³⁶, kifejezetten szerepel a Hallyu terjesztése a kapcsolódó iparágak növekedésének támogatásával. A dél-koreai kormány tudatosan is igyekszik bevonni az ország popkultúrájának hírességeit a hagyományos diplomáciai eseményekbe, kampányokba. Például 2021-ben Mun Dzein elnök különleges elnöki követnek, a koreai kultúra és a fiatal generáció nagykövetének nevezte ki a BTS dél-koreai együttest, és 2021 szeptemberében az ENSZ-közgyűlés 76. ülészakán kíséretében jelentek meg és

³¹ A Hallyut általában négy hullámra osztják: Hallyu 1.0 (K-dráma) az 1990-es évektől a 2000 évek közepéig; a Hallyu 2.0 (K-pop) a 2000 évek közepétől a 2010-es évek elejéig; a Hallyu 3.0 (K-kultúra, a koreai kultúra szinte minden területe (filmen, zenén túl: nyelv, koreai abc, konyhaművészet stb.)) a 2010-es évek elejétől 2019-ig; a Hallyu 4.0 (K-stílus, Új Hallyu, a koreai kultúra különböző aspektusai (pl. szépségipar, divat, elektronika)) 2020-tól napjainkig

³² Pl. a dél-koreai külkapcsolatok javulása Vietnammal a vietnami háború okozta sérelmek ellenére, vagy Tajvannal, a szárazföldi Kínával kialakított kapcsolat mellett. Észak-Koreába, minden tiltás ellenére, átcsempészik a populáris kultúra termékeit (pl. divat), amik szinte minden generációra nagy hatással vannak. Sőt No Muhjon, egykori dél-koreai államfő szerint a hallyu segítheti Észak- és Dél-Korea egyesítését.

³³ 2003-ban alapították meg a Kulturális Iparágak Cseréjének Koreai Alapítványát (Korea Foundation for Cultural Industries Exchange, KOFICE) a koreai hullám ösztönzésére, majd 2009-ben a Koreai Kreatívtartalom Ügynökséget (Korea Creative Content Agency) a koreai populáris tartalom támogatására és előmozdítására.

³⁴ New Southern Policy, NSP

³⁵ People, Prosperity, Peace

³⁶ NSP Plus

beszéltek jelentős figyelmet generálva. Ez az újszerű, ugyanakkor kockázatos kezdeményezés kétségtelenül segíti a fiatalok érdeklődésének felkeltését a nemzetközi politika iránt, új témák³⁷ felvetését a nemzetközi diskurzusban.

A populáris kultúra felhasználása az országkép alakításában, sőt a külpolitikában rendkívül innovatív megközelítés, Japán és Dél-Korea élen jár ezen a területen.

Egészség, szépség

A japán kulturális diplomácia a II. világháború után közvetlenül egy természetszerető, békeszerető, demokratikus ország imázsának kialakítására törekedett, ezért olyan hagyományos ünnepi tevékenységek bemutatására koncentrált, mint a teaszertartás (csa-no-ju), a virágrendezés művészete (ikebana), vagy a cseresznyefa virágzás ünnepe (sakura). Továbbá a külföldön terjesztett kormányzati prospektusok a csendet és a békét szimbolizáló cseresznyefa virágokat, és a hófedte Fuji hegyet ábrázoló képekkel voltak tele, a japán külügyminisztérium pedig ikebana naptárakat kezdett terjeszteni külföldön, amit azóta is folytat.

India identitásának része, és 2014-től kormányzati szintre emelte a hindu nacionalista Modi az indiai orvoslás hagyományos gyógymódjait és gyakorlatát, létrehozta az AYUSH-ügyek minisztériumát (az indiai egészségmegőrzési rendszer magában foglalja az Ájurvédát³⁸, a Jógát és különféle természetes gyógyászatokat (Naturopátia), Unanit³⁹, Sziddhit⁴⁰ és a Homeopátiát). Egyesek szerint India építhet az egészséges életmód kultuszra, ráadásul a jógára, pilatesre épülő üzletág komoly nyereséget is hozhat. A hagyományos gyógymódok népszerűsítésére maga az indiai kormány is sokat áldoz. Az indiai miniszterelnöknek az ENSZ közgyűlésén beadott javaslatára június 21-e Nemzetközi Jóganap lett 2015 óta.

Dél-Koreában, először a világon, 90 év fölé emelkedhet a várható élettartam 2030-ra, aminek alapja az egészséges táplálkozás (kimchi, tofu, sok zöldség), az éltető víz⁴¹, a több száz éves koreai orvoslás⁴², a keleti orvoslás⁴³, a fejlett és ingyenes egészségügy, illetve az orvosi turizmus. Az egészséges, természetes megjelenés az alapja a koreai szépségideálnak, a bőr ápolása lányoknál, fiúknál egyaránt fontos már gyermekkortól. Nem véletlen, hogy a bőrgyógyászat és plasztikai sebészet rendkívül fejlett az országban, hogy a nagy nemzetközi kozmetikai cégek itt tesztelik termékeiket⁴⁴. Ma Dél-Korea szépségipari nagyhatalom (K-Beauty), amely innovatív, kiváló minőségű és természetes alapanyagokat használ. Számos dél-koreai idol (K-pop, sorozatok) közvetíti a szépségideált, a hallyu része lett ez a terület. A kormány támogatja az exportáló K-Beauty cégeket, a nagyrészt külföldre szállító startupok számára inkubátor programot indított, és segíti az akadémiai világból érkező kutatók, fejlesztők és a magánszektor közötti szinergiákat.

Törökország kifejezetten épít az egészségügyre külpolitikájában, különösen a humanitárius segítségnyújtás terén. Számos egészségügyi intézményt hozott létre

³⁷ pl. COVID nemzedék nehézségei

³⁸ több ezer éves alternatív gyógyítási módszer (betegségmegelőzés fontossága, test fiatalítása stb.)

³⁹ filozófiai és vallási alapokon nyugvó egészségmegőrzés

⁴⁰ természetfeletti képességekkel, spirituális erőátadással gyógyítás

⁴¹ természetes forrásvizek, koreai szauna (jjimjilbangok), gyógyfürdők

⁴² 703 őshonos gyógynövény illetve gyógynövény-készítmények (hanyak) alkalmazása

⁴³ célja a "csi" (életenergia) egyensúlyának megteremtése a testben

⁴⁴ 2014-ben Dél-Korea több szépségipari terméket exportált, mint importált, 2019-re pedig a világ 10 legnagyobb szépségápolási piacának egyike lett (ITA 2023).

és működtet Kaukázus, Balkán, Afrika vagy a Közel-Kelet országaiban, hogy javítsa velük politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatait. De a tudományos együttműködés, az egészségtudományok területén ösztöndíjak biztosítása külföldi hallgatóknak, vagy a közvetlen egészségügyi ellátás (gyógyszerek, gyógyászati eszközök) nemcsak a diplomáciai befolyást, a pozitív imázst növelik, de erősítik a vallási kapcsolatokat is a régióban, és persze új piacokat is nyithatnak.

Az egészség, a szépség tehát nemcsak az országképet alakítja és remek árucikk, de humanitárius célokat is szolgálhat.

Ritkaság

Sok különleges dolog lehet a soft power forrása, így például a vadon kizárólag Kína területén élő óriáspandák ajándékozása. A sokáig⁴⁵ veszélyeztetett állatok a kínai állam tulajdonát képezik, így jó szándéknak bizonyítására vagy akár politikai célokra is tudja használni őket. Pandák adományozására utaló feljegyzések már a hatszáz évesekből⁴⁶ ismertek, a modern pandadiplomácia az 1940-es években indult, de igazán az 1970-es évektől⁴⁷ beszélhetünk róla (Mao Ce-tung egy pandapárt ajándékozott a washingtoni állatkertnek Nixon 1972-es kínai látogatása során). Egy 1990-ben hozott törvény megtiltotta az állatok külföldre adását, csak 10 évre, bérleti díj ellenében és kizárólag kutatási célból lehet óriáspandákat kölcsön adni, amiről maga a kínai elnök dönt. A pandák ajándékozása és visszavétele a mai napig szimbolikus jelentőségű, geopolitikai és gazdasági érdekei szerint használja őket Kína a nemzetközi diplomáciában. Mivel csak belföldön lehet ingyen kölcsönözni az állatokat, a 2005-ben Tajvannak felajánlott pandák elfogadása annak elismerése lett volna, hogy Kína része. 2008-ban – egy őshonos kecskepárért cserébe – végül elfogadták a viszony javítása érdekében a pandapárt, bár nevük (Tuan Tuan és Jüan Jüan) politikai jelentést hordozott, összeolvasva „újraegyesülést” jelent. A baráti kapcsolatok erősítése céljából Japán kapott két pandát a kínai államfő, Hu Csin-tao látogatása után, továbbá Finnország is, mivel támogatta az „egy Kína” politikát, vagy Ausztrália, mint Kína fontos nehézfém- és ritkaföldfém-beszállítója. Ugyanakkor a kölcsönbérleti szerződés meghosszabbításának elmaradása is üzenetet hordoz, ma már nincsenek pandák az Egyesült Királyságban, és 2024 végére, 50 év után először az USA-ban sem.

A bemutatott új elemek tekintetében általánosan megállapítható, hogy azokkal széles tömegeket lehet megszólítani, és az emberek mindennapjaiban jelennek meg.

IV. A sajátos vonások összegzése

Az ázsiai országok megközelítésében nyilvánvalóan jelentős szerepe van a kulturális, vallási hagyományoknak, amely felértékeli a puha eszközöket, a kultúrát. Így a konfucianizmus szerint az uralkodó sikeres kormányzásának alapja nem az erőszak, hanem a példamutatás, az erények vonzása. A kulturális felsőbbrendűség bizonyításával lehet ösztönözni a barbárokat, hogy önként betagozódjanak a birodalomba. Az indiai elit nagy részében még mindig él a kultúra felsőbbrendűségének gondolata, ami jól látható a kasztrendszerben is, hiszen a

⁴⁵ 2016-ban a Természetvédelmi Világszövetség levette a veszélyeztetett állatok listájáról, 2021-től már nem veszélyeztetett faj, de sérülékeny

⁴⁶ Wu Zetian császárnő (624-705) (Tang-dinasztia)

⁴⁷ 1958 és 1982 között kilenc országnak (pl. Szovjetunió, Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság) ajándékozott 23 pandát Kína

legmagasabb kaszt, a brahminok, a papok/tanítók kasztja volt, az alacsony kasztbelieket pedig egyáltalán nem illette meg a tudás kiváltsága, nem vehettek részt oktatásban. Indiában a konzervatívabb beállítottságúak ma is elutasítják a gazdasági érdek megjelenését a kulturális diplomáciában, mert az „beszennyezné” annak tisztaságát.

Fontos eltérés, hogy alapvetően a XX. század végén, inkább a XXI. század elején lendült fel igazán a kulturális hatás tudatos használata a kontinensen. Az időbeli eltolódás hatással van a kultúra fogalmának értelmezésére, de a legfejlettebb technológiák használatának lehetőségére is. A média globalizációja lehetőséget teremtett a kulturális expanzióra, a közösségi média nélkül a populáris kultúra világméretű terjedése elképzelhetetlen.

Az ázsiai országok esetén kevésbé beszélhetünk univerzális terjeszkedésről, általánosabb a regionális fókusz. Történelmi, vallási okok mellett a befolyásos diaszpóra jelenléte is magyarázatul szolgálhat erre. Például Délkelet-Ázsia kiemelt terület Kína számára, mivel erősek a kínai kulturális befolyás gyökerei, egy népes kínai diaszpóra él itt, ami természetesen ellenérzést is szül. De a regionalizmus jelentősége igen nagy Japán és Dél-Korea számára is, hiszen a délkelet-ázsiai országok között a feszült időkben a kulturális csere egyfajta biztonsági szelepként működik, segít elvezetni a feszültségeket. India és Törökország esetén is megfigyelhető a szomszédság, a kulturális kötődés adta fókusz.

Külön kiemelendő a fejlődő világ felé fordulás. Már a bipoláris világ idején megindult egy nyitás, különösen Afrika irányába, amelynek nyersanyagforrásai és piaci vonzó tényezőként jelentek meg. Ezek az államok lelkesen fogadták az ázsiai országokat, amelyek kevésbé elvont elvárásokat fogalmaztak meg, és amelyekkel szemben nem tápláltak ellenérzéseket. Ebben a relációban is megjelent a kultúra, a sport vagy a vallás szerepe.

Különleges jelenség a vizsgált országok esetében, hogy befogadták a külső, főleg nyugati kulturális hatásokat, amit áttranszformáltak, saját megközelítésükhöz adaptálták, westernizálódás nélkül megtartották hagyományos kultúrájukat. A kilencvenes évek tanulsága, hogy a japánok befogadták a főleg az USA-ból érkező kulturális impulzusokat, az ázsiaiak számára jobban elfogadható formára alakították, ugyanakkor saját, belső kultúrájukat is megtartották, a tradíciót sokszor az újítások egyfajta legitimálására használták (pl. a manga a több száz éves rajzhagyomány folytatása). Napjaink fúziós kultúrterméke (pl. Hello Kitty) éppen annyira japán, hogy felkeltse a világ érdeklődését, viszont nem túl japán, hogy ne értenék vagy ne lenne vonzereje. A távolkeleti popkultúrák (pl. K-pop, J-pop) „kulturális hibridek”, a nyugati formák, eszközök elegyítése a keleti megközelítéssel, esztétikummal, némi egzotikummal. Törökország is adaptálja a nyugati formákat, eszközöket az iszlám kultúra bemutatására. A modern környezetben, divatosan ábrázolt ázsiai normák, mint pl. az idősek tisztelete, a családközpontúság Ázsián kívül is fontos értékek, így képesek átlépni a kulturális különbségeken, hatni más civilizációs közegekben.

A vizsgált országokban a kulturális diplomácia erős defenzív jellegéről is beszélhetünk, hiszen jelentős pszichológiai gátakat kellett áttörni, az országkép javítása kiemelt hangsúlyt kapott. Például Japán 1945 után a korábbi katonai expanzió miatt kialakult imázsa javítására törekedett, hogy „Japán megváltozott”, egy békeszerető állam, a hetvenes években pedig reagálnia kellett gazdaságának kiugró fejlődése, terjeszkedése miatt Ázsiában, főleg Délkelet-Ázsiában kialakuló japán-

ellenességre⁴⁸. Ezen kritikák nyomán Japán növelte kulturális aktivitását Ázsiában⁴⁹, a Japán Alapítvány irodákat nyitott Délkelet-Ázsiában, az ASEAN országokkal igyekezett jó viszonyt kialakítani⁵⁰. Hasonlóképpen Dél-Koreának is védekeznie kell az északi szomszédjával való összemosástól, a háborús hangulat látszatától. Japán, Dél-Korea, de Kína esetén is az összeszerelő üzem degradáló megközelítésével, a szerzői jogok figyelmen kívül hagyásának vagy a termékek silány minőségének vádjával („Made in” negatív hatása) kellett szembenézni kezdetben. Továbbá a nem ázsiai nagyhatalmak részéről egyfajta fenyegetettség érzés is megjelent, pl. speciális csúcstechnológia importja vagy kulcscégek felvásárlása esetén, és e fenntartások csökkentésére, azaz a bizalom, jóindulat megteremtésében a kulturális diplomácia hatékony eszköz.

Ugyanakkor az átlagosnál is nagyobb figyelmet kapott a különlegesség, az egyediség mellett az alternatív út kiemelése, hogy nemcsak egy megközelítés létezik, ami akár más országok számára is vonzó lehet (pl. panchsheel). A domináns nemzetközi normákhoz képest új megközelítés már offenzív jellegű, kezdeményező kulturális diplomáciát igényel.

A globalizáció és a gazdasági növekedés hatására egyre több ázsiai országnak lett lehetősége megjelenni a nemzetközi kulturális kapcsolatokban, kulturális szervezeteket, intézményeket létrehozni. Így a régió országainak egymástól való megkülönböztetése is (pl. már nem Japán az egyetlen gazdaságilag fejlett, demokratikus állam Ázsiában) a kulturális diplomácia fontos feladatává vált.

Az ázsiai országok növekvő nacionalizmusa történelmi sérelmeket is felszínre hozott, ezek megbeszélése, sokszor nemcsak bilaterális, de többoldalú keretek között a kulturális diplomácia felértékelődéséhez vezetett. Például Japán – kihasználva politikai és gazdasági lehetőségeit – közvetítőként is igyekszik fellépni ilyen vitákban. Vagy az ottomán örökség megfelelő kezelése a Balkánon szintén a kulturális diplomácia jelentőségét növeli.

Dél-Korea eszközökben (nyersanyag, stratégiai fekvés stb.) szegény ország, a két szomszédos nagyhatalom, Kína és Japán közé ékelődve (többször a közvetlen befolyásuk vagy uralmuk alatt) él („shrimp among whales”⁵¹). A három ország közül Dél-Korea a legkisebb területét, lakosságát, gazdasági méretét tekintve, ezért – hogy kiemelkedjen közülük – rá van szorulva a kulturális diplomácia eszközeire⁵². Számára a kultúra egy kiugrási pont, így lett nagyhatalom ezen a területen.

Különösen a kelet-ázsiai országok között földrajzi, történelmi okokból egyfajta kulturális affinitás is kialakult, ebben az évezredben pedig még jobban kezdtek ráébredni a kulturális egymásra hatásra, sőt – meghaladva a történelmi traumákat⁵³ – a fiatalok közös kulturális percepciójának⁵⁴ kialakulásáról is

⁴⁸ „Arctalan Japán”, „Banán Japán”, azaz hogy külsejükben ázsiaiak (sárgák), de nyugatias a gondolkozásuk, nem értik a kontinentet (fehér). Mások azt kritizálták, hogy a japánok túlzott súlyt adnak a pénznek, a gazdagságnak az ázsiaiak egymás közötti kapcsolataiban.

⁴⁹ Az ASEAN Kulturális Központ (ASEAN Culture Center) felállítása 1990-ben, ami 2004-ben bezárja kapuit és a Japán Alapítvány központjának közvetlen irányítása alá kerül tevékenységi köre, Ohira iskola létrehozatala Kínában, hogy megossza tapasztalatait, gazdasági eredményeit, fejlesztéseit. (Masayoshi Ohira Kína-barát japán politikus elismerte a japánok által Kínában elkövetett szörnyűségeket).

⁵⁰ Természetesen más tényezők is voltak a háttérben, pl. az energiaellátás, a japán hajóközlekedés fő útvonalának biztosítása

⁵¹ Egy koreai közmondás szerint „A bálnák küzdelmében a rákok felőrlődnek”.

⁵² Pl. a 2000-es évek elején komoly vitát váltott ki a Kogurjó Királyság (Kre. 37-Kru. 668) öröksége. Fennállt a veszély, hogy a Kogurjó korabeli sírok Kína neve alatt kerülnek fel az UNESCO Világörökség listára, de az azonnali aktív dél-koreai fellépésre (külön alapítvány, kutatóintézet, stb.) sikerült kompromisszumos megoldásként közös örökségként (KNDK és Kína) elfogadtatni 2004-ben.

⁵³ Japán gyarmatosító múltja már nem gátolja populáris kultúrájának elfogadását a régióban

⁵⁴ koreai TV sorozatok sikere Kínában és Japánban, a japán popzene széles rajongótábora Dél-Koreában vagy Kínában

beszélhetünk. Ahogy korábban a nyugati kultúrát csodálták az ázsiaiak, most a japán vagy dél-koreai kulturális termékeket fogyasztják, akár azok importjának tiltása ellenére is. A japán modell utánzása könnyű és biztonságos utat jelentett a többi ázsiai ország számára, sikere garanciának tűnt számukra.

A természetellenesnek tartott nagyhatalmi (Egyesült Királyság, USA vagy Szovjetunió) befolyás elleni fellépés is hozzájárult az ázsiai országok kulturális diplomáciájának formálódásához. Ide tartozik, hogy Kína több évezreden át a kelet-ázsiai régió kulturális központja volt, sőt Japán és Korea közvetlen kínai befolyás alatt állt évszázadokon át. A globális nagyhatalommá váló Kína nemcsak biztonságpolitikai, de kulturális befolyásának visszaállítására is törekszik.

Többnyire megfigyelhető ezeknél az országoknál egyfajta kötődés az államhoz (pl. konfucianus hit az államban), sokszor autoriter berendezkedés a XX. században. A többségében fejlesztő állam sikerei, az erőltetett fejlesztés eredményei alapján a kulturális diplomácia területén is az erős állami szerepvállalást preferálták ezek az országok.

Közös jellemző, hogy erős állami beavatkozással, komoly befektetéssel általában egy egyszerű és viszonylag olcsó intézményrendszert építettek ki a vizsgált országok.

Fontos sajátosság, hogy napjaink feltörekvő országaiban, amelyek többsége ősi kultúrával (kínai, török, koreai) rendelkezik, nincs európai típusú civil társadalom, amely segítené a nemzetközi kulturális együttműködést

A vizsgált ázsiai országok kulturális diplomáciája mögött sokszor nem szerves fejlődés, hanem professzionális, előre eltervezett és meglehetősen költséges kampányok, programok vannak. Ahogy a dél-koreai siker kapcsán egy szakértő fogalmaz, "Az emberek kreativitásánál többre van szükség – tudatos és hosszú távú tervezésre" (Hong 2014, idézi Csizmadia 2021).

A kulturális kapcsolatokat is érintő különlegesség a rajongókhoz való viszony. Az indiai filmek megszállottjai nemzetközi fanklubokat hoznak létre, de említendő az otaku⁵⁵-láz is, a J-pop rajongók globálissá váló örülete, ami magába foglal mindenféle japán kulturális terméket (pl. képregény, rajzfilm, számítógépes játék). Az idol-teremtés (idoru), ahol a bálványok és közönségük között közvetlen, meghitt viszony van, ahol a sztárok tevékenységét szigorú szerződés szabályozza⁵⁶, mára nemzetközi szintésre került. A dél-koreaiak továbbléptek és rajongói szolgáltatásokat (fan service) alakítanak ki: nemcsak bensőséges kapcsolat létrehozatalára törekednek⁵⁷, de az exkluzivitás érzését igyekeznek nyújtani, ami a technikai fejlődésével globális hatást ér el.

Ugyanakkor a kulturális együttműködésre ellentmondásosan hatott a hazai kulturális piac felértékelődése, hiszen az otthon elérhető profit egyfajta passzivitást hozott a kulturális iparágak exportját illetően⁵⁸.

A kulturális kapcsolatok alakulását egyfajta rivalizálás is nehezíti egyes régiókban, a kultúra bizonyos szegmenseiben. Például Japán jóval hamarabb kezdte a

⁵⁵ Tajvanon harizunak, Japán-őrült törzsnek hívják őket

⁵⁶ pl. sorozatokban, filmekben, reklámokban való szereplés előírása, hozzájuk kapcsolódó különféle termékek forgalmazása

⁵⁷ pl. a hírességek aktivitása a közösségi médiában, találkozók, speciális projektek a rajongóknak, különleges extrák a lemezekhez

⁵⁸ pl. a japán képregény hatalmas hasznot jelent a kiadók számára, elsősorban a japán piac mérete miatt (a japánok fogyasztják a legtöbb nyomtatott terméket a világon, ugyanis napközben rengeteget utaznak, amikor többnyire olvasnak) vagy a kínai filmipar felfuttatása mögött elsősorban belpolitikai motivációk állnak

kultúrdiplomáciai tevékenységet, mint regionális riválisai. Dél-Korea előnye, hogy a japánok erősségeiből és hibáiból is tanulhatott, a japán példát másolhatta le tökéletesítve és jelenős erőforrásokat mozgósítva a területre, így a szigetország előnyét az ezredforduló első évtizedére behozta. De tartalmi kérdések is akadályozhatják a kulturális kapcsolatok kiépítését, pl. sok ázsiai a japán populáris kultúrát irreálisnak, a földtől elrugaszkodottnak tartja, míg a koreait sokkal valóságosabbnak véli. Kína és Dél-Korea kapcsolatát sokszor megterhelik kulturális kérdések, amikor a hagyományos koreai elemekkel kapcsolatban (lásd a korábban említett kimchi, Kogurjó korabeli sírok vagy hanbok⁵⁹) kínai eredetre hivatkoznak, aminek kapcsán a Kína ellenes érzelmek növekedésére figyelmeztetett többször is a dél-koreai politika (Lee 2022) (pl. elnökválasztás idején).

V. Befejezés

A nem nyugati országokban sokáig élt az erős és gazdag Globális Észak képe, a Nyugat vonzása, de ez az ezredfordulóra eltűnt. Sőt, éppen különbözőségükkel magyarázzák sikereiket, a nem nyugati értékek magasabbrendűségét hangsúlyozzák Huntington szerint.

Ázsia nagy hatalmai óriási civilizációkra, akár évezredek kulturális kontinuitásra építhetnek, eltérően az előző századok emelkedő hatalmaitól (pl. Németország, USA). A modernizáció, a nyugati normarendszer természetesen itt is megjelent, de nem járt westernizációval. India és Kína gazdasági és politikai megerősödése, óriási népességszáma (a világ népességének több mint 40%-a) miatt a kultúra területén is helyet kér magának, nem csak regionálisan, Ázsiában, de globális szinten is. Ezek az országok igyekeznek gazdasági hatalmukhoz mérhető kulturális erőt mutatni, elsősorban a tradicionális kultúrára (pl. nyelv, tánc) építenek, a nyugati jellegű, modern popkultúra kevésbé fejlett. Ide sorolható a regionális nagyhatalom Törökország is, amely alapvetően hagyományaira épít, de a modern eszközök használatát is hangsúlyozza. Japán történelmi okokból jó kiinduló pozícióval rendelkezik a kulturális diplomácia területén, amihez gazdag hagyományából meríthet, de ehhez egy fejlett modern kulturális ipar is csatlakozik. Dél-Korea, hogy kiemelkedjen az ismeretlenségből, és a soft power területén domináns helyzetbe kerüljön, különösen a régióban, a hagyományos kultúrát háttérbe szorítva a modern Korea képével, elsősorban a kortárs populáris kultúrával igyekszik vonzó hatást elérni.

Egy Nyugatról származó ötlet vagy ihlet befolyásolhatja a Keletet, de annak keleti interpretációja vissza is hathat a Nyugatra. Egyfajta kulturális visszavágásként⁶⁰ is értelmezhető, hogy az ázsiai kultúrák, annak értékei a nyugati világban is megjelennek, sokszor ötvözve a kettőt (pl. divat, filmművészet). Az ázsiai országok egyre kontúrosabb, egyedi önképet alakítanak ki, de kulturális értékeiket nem akarják nemzetközi normává tenni, univerzalizálni, csak elismertetni, megkedveltetni. Ázsia ősi kultúrái a történelem során már korábban is nagy hatást gyakoroltak a világ többi részére, az új évezredben a kulturális befolyás újabb hullámát figyelhetjük meg.

⁵⁹ lásd 2022-es pekingi Téli Olimpia hivatalos megnyitóján egy előadó hanbokban, tradicionális koreai öltözetben lépett fel, ami azt a látszatot kelthette, hogy az kínai eredetű

⁶⁰ Mira Nair világhírű indiai rendező szerint "Évszázadok óta azt mondják nekünk, hogy a világot csak a Nyugat szemszögéből lehet látni, és ezt meg kell kérdőjelezni. Ami az egyik helyen fontos, az a másik helyen lényegtelen." –idézi cikkében Maya Gallus a rendezőt (Gallus 2018)

Irodalomjegyzék

- Cull, Nicholas (2009): *Public Diplomacy/ Lessons from the Past* Figueroa Press
<http://kamudiplomasisi.org/pdf/kitaplar/PDPerspectivesLessons.pdf> Letöltve: 2024. november 27.
- Csizmadia Norbert (2021): *Mit tanulhat Magyarország Dél-Koreától?*
<https://novekedes.hu/elemlzesek/miert-cool-del-korea-mit-tanulhat-magyarorszag-ettol-a-varazslatos-azsiai-orosztol>. Letöltve: 2024. november 27.
- Farina, Felice (2018): Japan's gastrodiploMACy as softpower: global washoku and national food security. *Journal of Contemporary Eastern Asia*, 17, 153-146. o.
<https://doi.org/10.17477/jcea.2018.17.1.153>
- Gallus, Maya (2018): *Mira Nair: Queen of Social Realism*.
<http://povmagazine.com/articles/view/mira-nair-queen-of-social-realism>. Letöltve: 2024. november 27.
- Gienowhecht, J., Donfried, M. (eds.) (2010): *Searching for a Cultural Diplomacy (Explorations in Culture and International History)*. Berghahn Books
- Hall, Ian (2024): The Hindu Right and India's Religious Diplomacy. *The Review of Faith & International Affairs*, 22(3), 1-10. o.
<https://doi.org/10.1080/15570274.2024.2375839>
- Hankiss János (1937): *A kultúrdiplomácia alapvetése*. Budapest: Magyar Külügyi Társaság
- Hong, Euny (2014): *The Birth of Korean Cool. How One Nation Is Conquering the World Through Pop Culture*. London: Picador.
- Huntington, S. P. (2001): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Budapest: Európa Könyvkiadó
- Hye-Kyung, Lee (2019): The new patron state in South Korea: cultural policy, democracy and the market economy. *International Journal of Cultural Policy*, 25(1), 48-62. o. <https://doi.org/10.1080/10286632.2018.1557651>
- ITA (International Trade Administration) (2023): *South Korea Organic Beauty Market*.
<https://www.trade.gov/market-intelligence/south-korea-organic-beauty-market>.
Letöltve: 2024. november 27.
- Japán Külügyminisztérium (2006): *A New Look at Cultural Diplomacy: A Call to Japan's Cultural Practitioners. Speech by Minister for Foreign Affairs Taro Aso at Digital Hollywood University*. <https://www.mofa.go.jp/announce/fm/aso/speech0604-2.html>.
Letöltve: 2024. november 27.
- Kwang-jin, Choi (2019): *The Republic of Korea's Public Diplomacy Strategy: History and Current Status*. Los Angeles: Figueroa Press

Lee, Joyce (2022): *South Korea irked over 'Korean traditional dress' in Beijing Winter Games ceremony*. <https://www.reuters.com/lifestyle/sports/skorea-irked-over-korean-traditional-dress-beijing-winter-games-ceremony-2022-02-05/> Letöltve: 2024. november 27.

Muhasilovic, Jahja (2018): Turkey's Faith-based Diplomacy in the Balkans. *Rising Powers Quarterly*, 3(3), 63-85. o. <https://rpquarterly.kureselcalismalar.com/quarterly/turkeys-faith-based-diplomacy-in-the-balkans/> Letöltve: 2024. november 27.

Nissim Kadosh Otmazgin (2012) Geopolitics and Soft Power: Japan's Cultural Policy and Cultural Diplomacy in Asia *Asia-Pacific Review* 19(1), 37-61. o. <https://doi.org/10.1080/13439006.2012.678629>

Nye, Joseph S. (2005): *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Public Affairs Press

Nye Joseph S. (2018): How Sharp Power Threatens Soft Power. The Right and Wrong Ways to Respond to Authoritarian Influence *Foreign Affairs* <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-01-24/how-sharp-power-threatens-soft-power> Letöltve: 2024. november 27.

Rockower, Paul (2012): Recipes for gastrodiploamacy. *Place Branding and Public Diplomacy*, 8, 235–246. o. (2012). <https://doi.org/10.1057/pb.2012.17>

Rockower, Paul (2020): A Guide to Gastrodiploamacy In: *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (eds. Snow, N., Cull, N.) New York: Routledge

Rofe, S. (ed.) (2018): *Sport and diplomacy: Games within games* Manchester University Press.

Rofe, S.: (2021): Sport Diplomacy and Sport for Development SfD: A Discourse of Challenges and Opportunity. *Journal of Global Sport Management*, 1–16. o. <https://doi.org/10.1080/24704067.2021.2010024>

Sen, Rabindra (2014): India's South Asia Dilemma and Regional Cooperation: Relevance of Cultural Diplomacy. *Strategic Analysis*, 38(1), 68–78. o. <https://doi.org/10.1080/09700161.2014.863465>

Seungyun, Oh (2016): Hallyu (Korean Wave) as Korea's Cultural Public Diplomacy in China and Japan In: *Korea's Public Diplomacy* Hangang Network & MOFA: https://www.researchgate.net/publication/352213719_Hallyu_Korean_Wave_as_Korea%27s_Cultural_Public_Diplomacy_in_China_and_Japan_fullTextFileContent Letöltve: 2024. november 27.

Shibasaki, Atsushi (2014): Activities and Discourses on International Cultural Relations in Modern Japan: The Making of KBS (Kokusai Bunka Shinko Kai), 1934–1953. In: Herren, M. (eds) *Networking the International System. Transcultural Research – Heidelberg Studies on Asia and Europe in a Global Context*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-04211-4_5

Suweon, Kim (2021): Hallyu, Public Diplomacy, and Development Cooperation *Journal of International and Area Studies*.28(2), 1-19. o.
<https://doi.org/10.23071/jias.2021.28.2.1>

Yeonheung, Kang, Houlihan, Barrie (2021) Sport as a diplomatic resource: the case of South Korea, 1970-2017. *International Journal of Sport Policy and Politics*, 13(1), 45-63. o.
<https://doi.org/10.1080/19406940.2021.1877169>

ELEMENTS OF CULTURE IN THE DIPLOMACY OF EMERGING ASIAN POWERS II.

ÁGNES KÖRNYEI

After briefly clarifying the difference between cultural diplomacy and public diplomacy, the second part of the study presents new tools in foreign relations. In the countries under examination, in addition to previously known areas (such as sports and gastronomy), new fields are also included, such as religion (Buddhism, Islam), popular culture, the health and beauty industries, all of which are addressed to the masses and appear in everyday life. By the turn of the millennium, the attraction of the West had diminished across the continent, and countries often attribute their success to their differentiation from it, emphasizing their distinct values. The rich cultural traditions of Asian powers, the special transformation of Western influences, the emphasis on uniqueness or alternative paths, and the focus on region are all notable characteristics of cultural diplomacy in these countries among others. Asia's ancient civilizations have already exerted considerable impact on the rest of the world throughout history, and in the new millennium, we can observe a fresh wave of cultural influence emerging.

Keywords: Asia, new instruments of cultural diplomacy, gastronomy, religion, popular culture

VERSENGÉSTŐL AZ EGYÜTTMŰKÖDÉSIG: A BRIT EGÉSZSÉGÜGYI RENDSZER MŰKÖDÉSI ELVEINEK ÉS INTÉZMÉNYI HÁTTERÉNEK VÁLTOZÁSAI

TÓTH TIBOR¹

Absztrakt

Az egészségügyi rendszerek átalakítása folyamatos kihívást jelent a világ szinte valamennyi országában. A változások iránya napjainkban számos közös vonást is mutat, amiben meghatározó szerepet tölt be az együttműködésen alapuló integrált ellátási formák bevezetése. A reformok sorában számos tanulsággal szolgálnak a brit egészségügyi rendszerben az elmúlt évtized során bekövetkezett változások, amelyek eredményeként a szolgáltatók közötti piaci verseny gyakorlatát fokozatosan felváltja az intézmények közötti együttműködésre és integrált megközelítésre épülő szemléletmód és jogi szabályozás. A releváns szakirodalom és szakértői anyagok elemzése alapján a tanulmány azzal érvel, hogy szoros összefüggés mutatkozik a szervezeti-intézményi átalakítások ciklikus jellege és a Nemzeti Egészségügyi Szolgálat működési elveit meghatározó koncepcionális változások között.

Kulcsszavak: Nemzeti Egészségügyi Szolgálat, szolgáltatásvásárlás, belső piac, szolgáltató, integrált ellátó rendszer

Bevezetés

Az egészségügyi rendszerek átalakítása folyamatos, állandósult és összetett kihívást jelent a világ szinte valamennyi országában. Ahogy az élet számos más területén, úgy az egészségügyi és szociális ellátásokra irányuló igények is jelentős változásokon mentek keresztül az elmúlt évtizedek során. Az emberek átlagosan hosszabb ideig élnek változatos, összetett és hosszabb távon érvényesülő feltételek mellett, ennek következtében pedig számos különböző szolgáltatásra és megfelelő szakemberek tartós támogatására van szükségük (Dunn et al 2023, Kaiser 2023). A reformok magukon viselik az egyes országok fejlődésének és közpolitikai rendszereinek sajátosságait, a történetileg kialakult bismarcki vagy éppen a beveridge-i egészségbiztosítási alapmodellek máig tartó befolyását és hatásait. Ugyanakkor a változások iránya napjainkban számos közös vonást is mutat, többek között az integrált ellátási formák bevezetése, az egyidejűleg több krónikus betegségben szenvedő személyek ellátása, a népesség egészségügyi állapotában mutatkozó különbségek kezelése, valamint az egészségügyi és szociális ellátórendszer digitalizálása terén (Németh 2007, Hunter-Bengoa 2023).

Az egészségügyi és szociális ellátórendszerek átalakításában nagy szerepet játszanak belső és külső nyomáskényszerek, nemritkán sokkhatások, de szerepe van a tudományos és technológiai áttöréseknek, valamint orvosi gyakorlatok során megjelent újításoknak is. Közülük a Covid-19 járvány olyan katalizátornak bizonyult,

¹ Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet főigazgatója, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Gondoskodáspolitikai Intézet vezetője, tibor.toth@facultas.hu

ami korábban nem látott iramban gyorsította fel a korábbi fejlesztések átvételét és a napi gyakorlatba történő beépítését.

Annak ellenére, hogy világszerte széleskörű egyetértés mutatkozik az átfogó reformok és átalakítások szükségességét illetően, a gyakorlati megvalósítás terén már számos bizonytalanság mutatkozik. A tapasztalatok szerint inkább jellemző a ciklikusság, az ellentmondásokat tükröző végrehajtás, gyakran a befejezetlenség, ebből adódóan a gyakori újrakezdés. A komplex problémákra irányuló átalakítások gyakran láncolatot alkotnak, átfogó „reformcsomagokban” vagy „kísérleti közpolitikákban” kapcsolódnak össze, ami egyaránt magában hordozza az ellentétes érdekű szereplők közötti megegyezés lehetőségét, illetve az eredeti célok felpuhításának a veszélyét is (Katikireddi et al 2014, Bayliss 2022).

Az 1948-ban létrehozott Nemzeti Egészségügyi Szolgálat (National Health Service, a továbbiakban: NHS) nemcsak szak- és társadalmpolitikai szempontból jelentős, de az évtizedek során a monarchiával és a Westminster parlamenttel szinte azonos súllyal szerepel a brit identitás és hétköznapi megkerülhetetlen elemei között. Annak ellenére, hogy működése társadalmi és politikai közmegegyezésen alapul, az elnevezés és a szervezet alapelveinek folytonossága bizonyos mértékig megtévesztő. Alapítása óta ugyanis az NHS szervezeti felépítése, finanszírozása és hatóköre számos változáson esett át. Ezek között különös jelentőséggel bír, hogy a brit államszervezet 1997-es reformja – az ún. devolúció – következtében az NHS különböző formákban működik az egyes országrészekben, továbbá mindig is fontos szerepe volt a magánegészségügy keretében igénybe vehető szolgáltatásoknak. Az egyöntetű politikai támogatás és a magas társadalmi presztízs ellenére az egyik legnagyobb gondot az jelenti, hogy az NHS működése az állami adókon alapul, miközben a brit államháztartás második legnagyobb költségvetésű szakpolitikai rendszerének lépést kellene tartani az egészségügyi ellátás iránti növekvő kereslet anyagi és humán erőforrás igényével. Az adóemelések azonban jelentős politikai kockázatokkal járnak a hivatalban lévő kormányok számára, a teljeskörű privatizációt pedig az egészségügyi rendszer alapelvei korlátozzák. Ennek eredményeként napjainkban az NHS-re soha nem látott nyomás nehezedik. Számos jelentős, szakértői anyag jelzi, hogy egy részben alulfinanszírozott, létszámhiányos orvos- és ápoló személyzettel, egyre hosszabb várólistákkal terhelt alrendszernek kell szembenézni azzal, hogy az elkövetkező évtizedekben jóval több ember fog magasabb kort megélni, ám ezzel egyidőben a gyógyításra, klinikai és otthoni ápolásra szoruló népesség aránya jelentős növekedést mutat. A demográfiai válság következtében pedig a korábbiakhoz képest még erőteljesebb társadalmi igényekre lehet számítani a szociális és időskori ellátás terén (Alderwick et al 2019, Dunn et al 2023). Emellett azzal is számolni kell, hogy egy társadalom egészségi állapotára még számos olyan tényező – jövedelem, foglalkoztatás, lakhatás, közszolgáltatások – gyakorol hatást, amelyek magának az egészségügyi és szociális ellátórendszernek a minőségét és elérhetőségét is meghatározzák.

Elemzésünk során a fenti, összetett problémarendszer összefüggésében az NHS működésének egy fontos dimenzióját, az 1991-ben létrehozott, a szolgáltatásvásárlás és a szolgáltatás nyújtás szétválasztására épülő, ún. belső piac működését és perspektíváit vizsgáljuk. Ennek során egyrészt a belső piac országos, területi és helyi szereplői körében bekövetkezett változások főbb szakaszait, azok hátterét, valamint a létrejött intézményi-szervezeti formák működését és szervezeti formáit vonjuk elemzés alá. Másrészt arra keresünk választ, hogy a bevezetés óta eltelt több mint három évtized múltán a szolgáltatók közötti piaci verseny gyakorlatát hogyan kezdi fokozatosan felváltani az intézmények közötti együttműködésre és

integrált megközelítésre épülő szemléletmód és jogi szabályozás. Előfeltevésünk szerint szoros összefüggés mutatkozik a szervezeti-intézményi átalakítások ciklikus jellege és az NHS működési elveit meghatározó koncepcionális változások között.

A tanulmányban egy évtized történéseit vizsgáljuk a 2012-ben elfogadott egészségügyi és szociális ellátásról szóló Törvény (Health and Social Care Act, a továbbiakban HSCA), illetve a helyébe lépő 2022-es egészségügyről és ellátásról szóló törvény (Health and Care Act, a továbbiakban: HCA) kontextusában, különös tekintettel azokra a folyamatokra, tartalmi és szervezeti változásokra, amelyek eredményeként a szolgáltatói piacon a versengés logikáját az együttműködés gyakorlata kezdi felváltani. Az elemzés a témában megjelent releváns szakirodalom feldolgozása mellett elsősorban a brit kormány, illetve a parlament által kiadott dokumentumokra, valamint független elemzők, think tankek (mindenekelőtt a King's Fund és a Health Foundation) szakanyagaira támaszkodik. Bár az évtizedes időhorizont leszűkíti az elemzés határait, a két törvény alkalmas átfogóbb, a brit egészségügy világán túlmutató következtetések levonására. A tanulmány az alábbi fő részekre tagolódik. Először az NHS működését mutatjuk be a Beveridge-i modell alapján, különös tekintettel a szolgáltatásvásárlás koncepciójának és gyakorlatának kiépülésére. Ezt követően az 1990-es évek elején kialakult „belső piac” összefüggésében mutatjuk be az NHS szolgáltatásvásárlási gyakorlatának főbb szakaszait, majd a versengéstől az együttműködés irányába tartó szemléletváltás jogi és intézményi hátterét elemezzük. Végül néhány átfogó következtetést fogalmazunk meg a brit egészségügyi rendszer változásainak összefüggésében.

A Beveridge-i modell és az NHS szolgáltatás vásárláson alapuló működése

Égészen a második világháború kitöréséig a vagyoni és jövedelmi különbségek alapján már-már kasztszerű tagozódásokat mutató brit társadalomban („két nemzet”) a szociális kérdések viszonylag marginális problémakört jelentettek a belpolitika számára (Németh 2007, 56. o.). A háború sikeres megvívásához azonban nemzeti egységre volt szükség, amelynek megerősítése céljából az ismert szociálpolitikai szakember és liberális parlamenti képviselő, William Beveridge 1942-ben elkészített jelentése lerakta egy új, máig ható egészségbiztosítási modell alapjait. Az azonos hozzáférés társadalmopolitikai célkitűzésének jegyében a Beveridge-i modell állampolgári jogon – illetve azok számára, akik tartós munkavállalási engedéllyel rendelkeznek –, a „bölcsőtől a sírig” biztosítja az ingyenes és egyenlő igénybevételű biztosító egészségügyi ellátást². A német eredetű bismarcki modellel szemben itt nincs járulékfizetési kötelezettség, az egészségügyi kiadásokat az állam az adóbevételekből fedezi. A működés szempontjából ez azt jelenti, hogy az állam az adóbevételek egy részéből, a költségvetésben meghatározott mértékben egészségügyi szolgáltatásokat vásárol (commissioning) polgárai számára az erre alkalmas, megfelelő kompetenciákkal rendelkező szereplőktől. A Beveridge- jelentés alapján a Clement Attlee vezette munkáspárti kormány 1946-ban benyújtotta az NHS megalapításáról szóló törvényt, amely – főként a házi orvosok jogállásával és

² A brit egészségügyi ellátásban viszonylag csekély szerepe van az önrésznek (ilyen a receptfelírási díj, a dobozdíj, vagy a fogorvosi kezelésért fizetendő átalány), ezért gyakran – jöllehet tévesen – ingyenesnek nevezik, holott adóbevételekből működik, és mindenkinek jogában áll igénybe venni a fizetős magánegészségügy szolgáltatásait. A felsorolt térítési kötelezettségeket pedig a mentességek hosszú sora ellensúlyozza.

díjazásával, valamint a kórházak államosításával kapcsolatos viták elhúzódása miatt – végül 1948. július elsején lépett hatályba.

Az NHS működése három alapelven nyugszik: minden releváns társadalmi igényt megpróbál kielégíteni; az ellátást a teljesítés helyszínén térítésmentesen biztosítják; a betegellátást nem a fizetőképesség, hanem a gyógyítás szempontjai határozzák meg. Az NHS által biztosított ellátás azonban így sem tekinthető univerzálisnak. Először is, az optikai kezelések a magánellátás körébe tartoznak, a fogászati beavatkozásokért pedig az NHS által tételesen meghatározott térítési díjat kell fizetni. Másodszor, meglehetősen vitatott az egészségügyi és szociális ellátás közötti viszonyrendszer alakulása, amit újabban – az előregedő társadalmak jelenségével összhangban – különösen kritikusan érint az egyedülálló, gondozásra szoruló, a korábbiakhoz képest magasabb átlagéletkorú és egyre nagyobb számú idős ember kórházi ellátásának társadalmi igénye. A harmadik „szürke zóna” pedig a palliatív ellátás, amelynek keretében működnek ugyan NHS hospice kórházak, de számukat meghaladják a magánkézben lévő, illetve jótékonyági formában működő intézmények. Végül pedig hangsúlyozni kell, hogy az Egyesült Királyságban is működik a magánegészségügyi és magánbiztosítási rendszer, amelynek keretében az ellátást a magánbiztosító és a biztosított közösen fizeti.

Az évtizedek során – részben a növekvő társadalmi igények miatt, részben az orvostudomány és műszaki-technikai fejlődésének köszönhetően – az NHS által ellátott feladatok köre folyamatosan bővült³. Ennek egyenes következményeként a kiadások jelentősen megnöttek, amelyek fedezésére az egymást követő kormányok igyekeztek is reagálni, többek között adóemelések, a hatékonyságot erősítő teljesítménycélok és monitoring rendszerek, továbbá a részleges privatizáció és a strukturális-intézményi reformok formájában⁴.

Az NHS megreformálását a brit politikai közbeszédben gyakran a népességi egészségi állapotának javítására irányuló törekvésekkel azonosítják. Míg a várható élettartam 2000 és 2011 között folyamatosan nőtt – nők esetében átlagosan 2,6, férfiaknál 3,5 évvel –, ez a folyamat 2011 és 2019 között már jelentősen lelassult (0,6 év a férfiak, 0,2 a nők esetében⁵).

Az egészségügyben, illetve a lakosság egészségügyi állapotában mutatkozó problémák a COVID-19 alatt is láthatóvá váltak, mivel a halálozási ráta magasabb volt az Egyesült Királyságban, mint Olaszország és Spanyolország kivételével a többi nyugat-európai országban. Az is tény, hogy 2021-ben és 2022-ben a várható élettartam ismét enyhe emelkedésnek indult, ugyanakkor tovább nőtt a különbség a szegényebb és gazdagabb térségek egészségügyi mutatói között (Raleigh 2024).

Az NHS körüli viták jobb megértése érdekében érdemes felidézni, hogy a napi működést tekintve az NHS valóságos „nagyüzem”, ami 36 óra alatt átlagosan 1 millió beteget lát el. A maga mintegy 1.6 millió alkalmazottjával a világ ötödik legnagyobb munkaadója (Upham 2017, 274. o.). Ugyanakkor az NHS semmiképpen sem

³ A teljesség igénye nélkül: gyermekbénulás és diftéria elleni tömeges oltások bevezetése 15 éven aluliak számára (1958), szívátültetés és meddőségi kezelés (1968), AIDS elleni egészségügyi kampány (1986), génterápia (2002), HPV oltások tizenéves lányok számára (2008), az első kézátültetés (2012).

⁴ A brit modellben vannak költséghatékony elemek – például a relatíve kis létszámú központi adminisztráció, vagy a többletigények el nem ismerése –, ezzel szemben a teljesítmény, a finanszírozás és a hatékonyság kritériumai nehezen kapcsolhatók össze (Forman 2023, 43. o.).

⁵ Az elemzők körében konszenzus alakult ki abban, hogy mindez nagymértékben a „megszorítások évtizedének” köszönhető, amelynek során a kormányok a 2008-as pénzügyi és gazdasági válság kezelése érdekében nemcsak az egészségügyi kiadásokat csökkentették jelentősen, hanem azon területek költségvetését is, amelyek hatással vannak a lakosság egészségügyi állapotára, beleértve a helyi önkormányzatok működését is.

tekinthető monolitikus szervezetnek, mivel az Egyesült Királyság sajátos, „devolúciós” államszerkezetéből adódóan mind a négy országrész (Anglia, Skócia, Wales, Észak-Írország) saját egészségügyi szolgálattal rendelkezik, amelyek ráadásul sajátos módon belülről is számos intézményi forma szerint differenciálódnak (szövetkezetek/fund, konzorciumok/multifund, alapok/trust). Az NHS intézményrendszere ennek következtében egyszerre mutatja a centralizáció és a decentralizáció jegyeit, ugyanakkor az egyenletes országos lefedettséget biztosító ellátó hálózat fenntartása és működtetése egyértelműen a kötelező állami feladatok közé tartozik (Forman 2023, 42. o.).

A különböző reformok, illetve reformkísérletek valójában arra a dilemmára próbálnak választ találni, hogy miként lehet piaci elemeket beépíteni egy közszolgálati elveken működő szakpolitikai rendszerbe. Ez úgy is megfogalmazható, hogy a lakosság növekvő elvárásait összhangba kellene hozni a költségvetési korlátokkal. A megoldás érdekében hozott kormányzati intézkedések közül a leginkább időtállóak az 1990-es évek elején bevezetett reformsorozat bizonyult, amelynek során John Major konzervatívok alkotta kormánya a szolgáltatást vásárlók (purchaser) és az ellátók (provider) szétválasztásával 1991-ben létrehozta az NHS ún. „belső piacát”.

Ahogy korábban említettük, a beveridge-i modell egyik alappillére, hogy az állam a befizetett adókból egészségügyi szolgáltatásokat vásárol a lakosság számára. A szolgáltatásvásárlás (beszerzés) magában foglalja a helyi lakosság igényeinek feltérképezését, a hozzá kapcsolódó szolgáltatások tervezését, a szolgáltatókkal való szerződések megkötését, a szolgáltatásellátás nyomon követését, valamint az érintett szereplők döntéshozatalba történő bevonását (Robertson-Ewbank 2020, 12-13. o.). A „belső piac” működésében kiemelt szerepet kaptak a szolgáltatásvásárlás helyi szinten működő független intézményei, amelyek önálló költségvetés, jogi felhatalmazás és felelősség birtokában szerződhetek a tőlük funkcionálisan és jogi szempontból is elkülönülő egészségügyi szolgáltatókkal.

A beszerzések alá vont szolgáltatások köre az 1980-as évek eleje óta fokozatosan emelkedett az Egyesült Királyságban. Az 1980-as években, Margaret Thatcher és John Major kormányzása alatt elindult, majd az 1997 és 2010 között hatalmon lévő Új Munkáspárt (New Labour) idején, a „harmadik út” koncepciója mentén folytatódott az Egyesült Királyság egészségügyi és szociális rendszerének piaci alapokra helyezése, amelynek az Új Közmenedzsment (New Public Management) közigazgatási és szolgáltatásszervezési gyakorlata adott keretet.

E reformok a neoliberális felfogás jegyeit mutatták, a magánszektor és a piaci megoldások bevált gyakorlatait ajánlva a közszektor problémáinak orvoslására, többek között a két szféra közötti partnerségi együttműködések formájában (public-private partnership). A „thatcherizmus” csaknem két évtizedes korszakát követően azonban óvatos változtatások kezdődtek. Az Új Munkáspárt az ellátás minőségi és hatékonysági elemeire helyezte a hangsúlyt, a 2010-ben hatalomra került konzervatív-liberális demokrata kormánykoalíció pedig – habár változatlanul a piaci versenyt tekintette az egészségügyi és szociális rendszer legfontosabb szervező elvének – nyitottnak mutatkozott meghatározott együttműködési formák bevezetésére.

A „belső piac” működése: az NHS szolgáltatásvásárlási gyakorlatának főbb szakaszai és intézményi változásai

A szolgáltatásvásárlás gyakorlatát az ellátásszervezők és a szolgáltatást nyújtók 1991-ben bekövetkezett szétválasztása óta szinte állandósult változások jellemzik (Aunger et al 2022, 12. o.). A tapasztalatok viszont azt mutatják, hogy a szolgáltatásvásárlás modellje önmagában nem gyakorolt jelentős hatást sem a beteggondozásra, sem annak minőségére. Ez azonban korántsem egyedi, brit jelenség, mivel a stratégiai szolgáltatásvásárlás gyakorlata – többek között az információk egyenetlen áramlása, a piaci és politikai erőviszonyok, és ezzel összefüggésben az erőforrások aszimmetriái következtében – más országokban sem igazolta maradéktalanul a döntéshozók várakozásait.

A szolgáltatásvásárlás logikájának megértése érdekében érdemes áttekinteni az 1990-es évek elejétől bekövetkezett változások főbb szakaszait.

Az első szakasz az 1990-es évek elején, az NHS belső piacának létrehozásával kezdődött, amelyben egyrészt szétválasztották az ellátásszervezők és az ellátók tevékenységét, másrészt – ezzel összefüggésben – a szolgáltatásvásárlás két modelljét alakították ki (Robertson-Ewbank 2020, 10. o.). Az első modellben a kerületi szinten létrehozott egészségügyi hatóságok (Health authority) töltötték be központi szerepet. Feladatuk kiterjedt a sürgősségi vagy közösségi egészségügyi szolgáltatásoknak a helyi lakosság számára történő beszerzésére, valamint az egészségügyi szolgáltatásokkal szemben felmerült igények felmérésére és becslésére. Az egészségügyi hatóságok illetékességi területe többször változott, összevonásokra is sor került, ugyanakkor új feladatok is kerültek a hatóságokhoz, amelyek közül kiemelkedik az alapellátást biztosító szerződések megkötése. A modell létrehozásától a szolgáltatók közötti versengést, ezen keresztül pedig az ellátások hatékonyságának és minőségének javulását várták.

A második modell a háziorvosi praxisokra és praxisközösségekre (GP Fundholding) épült, amelyek felhatalmazást kaptak arra, hogy költségvetésükből a kötelezően ellátandó szolgáltatások beszerzésén felül megmaradó összeget megtakarításként könyveljék el. Élve a lehetőséggel, számos GP szövetségi tag sokszereplős, a források közös felhasználására épülő hálózatokat hozott létre. A modell célja az volt, hogy a kórházi és közösségi ellátás terén alternatívát állítson a betegek számára, ösztönözze a háziorvosokat a források hatékony felhasználására, összességében pedig biztosítsa érdekeltségüket, tapasztalataikat és a kórházakkal való kapcsolatrendszerüket az NHS belső piac kialakítása érdekében.

A szolgáltatásvásárlás következő szakaszát az Új Munkáspárt kormányzása alatt bekövetkezett változások fémjelezték. Megmaradt az ellátásszervezés szétválasztása az ellátást nyújtó szervezetektől, azonban megszüntették a háziorvosi szövetségeket (praxisközösségeket), az egészségügyi hatóságok pedig – néhány speciális szakterületet érintő szolgáltatás kivételével – elveszítették a beszerzéshez kapcsolódó jogosultságukat. Helyette országos lefedettségű alapellátási csoportok (Primary Care Groups, PCG) vették kézbe a kórházak, a közösségi- és alapellátás szolgáltatásainak beszerzését. A verseny alapú működés mellett megjelent az együttműködés lehetősége, emellett egy új teljesítménymérési keretrendszert vezettek be. Néhány év elteltével, 2002-ben a PCG-ket alapellátási trösztök (Primary Care Trust, PCT) váltották fel, amelyek a minőségi sztenderdek elérésének biztosítása érdekében egyesítették az egészségügyi hatóságok és a PCG-k feladatait. A legfontosabb helyi szolgáltatásszervező intézménynek tekinthető PCT-k felelősségi

körébe tartozott a közösségi és más szolgáltatások szervezése, valamint a többi, érintett partner szervezettel – főként az önkormányzatokkal és más PCT-kkel – való együttműködés a szolgáltatások tervezése és vásárlása érdekében. A változások legfőbb célja az volt, hogy a háziiorvosi szövetkezetek feladatkörének megszüntetésével mérsékeljék a működési és adminisztratív költségeket. A helyi szintű szolgáltatásvásárlás megerősítésével pedig mérsékelhetők a helyi közösségek igényeivel szemben esetlegesen megjelenő kockázatok. Ebben a szakaszban a következő változás 2005-ben történt, amikor a kormányzat bevezette az önként választható praxis-alapú beszerzés (Practice-based commissioning, PBC) lehetőségét, ami a háziorvosok, ápolók, és még sok más, az alapellátásban dolgozó szakember számára lehetővé tette, hogy a rendelkezésükre bocsátott (delegált) költségvetés birtokában maguk dönthessenek a körzetük igényeinek megfelelő közösségi és kórházi szolgáltatások beszerzéséről.

A harmadik szakasz a konzervatív-liberális demokrata koalícióhoz (2010-2015) kötődik. A David Cameron vezette kormány a 2008-as pénzügyi válság következtében felhalmozódott költségvetési hiány lefaragása érdekében a közszektor kiadásainak drasztikus visszafogására és a meglévő erőforrások hatékonyabb felhasználására kényszerült, ami ugyan az NHS-t nem érintette közvetlenül, de finanszírozásának mértéke így sem tudott lépést tartani a növekvő igényekkel. Az önkormányzatok feladatkörébe tartozó szociális gondozás és mentális egészségügy területét még súlyosabb megszorítások érték, mivel a felnőtt szociális gondozásra fordított költségvetésükben 26% megtakarítást kellett elérniük 2010 és 2014 között (Kendrick-Mackenzie 2023, 2. o.). Az államháztartás konszolidációjához szervesen illeszkedett az egészségügy és a szociálpolitika újraszabályozása, amely egy átfogó törvény – a bevezetőben említett HSCA – keretében történt meg 2012-ben.

Azzal, hogy a HSCA megszüntette a szolgáltatásvásárlás legfontosabb intézményeit, az alapellátási trösztöket, valamint a felügyeletükért felelős, az Egészségügyi Minisztérium (Department of Health) alá tartozó tíz, regionálisan működő stratégiai egészségügyi hatóságot (Strategic Health Authorities), a rendszer elmozdult a decentralizáció irányába. Ez a költségvetés „szétterítésében” is megmutatkozott, amelynek kedvezményezettjei helyi szinten a klinikai szolgáltatásvásárlási csoportok (Clinical Commissioning Groups, CCG) által irányított háziorvosok lettek. A CCG-k feladatai alapvetően a helyi, illetve a térségükhöz tartozó egészségügyi szolgáltatások tervezésére és beszerzésére irányultak.

Emellett felállították a független NHS Beszerzési Testületet (NHS Commissioning Board, amelyet 2013. április 1-jétől NHS Englandnek neveznek, a tanulmány további részében is ezt az elnevezést használjuk), amelynek feladatkörébe egyes alapellátási és speciális területet érintő szolgáltatások (közösségi gyógyszerár és fogorvosi ellátás) beszerzése tartozott. Az NHS England a saját hatásköreinek nagy részét fokozatosan a CCG-kre ruházta át – 2013 áprilisától összesen 211 CCG szerveződött meg –, amelynek következtében jelentősen csökkentek a közvetlen beszerzési feladatai. A háziiorvosi szövetkezeteknek be kellett tagolódniuk a területileg illetékes CCG-be, amelyek irányító testületének elnöki tisztségét a klinikák által megnevezett személy töltötte be. A helyi önkormányzatok feladatkörébe alapvetően a teljes szociális ellátás, valamint néhány közegészségügyi szolgáltatás (például szexuális egészségügyi és addiktológiai rendelések) tartozott.

Szintén a HSCA rendelkezett helyi egészségügyi és jólléti testületek (Local Health and Wellbeing Boards) megalakulásáról, és lehetővé tette, hogy 2016-tól – egyelőre törvényi felhatalmazás nélkül – területi alapon szerveződő integrált ellátórendszerek (Integrated Care Systems, ICS) alakuljanak. Az új intézmények

feladata az volt, hogy összehangolják a házi orvosok és a helyi önkormányzatok működését, továbbá megfelelő fórumot biztosítsanak a beszerzések tervezésére. A szolgáltatások integrálása felé tett lépések ellenére a HSCA jelenléte mégis abban ragadható meg, hogy immár jogi eszközökkel is becsatornázták a szolgáltatási piac működését az NHS rendszerébe. A stratégiai célkitűzés pedig az volt, hogy a decentralizáció keretében, a helyi szereplők helyzetbe hozásával kiterjessék az NHS-en belüli verseny kereteit, és növeljék a kórházak szerepvállalását a beszerzések lebonyolítása során.

A törvény tehát egyfelől megerősítette az NHS belső piacának működését, másfelől viszont a helyi és területi alapon létrehozott partnerségi szervezetek révén megteremtette a lehetőséget annak, hogy hosszabb távon egyensúly alakuljon ki a szolgáltatók közötti versengés és a szolgáltatások integrált megvalósítása között.

Szemléletváltás az NHS belső piacán: versengéstől az együttműködésig

A HSCA fogadtatása és tapasztalatai meglehetősen vegyes képet mutattak. Egyfelől a kórházak beszerzésekbe történő bevonását az érintettek alapvetően sikeres és innovatív újításként értékelték. Másfelől viszont kritikaként fogalmazódott meg, hogy nehezen igazolható, hogy a törvény szolgáltatásvásárlást érintő intézkedései pozitív hatást gyakoroltak volna az egészségügyi ellátás költséghatékony működtetésére és a szolgáltatások minőségére (Alderwick et al 2021, 3. o.). A pozitív hatások mindenekelőtt a betegek oldalán jelennek meg, de ezek értékelésénél fontos figyelembe venni a beszerzések, valamint az adott szolgáltatás működtetése során keletkezett humán- és pénzügyi költségeket. A reális értékeléshez az is hozzátartozik, hogy a nemzetközi tapasztalatok szerint az egészségügyi rendszerek számára világszerte nehézséget jelent a hatékony beszerzési rendszerek kiépítése (Klasa et al 2018). Visszatérő kihívást jelent a beszerzéssel foglalkozó intézmények optimális területi léptékének és népességszámának meghatározása. E tekintetben számos változat született, amelyek közül egyesek a helyi szereplők és lakossági igények közvetlen becsatornázására, mások a méretgazdaságossági szempontokra helyezték a hangsúlyt. Végül, de nem utolsósorban az újjászervezések gyakorisága és a külső – gazdasági, politikai – környezet változása nem kedvez sem a rendszer „beüzemelésének”, sem pedig a hatások nyomon követésének.

A közvetlen brit tapasztalatokat és az átfogó nemzetközi trendeket érzékelve, a már kizárólag a konzervatívok alkotta kormány (2015-2019) 2019 januárjában kiadta az NHS átalakításáról szóló hosszú távú fejlesztési tervet (NHS 2019). A reform arra az előfeltevésre épült, hogy az egészségügyi rendszer különböző részei – kórházak, házi orvosok, szociális gondozás – közötti együttműködés jobb minőségű szolgáltatásokat eredményez, ami hozzájárul a népesség egészségi állapotának javulásához (Ham et al 2015, 6. o.). Az anyag ennek megfelelően az integrált szolgáltatások bővítését állította középpontba, egyrészt az NHS keretein belül, másrészt az egészségügyi és szociális ellátás alrendszerei között, kiemelt célként kezelve a betegségmegelőzést, valamint a rák elleni és a mentális betegségeket érintő kezelések és más szolgáltatások fejlesztését. A megvalósítás érdekében számos további intézkedéstervezet látott napvilágot, így például a házi orvosokkal kötött szerződések megújításával, a minőségbiztosítás felülvizsgálatával, valamint a digitális technológiák alkalmazásának kiterjesztésével kapcsolatban. A legfontosabb javaslat mégis úgy hangzott, hogy a 2016-tól már informális keretek között működő ICS-k

működését 2021 áprilisáig Anglia egész területére ki kell terjeszteni oly módon, hogy minden ICS által lefedett térséghez egy-egy CCG tartozik⁶.

A fentiek figyelembevételével az NHS England új törvényjavaslatot terjesztett elő (NHS England 2019). Az alapvető cél az volt, hogy az NHS működési szabályait a gyakorlatban már létező és ténylegesen működő folyamatokhoz igazítsák. A törvényjavaslat több NHS szolgáltatás esetében kezdeményezte a versenypályázati eljárások megszüntetését, valamint olyan partnerségi bizottságok felállítását, amelyek megfelelő felhatalmazással bírnak a helyi prioritásokat és költségvetési kérdéseket érintő döntések meghozatalára. A javaslat a 42, területi alapon működő ICS működését formális-jogi alapokra helyezte, amelyek – amennyiben a javaslat törvény formáját ölti – egyúttal a megszüntetendő CCG-k helyébe lépnek. Összességében az NHS England működésében egyszerre jelentek meg szervezeti és szemléleti változások, ami a decentralizációt összekapcsolta a versenyeztetést felváltó együttműködés intézményesítésével.

A 2022 júniusában elfogadott, egészségügyről és szociális gondozásról szóló törvény (HCA) az előzetes javaslatok fényében jelentős változásokat eredményezett a szolgáltatásvásárlás intézményi struktúrájában⁷. Az egyes ICS-ken belül felállított integrált ellátásért felelős testületek (Integrated Care Board, ICB) feladata lett a helyi szintű tervezés és a forráselosztást megalapozó döntések meghozatala. Az ICB lényegében az NHS egyik speciális szervezetének tekinthető, amelybe egyenlő számban delegálnak tagokat az NHS szervezetei, a háziorvosok és a helyi önkormányzatok, de bevonhat más, helyi szereplőket, továbbá biztosítania kell a betegjogi szervezetek részvételét is. Mellettük integrált gondozásért felelős partnerségi együttműködések (Integrated Care Partnership, ICP) szerveződtek az NHS, a helyi önkormányzatok, és a szolgáltatók részvételével, legfontosabb feladatuk az adott ICS területén élő népesség sajátosságaihoz és igényeihez illeszkedő „integrált ellátási stratégia” kialakítása⁸. A szolgáltatók szintén állandó képvisellel rendelkeznek az ICB és az ICP testületeiben. A háziorvosok alapellátási hálózatokba (Primary Care Network) tömörülnek, feladatukat az egyes ICS-ek meghatározott körzeteiben végzik. Emellett konkrét partnerségi együttműködések keretében kettő vagy annál több NHS tröszt részvételével szolgáltatói együttműködések szerveződnek. Egy-egy ICS területén változatlanul a helyi önkormányzatok felelősségi körében maradt a szociális gondozáshoz kapcsolódó szolgáltatások biztosítása.

Az ICS-ek belső intézményi elrendeződése, a partnerségi együttműködések sűrűsége nagymértékben függ az adott térség nagyságától, a lakosság számától, anyagi helyzetétől, a kórházi és háziorvosi ellátottság szintjétől (Dunn et al 2022, 3. o.). Ami azonban közös, hogy minden ICS maga alakítja ki a saját, területi alapon szerveződő partnerségi együttműködéseit. A finanszírozás központi szereplője az NHS England, amely a költségvetésének 70-80 %-át bocsátja az ICS-ek (azon belül is

⁶ Ezen a ponton érdemes kiemelni, hogy a CCG-k kórházak által vezetett NHS szervezetek, ezzel szemben az ICS-ek területi alapon szerveződő partnerségek formájában működtek. A három évvel később elfogadott, egészségügyről és szociális ellátásról szóló törvény fényében különösen érdekes, hogy a tervezet készítői mindkét, egymástól lényegesen különböző szervezet magmaradásában, sőt együttműködésében gondolkodtak.

⁷ A 2022-es törvény által bevezetett intézményi változások részletes bemutatásáról magyar nyelven lásd Kaiser 2023, 66-68. o. Jelen tanulmányban az átfogó reformok közül kizárólag a szolgáltatásvásárlásra vonatkozó elemek elemző bemutatására vállalkozunk.

⁸ A tagok sora ebben az esetben is bővíthető a szociális ellátás szolgáltatóival, az egészségügyi felügyelet (Healthwach), valamint a helyi oktatásügyi és lakásügyi szervezetek képviselőivel.

az ICB-k) rendelkezésére szolgáltatásvásárlás céljából, míg a fennmaradó 20-25% terhére az NHS England közvetlenül biztosítja egyes speciális ellátások (oltások, ritka daganatos megbetegedések) szolgáltatásait (Gongora-Salazar et al 2022, 4. o.). Az ICB-k még arról is dönthetnek, hogy maguk indítanak beszerzéseket, vagy azokat a helyi önkormányzatokkal közösen valósítják meg. Ez minden bizonnyal megnyitja a lehetőséget a személyi és anyagi erőforrások közös, integrált formában történő felhasználása felé.

A törvény elfogadása óta eltelt két év tapasztalatai alapján megfogalmazható, hogy a HCA keretében bevezetett területi alapú partnerségi együttműködések és integrált ellátási formák nemcsak hangsúly-, hanem egyenesen paradigmaváltást eredményeztek a brit egészségügyi és szociális rendszer működésében. Ebben a meglehetősen összetett, többszintű rendszerben azonban még nem minden alkotóelem találta meg a helyét, ami a brit egészségügyi rendszer folyamatos korrekciójának, megújításának szükségességét vetíti elő.

A legfontosabb változást a regionális szint létrehozása jelenti az NHS szervezeti keretei között az ICS-ek létrehozásával, ami szervesen illeszkedik az NHS történeti fejlődéséhez, mivel feladatköreik és összetételük sok hasonlóságot mutatnak az 1974-es reform során létrehozott területi egészségügyi hatóságokkal és a kétezres évek elején felállított stratégiai egészségügyi hatóságokkal (Alderwick et al 2021, 2. o.). Ugyanakkor még mindig kérdéses, hogy miként alakul majd az együttműködés és a közös munka az NHS England, az ICS-ek, a helyi önkormányzatok és a szolgáltatásellátásban érintett többi szereplő között. Példaként említhető, hogy az NHS körébe tartozó szolgáltatók helyet kaptak az ICS testületeiben. Nem világos azonban, hogy az ICS milyen jogosítványokkal rendelkezik a tagjai felett, hogyan fognak érvényt szerezni az új szolgáltatói együttműködések beszámoltatási kötelezettségének, hogyan fognak az NHS szolgáltatók, mint önálló, autonóm szervezetek (általában az alapítványi trösztök) együttműködni a helyi önkormányzatokkal? Az sem tisztázott, hogy mely intézmény fog majd és milyen jogi felhatalmazás alapján beavatkozni, ha működési zavarok lépnek fel az NHS, a helyi önkormányzatok és más partnerszervezetek között. Az első értékelésekből az tükröződik, hogy sem az ICS-ek, sem a helyi szinten történő ellátás felügyelete nincs kellőképpen kidolgozva, ami megnehezíti a betegek egyenlő hozzáférését az igényeiknek megfelelő szolgáltatásokhoz (House of Commons 2023, 3. o.).

Az ICG-k meghatározó szerepe mellett szóló érvek között kiemelt helyet foglalt el a szolgáltatásellátás területi alapokra helyezése nagyobb (rendszerszintű) és kisebb (térsegek, körzetek) egységek formájában. A törvény alapján ebben a többszintű modellben a településekhez legközelebb eső, 30-50 ezer fős lakosságot lefedő körzetekben az alapellátási hálózatok (primary care networks, PCN) szerepe emelkedik ki, ahol a háziorvosok együtt dolgoznak az NHS körébe tartozó szolgáltatókkal, a szociális ellátás szereplőivel, valamint más szolgáltatókkal (gyógyszertárak, fogorvosok, optikusok). Ám ezek a kisebb területi léptékű hálózatok még nem állandósultak, működésük számos, tőlük részben független hatótényezőtől függ – finanszírozás mértéke, a szakképzett munkaerő rendelkezésre állása – így eredményességük is nehezen lesz mérhető és értékelhető.

A nehézségek ellenére az 1991-ben létrehozott „belső piac”, illetve a HSCA által bevezetett szolgáltatószervezés már csak nyomokban létezik. A CCG-k eltűntek vagy működésük kiüresedett, a kötelező versenypályáztatást pedig eltörölték. A Beveridge-i alapellátási modellből következő szolgáltatásvásárlás természetesen nem szűnt meg, azonban a meghatározó szerepkörbe került ICS-ek lesznek a „stratégiai szolgáltatásvásárlás” felelősei. Az új alapelv az egészségügy működésével

szemben megfogalmazódó igények értékelését, a tervezéshez kapcsolódó szolgáltatások szervezését és az újonnan bevezetett fizetési modellekre épülő forráselosztást foglalja magában. Ennek ellenére nem tartalmaz mérhető célkitűzéseket: a partnerség alapú integrált feladatellátás domináns szerepe a közpolitikai diskurzusokban, a szakirodalomban, közpolitikai elemző cégek jelentéseiben, a szakma részéről megfogalmazódó visszajelzésekben azt a benyomást kelti, hogy a szükséges korrekciók beépítésével megfelelő gyógy mód lehet az egészségügyi szolgáltatások problémáira.

Következtetések

Az élet számos más területéhez hasonlóan az egészségügyi és szociális ellátásokra irányuló igények is jelentős változásokon mentek keresztül az elmúlt évtizedek során. Az emberek átlagosan hosszabb ideig élnek a korábbiakhoz képest jóval kevésbé kiszámítható feltételek mellett, ennek következtében pedig egyre hosszabb ideig van szükségük többféle egészségügyi és szociális szolgáltatásra, ellátási formára, ápolásra és szakemberek sokaságára.

Ennek érdekében a szakpolitikák, intézmények és szolgáltatások működésének erősebb, a valós igényekhez jobban igazodó koordinációjára lenne szükség. Mindez a lakosság egészségügyi és jóléti állapotának javítását célzó megelőző, proaktív és integrált ellátási formák kialakításának az igényét hívja elő, ami részben felváltaná, vagy legalábbis ellensúlyozná a kórházi ellátásra épülő rendszerek túlsúlyát.

Az angol NHS létrehozásától kezdve folyamatos viták zajlanak az egyre összetettebbé váló feladatok megoldási lehetőségeiről, a szolgáltatások megszervezéséről, a különböző ellátási formák pénzügyi, intézményi és humán erőforrás feltételeiről. Mindez máig ható, folyamatos, több szakaszra osztható átalakítások, reformok és reformkényszerek formájában ölt testet. Ebben a gyakori változásokkal terhelt folyamatban különösen vitatott kérdésnek számít, hogy a versengés vagy az együttműködés lehet a legmegfelelőbb eszköze az egészségügyi rendszer teljesítményének javításának. Annak ellenére, hogy az elmúlt másfél évtized során világszerte az utóbbi vált a szakmai diskurzusok és tényleges reformok meghatározó elemévé, az integrált ellátás előnyeit a döntéshozók és a szakértők egyaránt hajlamosak túlbecsülni. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy az integrált ellátás magasabb elégedettséget eredményez a betegek körében, könnyebbé válik a szolgáltatásokhoz való hozzáférés, emelkedik a szolgáltatások minősége. Korántsem egyértelmű azonban, hogy a változások révén hatékonyabb forrásfelhasználás érhető el, és csak hosszabb idő elteltével válnak mérhetővé az integrált ellátás működése révén bekövetkezett egészségügyi hatások. Ez nem vonja kétségbe az integrált megközelítés előnyeit, de figyelembe kell venni, hogy a törvényi háttér az együttműködések szükségességét, de nem elégséges feltételét jelenti csupán. Működőképességüket és sikerességük mértékét nagymértékben meghatározzák kulturális tényezők, a humán, adminisztratív és anyagi erőforrások, valamint előre nem látható külső kockázatok.

Az elmúlt évtizedben e két működési forma alkalmazása között önmagában is komoly versengés alakult ki a brit egészségügyben. A 2012-ben elfogadott HSCA a versengés elvének megerősítésével, a kötelező versenyeztetés bevezetésével, továbbá az NHS England hatalmi jogosítványainak bővítésével komoly akadályokat állított az együttműködésre alapozott működés elé. Ennek ellenére ebben az

időszakban sem szűnt meg az együttműködésen alapuló működés, de az inga kétségtelenül a versenyeztetés irányába mozdult el.

Az ellenkező irányú változást a 2022-ben bevezetett HCA hozta el, amelynek fő üzenete, némileg leegyszerűsítve, így hangzott: „az integráció az új versenyeztetés”. A területi alapon és több szinten újjászerveződik, a partnerség elvét a gyakorlati működésbe átültető brit egészségügyi és szociális rendszer kulcsfontosságú szereplői minden kétséget kizáróan az integrált ellátási rendszerek lettek. A törvény egyrészt széleskörű partnerséget hozott létre az NHS szervezetek, helyi önkormányzatok, valamint az önkéntes és közösségi szektor között, ugyanakkor az HHS Englanddel szemben megerősítette az egészségügyi és szociális ügyekért felelős miniszter hatásköreit.

Az egyik legfontosabb kérdés, hogy miként alakulnak a kötelező versenyeztetés feloldását követően az együttműködésre alapozott szolgáltatásvásárlás jövőbeni kilátásai. A versenyeztetéssel szemben leggyakrabban megfogalmazódó kritikák az érintettek rövid távú, önérdékkövető magatartását emelték ki, ami éppen az együttműködéshez szükséges bizalom alapjait kezdte ki a beszerzők és az szolgáltatók között, amit 2022-től egy meglehetősen turbulens belpolitikai környezetben kellett volna újjáépíteni.

A törvény bevezetése óta eltelt két esztendő még nem elegendő ahhoz, hogy mérleget lehessen vonni az együttműködésre és integrációra épülő egészségügyi rendszer működéséről. Az időzítés kétségtelenül nem volt a legszerencsésebb, mivel a pandémiát követő kilábalás útját belpolitikai botrányok, gyakori kormányváltások, energia-, megélhetési és mindenekfelett a bevándorlási válság szegélyezték. Ebben a kiélezett helyzetben az NHS-re a szokásosnál is nagyobb nyomás nehezedett, amit tovább súlyosbított a várólisták folyamatos hosszabbodása, és ettől nem függetlenül a szakképzett munkaerő immár állandósult hiánya, valamint a lakosság egészségügyi állapotában mutatkozó egyenlőtlenségek. Végül, de nem utolsósorban jelenleg nem áll rendelkezésre elegendő tényadat ahhoz, hogy egyértelművé váljon a kitűzött cél helyessége, azaz hogy a szervezetek közötti együttműködés elvezet az egészségügyi rendszer teljesítményének jobbá válásához. Az NHS az elmúlt három évtized során szinte folyamatos átszervezéseken esett át, amelyek eredménye nem, vagy csak kis mértékben igazolta a várakozásokat. Elemzésünk azonban igazolta azt az előfeltevést, miszerint az NHS működési elvei mögött meghúzódó koncepcionális változások törvényszerűen szervezeti-intézményi változásokat vonnak maguk után.

A brit egészségügyi rendszer elmúlt évtizedének történései alkalmasak több, átfogóbb nézőpontból is hasznosítható tanulság levonására. Az egészségügy jellegzetesen nehezen mozdítható, összetett rendszer, ahol a radikális változtatásokkal szemben sokkal célravezetőbb a meglévő struktúrák kis lépésekben történő („inkrementális”) korrekciója, különösen azokon a területeken, ahol a bevált, informális gyakorlatok megteremtik a változások formális-jogi kereteinek szükséges előfeltételeit. A ténylegesen megvalósuló átalakítás azonban még számos tényező függvénye, ami lehet külső sokkhatás (mint a COVID-19), belpolitikai indíttatású reformkényszer, illetve – ami nélkül az imént felsoroltak sem valósulnak meg – a rendszerszintű átalakításának pénzügyi és humán erőforrásai. De még ha minden „hardver” jellegű feltétel rendelkezésre is áll, nem szabad megfelelni a szervezetek és szakmák közötti együttműködések „softver” oldaláról, ami elsősorban a közös munkához és felelősségvállaláshoz szükséges attitűdök és kompetenciák formájában értelmezhető. Ezt mindenekelőtt egy támogató környezet tudja biztosítani, ami egyaránt magában foglalja a kölcsönös előnyök felismerésére támaszkodó partnerségi kapcsolatok feltérképezését, az adatok szervezetek közötti

megosztásához szükséges feltételek, valamint a működésbe épített ellenőrző mechanizmusok kiépítését.

Az együttműködés semmiképpen nem tekinthető az egészségügyi rendszer problémáit egy csapásra megoldani képes csodaszernek, de képes lehet kialakítani egy számos nehézséggel küszködő, ám ennek ellenére mégis nagy tekintélyű, több ország számára ma is mintának tekinthető patinás szervezet megújulásának feltételeit.

Hivatkozások

Alderwick, Hugh, Tallack, Charles, Watt, Toby (2019): *What should be done to fix the crises in social care?* The Health Foundation. <https://www.health.org.uk/publications/long-reads/what-should-be-done-to-fix-the-crisis-in-social-care>. Letöltés ideje: 2024. december 1.

Alderwick, Hugh, Dunn, Phoebe, Gardner, Tim, Mays, Nicholas, Dixon, Jennifer (2021): Will a new NHS structure in England help recovery from the pandemic? *BMJ*, 372, 248. <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.n248>

Anger, Avery J. Millar, Ross, Rafferty, Anne M., Mannion, Russel (2022): Collaboration over competition? Regulatory reform and inter-organisational relations in the NHS amidst COVID-19 pandemic: a qualitative study. *BMC Health Services Research*, 22, 640, <https://doi.org/10.1186/s12913-022-08059-2>

Bayliss, Kate (2022): Can England's National Health System Reforms Overcome the Neoliberal Legacy? *International Journal of Health Services*, 52(4):480-491. o. <https://doi.org/10.1177/00207314221115945>

Dunn, Phoebe, Fraser, Caroline, Williamson, Skeena, Alderwick, Hugh (2022): *Integrated care systems: what do they look like?* The Health Foundation, 15 June, <https://www.health.org.uk/publications/long-reads/integrated-care-systems-what-do-they-look-like> Letöltés ideje: 2024. december 1.

Dunn, Phoebe, Ewbank, Leo, Alderwick, Hugh (2023): Nine major challenges facing health and care in England. *The Health Foundation*, November, <https://www.health.org.uk/publications/long-reads/nine-major-challenges-facing-health-and-care-in-england> Letöltés ideje: 2024. december 1.

Forman Balázs (2023): *Globalizáció és modernizáció. 2. kötet. Nagy-Britannia, Németország, USA, Japán, Kína.* Budapest: Neumann Lapkiadó és Kommunikációs Kft.

Gongora-Salazar, Pamela, Glogowska, Margaret, Fitzpatrick, Ray, Perera, Rafael, Tsiachristas, Apostolos (2022): Commissioning [Integrated] Care in England: An Analysis of the Current Decision Context. *International Journal of Integrated Care*, 22(4), 3, <https://doi.org/10.5334/ijic.6693>

Ham, Chris, Baird, Beccy, Gregory, Sarah, Jabbal, Joni, Alderwick, Hugh (2015): The NHS under the coalition government. Part one: NHS reform. *The King's Fund. Ideas that change health care.* February https://assets.kingsfund.org.uk/f/256914/x/203dace751/nhs_under_coalition_government_february_2015.pdf Letöltés ideje: 2024. december 1.

House of Commons Committee of Public Accounts (2023): *Introducing Integrated Care Systems. Thirty-Fifth Report of Session 2022-23*. Ordered by the House Commons to be printed 23 January 2023. <https://committees.parliament.uk/publications/33872/documents/185310/default/> Letöltés ideje: 2024. december 1.

Hunter, David J. and Bengoa, Rafael (2023): Meeting the challenge of health system transformation in European countries. *Policy and Society*, 42(1), 14-27. o. <https://doi.org/10.1093/polsoc/puac022>

Kaiser Tamás (2023): A „komplex problémák” gyakorlata: az egészségügyi és szociális ellátás integrációja az Egyesült Királyságban. *Gondoskodás-szakértelem és emberség*. 2(4), 60-72. o.

Katikireddi, Srinivasa Vittal, McKee, Martin, Craig, Peter, Stuckler, David (2014): The NHS reforms in England: four challenges to evaluating success and failure. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 107(10), 387-92. o. <https://doi.org/10.1177/0141076814550358>

Kendrick, Hannah, Mackenzie, Ewan (2023): Austerity and the shaping of the ‘waste watching’ health professional: A governmentality perspective on integrated care policy. *SSM-Qualitative Research in Health*, 3, 100255. <https://doi.org/10.1016/j.ssmqr.2023.100255>

Klasa, Katarzyna, Scott, Greer L., van Ginneken, Ewout (2018): Strategic Purchasing in Practice: Comparing Ten European Countries. *Health Policy*, 122(5), 457-472. o. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2018.01.014>

Németh György (2007): Egészségbiztosítási alapmodellek. Bismarck és Beveridge. *Esély*, 18(5), 43-65. o.

NHS (2019): *The NHS Long Term Plan*. <https://www.longtermplan.nhs.uk/wp-content/uploads/2019/08/nhs-long-term-plan-version-1.2.pdf> Letöltés ideje: 2024. december 1.

NHS England (2019): *The NHS's recommendations to Government and Parliament for an NHS Bill*. <https://www.england.nhs.uk/wp-content/uploads/2019/09/BM1917-NHS-recommendations-Government-Parliament-for-an-NHS-Bill.pdf> Letöltés ideje: 2024. december 1.

Raleigh, Veena (2024): What is happening to life expectancy in England? *The King's Fund*, <https://www.kingsfund.org.uk/insight-and-analysis/long-reads/whats-happening-life-expectancy-england> Letöltés ideje: 2024. december 1.

Robertson, Ruth, Ewbank, Leo (2020): Thinking differently about commissioning. Learning from new approach to local planning. *The King's Fund*. Ideas that change health and care. https://assets.kingsfund.org.uk/f/256914/x/29bfde505a/thinking_differently_commissioning_2020.pdf Letöltés ideje: 2024. december 1.

Upham, Martin (2017): *Britain Explained. Understanding British Identity*. London: John Harper Publishing Ltd.

FROM COMPETITION TO COLLABORATION: CHANGES IN THE PRINCIPLES AND INSTITUTIONAL BACKGROUND OF THE BRITISH HEALTHCARE SYSTEM

TIBOR TÓTH

Transforming health systems is an ongoing challenge in almost every country in the world. Today, the direction of change also has many common features, with the introduction of collaborative, integrated forms of care playing a key role. Among the reforms, the changes in the UK health system over the last decade provide many lessons learned, which have resulted in an increasing replacement of market competition between providers by an approach and legislation based on inter-institutional cooperation and integration. Based on the relevant literature and other analyses in this topic, the study argues that the cyclical nature of organisational-institutional transformations shows a strong correlation with the fundamental concepts that determine the operation of the National Health Service.

Keywords: National Health Service, commissioning, inner market, provider, integrated care system

GONDOLATOK A MAGYAR LABDARÚGÁS KÖNYVTÁRÁBAN

ÉRTÉKELES 11 ÉV MÚLTÁN

BECSEY ZSOLT LÁSZLÓ¹

Absztrakt

A szerző egy évtizeddel korábban megírt tanulmánya alapján (Becsey 2013) a hangsúlyos magyar állami szerepvállalás kezdete (2011-13) óta elért eredményeket veszi számba és azokat a régiókban a hasonló országokéval hasonlítja össze. Szintén aktualitást ad az elemzésnek az, hogy 2023 végén, maga a Magyar Labdarúgó Szövetség is készített egy statisztikai felmérést, melyben azt mutatta ki, hogy stabilizálódott a magyar élklubok helyzete az előző időszakhoz képest, sőt a válogatott és egy elitklub révén megjelentünk az európai kvalifikált csoportkörös küzdelmekben is, nőtt a labdarúgásban versenyszerűen résztvevők köre. Ugyanakkor a korábbi állami szerepvállalás időszakához képest nagyobb bevétel és személyi költségek, infrastrukturális fejlesztés ellenére a mélységi mutatókban (pl. utánpótlás eredmények, hazai játékpercek, átlagos nézőszám, játékjogok eladásának pénzügyi mérlege) nem tudtunk előrelépni a nagyobb piaci feltételeknek kitett hasonló környékbeli országokhoz képest. Konklúzióként javasolta az erősebb versenyjogi szemlélet (tulajdonosi-vezetői függetlenség, kisebb állami szubvenciók rendszer) megvalósítását.

Kulcsszavak: labdarúgás, állami támogatás, finanszírozás, utánpótlás, regionális hasonlítás

Bevezetés

2013-ban fogalmaztam meg első esszémet arról, hogy miként látom a magyar labdarúgás társadalmi-gazdasági helyzetét (Becsey 2013). Most, több mint tíz év távlatából kísérletet teszek egy újabb értékelésre. Meggyőződésem, hogy eredmények oldaláról érdekes, hogy miként alakultak az elmúlt évtized történései.

Előzmények 2013-ból

Előző írásomnak az adott 11 éve aktualitást, hogy akkor kezdtük fokozatosan bevezetni azt az államilag finanszírozott rendszert, amelynek révén a magyar labdarúgás helyzetének stabilizálását, majd fellendülését reméltük. 2010 mérföldkő volt abból a szempontból is, hogy akkor lépett funkcióba (a kormányzati hozzáállás megváltozásával párhuzamosan) az MLSZ jelenleg is megválasztott elnöke (Csányi Sándor), és főtitkára (Vági Márton) egy új vezetőséggel együtt. 2011-ben el is készült a közvélemény számára az MLSZ egy évtizedre szóló stratégiája, mely ambiciózus célokat tűzött ki maga elé (MLSZ 2010).² Abban az időben - 2024-ből visszatekintve

¹ Dr. Becsey Zsolt László, PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem (becsey.zsolt@kre.hu)

² A legfontosabb mennyiségi célok – játékoszám növelése, pályák rekonstrukciója – még teljesültek is, de a legambiciózusabb elképzelés az NBI nézőszámára vonatkozott, hiszen az akkori alig 2800 főről 8000 fő fölé kívánták emelni az évtized végére. A válogatottak nemzetközi elitkörökbe való bejutása is teljesült,

- európai egyenrangúságunk fontos eleme volt (ahogy most is az), hogy legyenek olyan sikerelemeink a labdarúgásban, melyek révén a magyar emberek úgy érezhetik, hogy a teljesítményünk a kontinens nyugati feléhez mérhető mennyiségi és minőségi szempontból is. Emellett még kiemeltem azt is, hogy teljesítményünk fő mércéje a nemzetközi szinten történő helytállás. Közép-Európában, a rendszerváltó országokban fontos nemzeti identitásképző ereje van a nemzetközi szinten történő helytállásnak, különösen akkor, ha az EU-s felzárkózás nem zökkenőmentes. 2004 után az ún. új tagállamok (Máltán és Cipruson kívül a rendszerváltók) nem tudtak olyan sikereket elérni a tagságuk második évtizedében, mint az elsőkben. (Eurostat)³ Különösen igaz ez hazánk esetében, hiszen gazdasági súlyunk az uniós GDP nagyjából 1 %-án stagnál egy évtizede, de a visegrádiak súlya is csak kb. 7 %-ról 8 %-ra nőtt a második évtizedben az európai integrációs szervezetben.⁴

A 2013-as írásomban arról is elmélkedtem, hogy ugyan már akkor is volt példa a régióban – pl. Horvátországban és Csehországban – sikeres labdarúgó vállalkozások létrehozására, de Magyarországon a rendszerváltás első 20 évében nem lehetett megteremteni azokat a feltételeket, amelyek tartósan fenntartható gazdasági vállalkozásokat építettek volna ki. (A kilencvenes évek közepétől, amikor a magyar labdarúgó klubok kötelezően gazdasági vállalkozássá kellett, hogy átalakuljanak, sorra mondtak csődöt a társaságok: vagy nem fizettek közterheket, illetve az alkalmazottaknak vagy időnként egymásnak sem a játékjog transzferek után, ami a büntetések révén sűrűn átírta még az első osztályú tabellát is, kiszámíthatatlanná téve a valódi versenyt.) Ezért azt a következtetést vontam le akkor, hogy helyes a kormány és főleg a miniszterelnök meglátása arról, hogy az államnak be kell szállnia a rendszer stabilizálásába, majd megerősödésének elindításába. (Ellentétben több régióbeli országgal, ahol az állam egyszerűen kivonult ebből a kiadási szegmensből, és ezt a feladatot a piacra hagyta). De azt is megjegyeztem, hogy ez a segítség nem lehet hosszú távú – vagyis kell egy állami kivonulási (ún. exit) menetrend, hiszen nálunk is saját lábra kell állnia ennek az iparágak, akárcsak a fejlettebb európai államokban, beleértve a vezető rendszerváltó államokat is. Ezért azt is megjegyeztem (ami 2015-ben be is következett), hogy a klubok létszámát csökkenteni kell, 16 első osztályú csapat sok ahhoz, hogy anyagilag nyereséges legyen azok teljesítménye, mivel a magyar NB I nem hoz akkora árbevételt, amittől fenntartható lenne a rendszer. Mindkettő akkori megjegyzésemmel kapcsolatban nézeteimet felülvizsgáltam 2024-ben, amit később fogok érinteni.

2013-ban felhívtam arra is a figyelmet, hogy a legfrissebb akkori felmérések szerint az első osztályú klubjaink hatmilliárd forintos veszteséget halmoztak fel, ami nyilvánvalóan tarthatatlan állapot. (Ebben a vonatkozásban akkor és most is igazán komoly, tényszerű szakmai-pénzügyi elemzéseket Muszbek Mihály közgazdász és egyetemi oktató végzett.) Azért is kell az állami kezdőlökést megadni – véltem akkor – hogy fenntartható szinten gazdálkodó vállalkozások jöjjenek létre.

de sokszor csak a létszámemelés, vagy rendezés jellege kapcsán. Klubcsapataink európai csoportkörös szereplése is megvalósult, igaz, most már három európai liga van nagyobb létszámmal ehhez a korábbi kettő helyett.

³ Egyetlen rendszerváltó tagország sem érte el az egy főre jutó GDP-ben a 30 ezer eurót 2023-ban, miközben az EU átlag 37 ezer euró fölött volt. Magyarország ebben a kategóriában még megelőzi Romániát és Bulgáriát. Mivel nemzetközileg euró versenyez euróval és euróért, ezért ezt a statisztikát tekintem mérvadónak, nem a vásárlóerő paritáson (ún. PPS) nyugvót. Forrás: Eurostat

⁴ Legtöbbször ezért a régióknak jobban mutató reálértékben (ún. PPS módszertan szerint) mérik a teljesítményünket. De itt sem tudta egyetlen érintett regionális tagállam sem elérni az EU átlagát. Magyarország ebben a számításban Bulgárián kívül még Szlovákiát, Lettországot is megelőzi, ugyanakkor Románia és Lengyelország már előttünk áll.

Azt is kiemeltem, hogy az elit akadémiai képzése mellett meg kell tartani a klubok tömegképzését is, illetve az iskolai rendszert is be lehetne vonni az utánpótlás formálásába. Még azt is idézném, hogy akkoriban az új MLSZ vezetés – elsősorban Csányi Sándor elnök, Vági Márton főtitkár – azt a célt tűzte ki maga elé, hogy évente félezer-ezer fővel emelik az átlagos bajnoki nézőszámot, ami elérheti a nyolcezer főt egy évtized múlva az akkori MLSZ stratégia célkitűzése szerint (vagy akár a 10 ezer főt is az akkori szóbeli megnyilvánulások alapján). Célkitűzés volt az is, hogy válogatottunk kijut nagy világvversenyekre és a magyar klubok is megélik a tavaszi egyenes kiesési szakaszt néhány éven belül az európai kupákban. Arról már kevesebb szó esett, hogy mikor és hogyan – milyen mértékig és szakaszolással – vonulna majd ki az éppen akkor újra bevonuló állam a finanszírozásból, csak azt írták le, hogy az állami finanszírozás mértéke majd visszaszorul.

Jeleztem akkor azt is, hogy az 1984-ben Ifjúság Európa Bajnokságot nyert csapatból Petry Zsoltot és Kovács Kálmánt sikerült igazán elfogadható nemzetközi szintre menedzselni – első vonalbeli klasszis senki sem lett – sőt az egyiptomi U20-as világbajnokságon 2009-ben bronzérmes csapatból is kevesen jutottak el a csúcsligáig. (Utólag, hiszen ezek a játékosok már 34-35 évesek, ezt a konklúziót is befejezett tényként definiálhatjuk, csak Gulácsiból vált közülük tartósan jegyzett játékos, Koman és Németh csak egy-két évig nyújtottak nemzetközi szintű teljesítményt, majd a többiekkel együtt eltűntek.)

Eredmények az elmúlt tíz év alatt (2014-24)

Az MLSZ 2023-as kimutatása szerint az egy klubra jutó átlagos gazdasági teljesítmény Magyarországon pozitívan alakult, vagyis klubjaink pénzügyileg általában eredményesek. 2021-ben a magyar első osztályú kluboknál 880 ezer euró volt a nyereség, ami a régiókban pozitív eredménynek minősül, hiszen például Szlovákiában, Szlovéniában, a cseheknél vagy a lengyeleknél negatív volt az általános mérleg, amiből az következik, hogy az állam jobban magára hagyta, vagyis jobban kitette a piaci hatásoknak a klubokat. (MLSZ 2023) Mindez oda vezetett, hogy hazánkban az utóbbi néhány évben nem mentek csődbe élvonalbeli csapatok – utolsó, speciális eset a győri volt – a bajnokságot mindig be tudták fejezni, illetve 2015 után a szükséges ún. licenz feltételek meglétének bizonyításával a következő bajnokságra be tudtak nevezni. Sőt, nagyon magas személyi kiadási szinttel rendelkeznek klubjaink⁵, emellett a saját tőkeállományuk is nagyot nőtt, 2017 és 2021 között 3,5-szeresére ugrott meg, ami regionálisan is kimagasló trend. Megjegyzem, hogy ha megnézzük az öt legnagyobb – angol, francia, német, spanyol és olasz – ún. top bajnokságot, akkor a klubok nagy részének a pénzügyi eredményei nyereséget mutattak. (Ahogy azt tanulmányában Bács Bence András kimutatta 2020-ban, elemelve a 2017-es eredményeket, és a működési költségeik is igen magasak, vagyis nem vagyunk egyedi helyzetben ezekben az összemérésekben.) Mindez oda vezetett, hogy 2021-ben a tőke ellátottsági mutatónk jobb volt, mint az osztrák, a cseh és a horvát ligáé.⁶ (Természetesen ez egyenlőtlenül oszlott meg, és voltak elgyengülő tradicionális csapatok – pl. a Honvéd vagy a Vasas kiesése az első osztályból is ezt jelzi

⁵ A szintén profi ligában (NB II.) lévő Balmazújváros vagy Haladás az elmúlt három évben jelentett csődöt, sőt volt, aki nem vállalta a profi ligát feljutási jogosultsága ellenére, de az NB I-et eddig nem érintette ez a jelenség. (Ott látványos összeomlás utoljára 2015-ben volt Győrben, a Questor csődjé kapcsán.)

⁶ Nálunk ez az eredményességi (tőkeellátottsági) mutató 35 % volt 2021-ben, a cseheknél, osztrákoknál vagy a horvátoknál 20-25 % közötti, de nettó negatív érték – eladósodottság – volt a lengyeleknél, szerbeknél vagy a románoknál.

- de a Szombathelyi Haladás 2024-es pénzügyi összeomlásáig nem volt az elmúlt nyolc évben látványos, hirtelen visszalépés vagy összeomlás a két profi ligában. Igaz, akkora volt az állami segítség, hogy ez elvárható is volt, de látjuk, hogy vannak időnként ettől eleső klubjaink - ld. Szombathely, néhány évvel korábban Balmazújváros - melyek ebben a koordináta rendszerben sem tudnak még önálló lábra állni.

További fontos szempont, hogy a nagy ligák klubjainak sokszor külföldi tulajdonosaik vannak, a legjelentősebb ez az angol első ligánál, ahol ez a csapatok abszolút többségét jelenti. Sőt, magántulajdonban van a klubok nagy része a csúcs bajnokságoknál, kivéve a német első osztályt, ahol csak öt klub van magánkézen, a többi egyesületi tulajdonban működik.⁷ Nálunk, de a régióban sem jellemző a külföldi tulajdon, ami versenyjogi szempontból érdekes, egyrészt jobban torzíthat az állami beavatkozás, másrészt azért, mert az állam esetleges támogatási kivonulása után nem látnak profitot eredményező környezetet.

Megjegyzem, hogy a külföldi példák alapján minden klubnak ki kellene alakítania a vezető szponzorok mellett egy főleg helyi/regionális, 100-120 tagú támogatói céghálózatot is, - ez a németeknél eklatáns -, mely a főszponzor(ok) váltása vagy pénzügyi gondjai mellett is ad egy stabilitást a vállalkozásnak. Igaz, ez csak úgy működik, ha a szponzori fórumokon a támogatók befolyásoló véleményét tudnak alkotni. Persze, - ahogy Bács a csúcsbajnokságok kapcsán megjegyezte- ehhez az is kell, hogy a helyi cégek ne csak lokálisan, hanem nemzetközi szinten is törekedjenek kereskedelmi-gazdasági szerepre és ehhez láthatóságra. Mindez a magyar gazdaság duális szerkezetére is utal, amiből szeretnénk kitörni minél több hazai tulajdonú közép-vállalkozás nemzetköziesítésével.⁸

Szakmailag ez a kialakult helyzet több kérdést is felvet. Az egyik az, hogy kell-e a 2015 óta 16 csapat helyett hirtelen 12-re csökkentett NB I. és a 16 csapatos, egycsoportos NB II.? (A 2010/11-es szezonban még 16 NB I-es csapatunk volt és mellette két csoportban 16-16 tagú NB II. alkotta a profi mezőnyt.) A 2013-as önmagamat cáfolva most már egyetértek azokkal a véleményekkel, amelyek ezt kifogásolják, hiszen az állami (esetleg önkormányzati, ld. Paks) állandó feltőkésítéssel - TAO pénzek, köztelevízió és a Szerencsejáték Zrt.-n keresztül - megszűnt a létszám csökkentésének indokoltsága. A nagyobb létszám jót tenne mind a jobban szétterülő területi kiterjedésnek, mind annak, hogy a középmezőnyben a szakmai vezetés merjen csapatot építeni fiatalokkal anélkül, hogy állandóan a kiesés réme fenyegetné (ld. később). Így a megemelkedett működési bevétel - klubonként 2021-ben átlagosan 10,429 millió euró(!) volt nálunk - lehetővé tenné több klub költségeinek megfizetését anélkül, hogy a játékosok vagy a stábok otthagynák őket (ld. 1. táblázat).

⁷ Az angol első liga csapatai közül 2020-ban 13 volt külföldi tulajdonban és csak hét szerepelt hazai tulajdonosi kézben, míg a spanyolnál 12 volt magánkézben, a németeknél viszont csak öt klub volt magántulajdonban. (Bács 2020.)

⁸ A magyar export több mint 80 %-át a multinacionális nagyobb cégek teszik ki. A KKV szektor nemzetközi nyitására utalt a készülő magyar nagystratégia kapcsán Orbán Viktor miniszterelnök is 2024 júliusi beszédében.

1. Táblázat. Átlagos első osztályú csapat működési bevételei 2021-ben (ezer euró)

Ország	Bevétel
Ausztria	18 944
Svédország	11 692
Magyarország	10 429
Lengyelország	7 764
Horvátország	6 528
Csehország	5 437
Szlovákia	3 679
Szlovénia	1 772

Forrás: MLSZ (2023)

Az 1. táblázat alapján az is nyilvánvaló, hogy a nálunk magasabb egy főre jutó folyó áron mért GDP-vel rendelkező országokban – csak ilyenek vannak a táblázatban felsorolva, kivéve Lengyelország – eltérő az egy millió lakosra jutó első ligás klubok száma; a lengyeleknél ez a relatív mutató alacsonyabb, viszont pl. a szlovákoknál, a horvátoknál és a szlovénoknál jóval magasabb, mint nálunk. Ebből az következik, hogy nálunk bőven lehetne növelni az első osztályú klubok számát, hiszen ezzel még mindig megelőzzük bevételt illetően a nálunk fejlettebb, de hasonló közelmúlttal rendelkező és lakossági méretű cseheket, ahol 16 első osztályú és 16 másodosztályú csapat futballozik.

Ez alapján viszont nagyon elgondolkodtató az, hogy a kisebb ár- és bérszínvonalú Magyarországon a bevételek háromnegyedét – a régióban legmagasabb hányad! – személyi költségekre fordítjuk.⁹ (Ráadásul a magyar adózási rendszer különösen kedvezményezetté teszi a labdarúgó kluboknál a személyi juttatások közterheit, főleg a közvetlen csapattagoknál.) A fenti tényezők eredőjeként idehaza hirtelen megugrottak a fizetések, ami nem tette pozitív kényszerre a külföldiek azonnali behozatala helyett a még olcsó fiatal játékosok szerződtetését, az utánpótlás fáradtságos nevelését. Másrészt nagyobb gond, hogy a dobogós helyezések alatt a lebonyolítási rend miatt nem lehet az edzőknek csapatot építeni, mivel azonnal a közvetlen kiesés ellen harcolnak, 12-ből ugyanis kettő, vagyis minden hatodik (!) csapat kiesik. Emiatt a fiatal játékosok is lecsökkentek, és azonnal bevethető, sokszor külföldi nevelésű játékosok felé viszi az átigazolási piacot. (Bár az MLSZ részéről indult egy ún. fiatal szabály, mely révén igyekeztek pozitív anyagi ösztönzőkkel ezen segíteni, de a kísérlet kudarcba fulladt a klubok politikai lobbiján, amely arra hivatkozott, hogy ez a versenytorzító szabály a magyar fiatalok pénzügyi igényeit emeli a külföldiek fölé.) Mindez lehetetlenné teszi a nagy vidéki bázisok első osztályban szereplését, amely meglátszik a szponzori vonzerő gyengesége mellett a nézőszám emelkedésének elmaradásán is.¹⁰ Ez a folyamat megmutatkozik abban is –

⁹ Általában a személyi ráfordítás a működési kiadáson belül 63-64 % a hozzánk hasonló országokban, de Szlovákiában pl. csak 50 %.

¹⁰ Itt említeném meg ugyanakkor azt is, hogy az erős állami és központi beavatkozás léte és szellemi beívódása miatt még mindig az az erős képzet a magyar közönségben, hogy adminisztratív módon – vidéki nagyvárosok kedvezményezésével – lehetne/kellene az országban elosztani az első osztályú csapatokat. Ugyanakkor a versenyjogi helyzet megroggyanását jelzi, hogy olyan kisteleplülési csapatok

ezt majd külön is kifejtem – hogy a klubok játékos eladási export-import mérlege is inkább negatív volt, vagy egyensúly közeli, de ez sem okoz gondot. (Ez az elmúlt időben látható horvát, román vagy cseh teljesítménytől nagyon elmaradt.)¹¹ (Balogh-Bácsné 2021)

További következményként láthatjuk az elmúlt tíz évben azt is, hogy a magyar lebonyolítási rendszer meghozta a bolgár/azeri stb. modellt, vagyis csak egy csapat emelkedik ki a mezőnyből, mely képes ezáltal tőkésedni. Emellett főleg külföldi játékosok elég gyors forgású intenzív adásvételével nagy játékos eszközérték növekedést tudnak ezek a klubok elérni. De így éppen a hazai bajnokság „egycsapatos” dominanciája mellett a nemzetközi kupákban, BL selejtezőkből indulva jó eredményeket tudnak elérni. (Mivel a BL indulásért és szereplésért jóval nagyobb összegeket fizet az UEFA, és lehetővé teszi az alacsonyabb európai ligákban is a megmérettetést a nevezők számára BL selejtezők, vagy csoportkörös kiesés esetén, a leírt keleti modellben – nevezzük „egycsapatos” nemzetközi modellnek – lehetővé teszi a bajnoki cím monopolizálását, nagy értékű játékosállomány felhalmozását).¹² 2019 után már a bajnok Ferencváros valamelyik csoportkörben való részvétele szinte biztos, igaz, ez csak egyszer sikerült neki a jelentős anyagi és erkölcsi presztízzsel járó BL-ben. (A DVSC-nek ez 2009-ben jött össze, de nem volt ilyen tág lehetősége az alacsonyabb UEFA sorozatokban való vigasztalódásra.) A Fradi így 2023-24 elején már képes volt a külső feltételekkel is segítve az MLSZ elnök által tíz éve megígért tavaszi egyenes kieséses szakaszba bejutni. Az „egycsapatos” modellnek az a legfőbb jellegzetessége, hogy a hazai színvonal alacsony volta miatt nem enged más csapatokat annyira megerősödni, hogy éveken keresztül szintén tudjanak az UEFA klubtornáin jelentős sikereket és bevételeket elérni. (Eltérő a több élcsapatos régiós modell – még ha van is egy kiemelkedően uralkodó csapat benne – a cseh, a ciprusi, az osztrák és a szerb.)

Pillanatnyi eredménynek tekinthető a nemzetközi kupák síkján az is, hogy az FTC egyedülállóan képes volt klubmeccsen 50 ezer feletti eladott jeggyel mérkőzéseket produkálni Magyarországon, ami az 1970-es évek közepe óta nem volt. Sőt nemcsak nemzetközi mérkőzésen 2023 márciusában, hanem 2024 májusában a magyar kupadöntőn ez szintén megismétlődött!

Az utóbbi tíz bajnoki szezon átlagos hazai nézőszámáról az európai periférián szól a 2. táblázat, melyből világosan kiderül, hogy nálunk egy csapat (FTC) esetében beszélhetünk tartósan jegyezhető, de igazán nem növekvő nagyságú nézőszámról, de a románok is látványosan magukhoz tértek a vírusválság után. A felsorolt kisebb lakosságú nyugati országok átlagos bajnoki nézőszáma is magas, ezzel csak a csehek tudják igazán tartani a lépést. Magáért beszél Ausztria, mely klubjai nemzetközi sikereivel párhuzamosan a hazai szereplés népszerűségének látványos javulását könyvelhette el, ami magyarázatot ad arra is, hogy javul labdarúgásuk általános színvonala. A számba vett bajnokságok közül a románok zárkóztak fel újra

tartják magukat az élvonalban, ahol nincs akkora piaci háttér, jegyek és mezek száma, utánpótlás létszáma kisebb, több erős helyi szponzor nem domborodik ki.

¹¹ A szerzők érzékeltetik angol nyelvű tanulmányukban, hogy miközben nőtt nálunk a játékosok értéke, az eladási mérleg általában negatívan alakult, vagyis nem az utóbbi, hanem az első, és ezzel azonnali szereplési eredmény volt az elsődleges idehaza, ellentétben az általuk megvizsgált román vagy lengyel példával.

¹² Ez világosan kialakult Magyarországon (FTC), Szlovákiában (Slovan), Horvátországban (Dinamo), Szerbiában (Crvena Zvezda) az élcsapatok abszolút dominanciájával, ahol a vezető csapatok játékosállományának értéke akkora, mint az utánuk következő 6-8 csapaté – az FTC-é 2024 nyarán az első liga 37 %-a, de a Salzburgé is 45 % volt – és csak ritkán engedik ki kezükből a hazai bajnoki címet.

hozzánk, a többi vizsgált liga erősebb a nemzetközi mezőnyben, ezért nem is csoda, hogy több a tízezer főt a hazai bajnokságban is meghaladó átlagnézővel rendelkező csapat. (Hazánk némileg eredményes volt, kizárólag az FTC révén, főleg ami a trendet illeti.) Kiemelném Balogh-Bács 2023-as tanulmányát, amelyben nagy létszámú magyar mintán kutatták a mérkőzésre járás akadályozó tényezőit, és arra a következtetésre jutottak, hogy az állami intézkedések és más szabadidős tevékenységek vonzereje a fő okai a nézettség és jegyár-bevételek alacsony szintjének.

2. táblázat. A 10 ezer fő feletti hazai bajnoki átlagnéző számú csapatok száma az egyes bajnokságok kiválasztott szezonjaiban

Ország	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2021/22	2022/23	2023/24	UEFA koefficiens 2014 2024	
	Románia	0	0	0	0	0	0	2	3	3	27,3
Norvégia	3	3	2	3	2	2	1	4	3	14,3	31,6
Magyarország	0	0	0	0	0	1	0	1	1	11,6	21,9
Csehország	2	1	1	3	2	3	0	2	2	29,4	36,1
Ausztria	2	3	1	2	2	3	1	5	5	30,9	32,6
Svájc	4	4	4	4	5	4	4	5	5	33,2	33,0
Skócia	4	2	3	4	6	5	5	5	5	16,6	36,1
Portugália	6	5	5	5	5	5	4	6	6	62,3	56,3

Forrás: soccerway.com, saját számítás, UEFA honlap.

Az UEFA koefficiens az adott nemzeti bajnokság csapatainak elmúlt években mutatott nemzetközi eredményei alapján kerül kiszámításra; a két szempont közötti összefüggés a táblázat alapján egyértelmű.

Az FTC-n kívüli többi magyar csapat UEFA általi tőkésedése már limitált volt 2013 után, mivel rendszeresen a korai selejtező szakaszban kiestek az európai kupákból. (Hasonló a helyzet a többi „egycsapatos” ligában.) Ezzel együtt a hazai nézőszám is csak 2023-24-től mutatott emelkedést, de regionális összehasonlításban még ez is szerénynek mondható.

A válogatott szereplése formálisan jónak bizonyult, aminek hátterében nem a magyar bajnokság növekvő színvonala és nevelő hatása áll, hanem a jó stábok, az új szervezésű Nemzetek Ligája lehetőségének kihasználása a kvalifikációkra, valamint a külföldön nevelt, vagy egyenesen onnan felnőttként honosított játékosok is szerepet játszottak ebben. 2016 óta három EB-n is szerepeltünk, az utolsón már nem pótselejtező révén, hanem közvetlenül kvalifikálva. Ebben segített az EB létszám bővítése is (24 csapattal), ami megfelel most már szinte minden 5 millió feletti európai ország létszámának (21), bár a britek több labdarúgó szövetséggel is rendelkeznek. A 18. legnagyobb GDP-vel rendelkező európai állam vagyunk, és az EB-n minimum 2 pontot el is értünk. Ezzel együtt és emiatt az igazi megmérettetésnek a világbajnoki részvétel bizonyul, ahova eddig 1986 óta csak 13-14 európai válogatott csapat juthatott ki, előtte a tizenhatos mezőnybe még ennyi sem. Hazánk 1986 óta nem tudott kijutni a világbajnokságra, ami régiós összehasonlításban is gyenge eredménynek minősül. A következő, 48 kvalifikált országgal 2026-ban megrendezésre kerülő VB-re 16 UEFA (európai) csapat utazhat ki (kevesebb, mint az

EB létszám), ami aránytalanul kevésnek mondható az eddigi európai eredményeink alapján, de most ezzel kell a kontinensünknek élnie.¹³ (Kiss et al 2024)

Az állami ráfordítások terén az MLSZ TAO jelentéseit vizsgáltam meg (MLSZ 2023b), hiszen ezek közvetlenül is elsősorban utánpótlásképzésre, szakmai fejlesztésre és infrastrukturális támogatásra kerültek felhasználásra. A MLSZ TAO jelentései alapján (az utolsó 2023 tavaszán jelent meg) az alábbi trend állapítható meg: igényelt támogatás 2011 óta 970 milliárd forint volt, ebből kiadott igazolást kapott 418 milliárd forintnyi kérelem. Ez idő alatt versenyztetésre engedélyt kapott 6-14 évesek száma 35 431 főről 2023-ra 86 585 főre nőtt. Hasonlóan nőtt a tömegesítést célzó, a serdülőkorúaknak (U7-U12 korosztály) létrehozott Bozsik Programban részt vevők száma, a csúcsevekben (2018-19) már elérte a 255 ezer főt. Megugrott a női labdarúgók száma is, 2023-ban már 12 ezren rúgták közülük igazoltan a bőrlabdát. Lényegi eredményt hozott a pályaeépítési program, még akkor is, ha ezek nagy része zártan, bérelhetően hasznosítható, de a hagyományos magyar grundforma bővítéséhez – ingyen bármikor bármelyik gyereknek hozzáférhető – csak mérsékleten járul hozzá. (Az ebből eredő minőségi eredményekről már kevesebb hír érkezett.) 2014 óta a köztelevízió vette át a magyar bajnoki mérkőzések és valamennyi nemzetközi vonatkozású magyar mérkőzés közvetítésének (elsődleges) jogát, de nehéz megállapítani a piaci árhoz képest az így keletkező, de jelentős állami szubvenció mértékét.

Az elmaradt eredmények és ennek okai

Miközben a magyar klubok működési bevételei jelentős mértékűek, már meghaladták régiós társaik pénzüsségeit (ld. előző fejezet), ami hatalmas állami/szakszövetségi eredetű, közvetett, vagy közvetlen (beleértve az UEFA pénzügyi leosztásokat is) bevételeket rejt magában.¹⁴ (Muszbek 2023) Feltűnő, hogy a hazánknál jóval fejlettebb és sokkal magasabb ár- és bérszínvonalú Szlovéniában jóval alacsonyabb a fajlagos működési bevétel, de a lengyel, cseh vagy görög példa is mutatja, hogy hazánkban az „átlagos” NBI-es csapat „egyéb” bevétele – ezek lényegében a közvetlen közpénz szubvenciók – évi 2 millió euró fölött volt már 2021-ben. Ez kétszer több, mint a svédeké, a regionális vetélytársaknál pedig legalább háromszor magasabb. Sajnos – mint szó volt róla – a könnyű pénz bősége a működési kiadásokban is megnyilvánult, azon belül is főleg a személyzeti kiadásokban jelent meg, ami regionálisan is feltűnően magas, társadalmi feszültséget indukálva, hiszen a játék színvonala a piaci bevételek tanulsága alapján nem lett sokkal magasabb. Ezért is gondolom magam is másokkal együtt, hogy több NB I-es csapatot is elbírna ez a gáláns közfinanszírozási rendszer, hiszen a még mindig magas magyar fizetésekkel lehetne több első osztályú játékost szerződtetni, 2 vagy 4 plusz csapat miatt nem vinnék el a személyi juttatások a bevételeket, ráadásul ezzel januárban is lenne néhányval több bajnoki forduló. Ahogyan azt a nálunk jóval alacsonyabb átlagos bevételű lengyel vagy

¹³ Megjegyzem, hogy még az igazságtalannak vélt elosztással is Európa rekordszámú részvevőt delegálhat az észak-amerikai világbajnokságra 2026-ban, ezért most könnyebb lehet számunkra is kvalifikálni, mint előzőleg. Nem véletlenül tartja úgy a közvélemény, hogy a Csányi Sándor elnökölte MLSZ vezetés igazi próbája a 2026-os vb-re történő kijutás elérése vagy elbukása lesz.

¹⁴ A kiváló sportközgazdász mondta ki pontosan az MLSZ tanulmányára is hivatkozva, hogy közpénzekből stabil a magyar rendszer és ezt elfogadta magyar társadalom. Már a legutóbbi 15 évben is megnyilvánult részlemezéseivel blogjain. Korábban ligaelnök is volt, rövid ideig sikeres társbefektető az újpesti klubban, lényegre törő kritikái mérvadóak.

cseh példa is mutatja, ahol egyébként is a lakossági fizetések – reálértékben főleg – nálunk jóval magasabbak.

A klubok jegyár-bevételének alacsony volta már túlmutat önmagán, hiszen ez határozza meg az ún. brendesítést (márkásítást), a klub más területen megnyilvánuló piaci reklámerejét, aminek fontos hordozója manapság a közösségi (szociális) média, területei a klubtermékek értékesítésén (amit a hazai nevelésű sztárok mezei is emelnek) keresztül a túrabevételeken át a közvetítési díjakig sok minden lehet. A jegybevétel Magyarországon 2021-ben mindössze 1,4 % volt a bevételi kosáron belül – ebben állami támogatás nélkül – ami szinte példátlanul alacsony még a régióban is. Csehországban pl. 6 % volt, de a horvátoknál, szlovéneknél, szlovákoknál vagy a lengyeleknél is elérte a 4 %-ot. Svájc esetében 18 %, de Belgiumban is 8 % volt az érték (MLSZ 2023). A legfejlettebb ligákban az egyharmad is elképzelhető, de ott már a 13-20 % általában adott. (Ld. bővebben Bács 2020-as tanulmányát.)

Szintén problémás az UEFA – tehát az egyoldalú európai, de mégis piaci – klubbevétel aránya hazánkban, ami 2021-ben 10 % volt, addig Romániában, Szerbiában, Szlovéniában és Csehországban meghaladta a bevételek 30 %-át. Ebben hazánk piaci képességei nagyon lemaradtak, az „egycsapatos” modellre épülő rendszer miatt az FTC-nél ez a bevételi hányad most már magas, de még messze van az 50 %-tól. (Az öt csúcsliga esetében a 2010-es évek végén 6-12 % között mozgott a bevételeken belül.)¹⁵ Míg a többi klubnak nincs e forráshoz lényeges hozzáférése idehaza, ellentétben pl. a cseh modellel, ahol rendszeresen 3-4 csapat is el tudja érni a csoportköröket és/vagy a tavaszi szerepléseket. A magyar központi támogatási rendszer erős, ami abból is látható (korábban is utaltam rá), hogy nálunk 2021-ben a legnagyobb és legkisebb bevétellel rendelkező klub között az állami kiegyenlítő hatás miatt is csak 11-szeres a különbség – ez a többi régiós partnernél akár 90-szeres is lehet – annak ellenére, hogy csak az FTC játszik európai ligás csoportkörökben már hosszú évek óta. A Ferencváros 2024-ban már az 54. helyet foglalta el az UEFA rangsorban, 2013-ban még csak a 329. helyen volt. *Ld. 3. táblázat*

3. táblázat. Régióbeli vagy összehasonlítható országok vezető csapatainak helyezése az UEFA ranglistában 2024 nyarán

Ország	Élcsapatok helyezései
Portugália	Porto (14), Benfica (15), Sporting (35)
Csehország	Slavia (34), Plzen (61), Sparta (73)
Norvégia	Bodö/Glimt (57), Molde (60)
Horvátország	Dinamo (38)
Ausztria	RD Salzburg (40), LASK (64), Rapid (90), Sturm (97)
Magyarország	FTC (54), Fehérvár (160)
Szlovákia	Slovan (59)
Szerbia	Crvena Zvezda (50)
Románia	CFR Kolozsvár (83)
Bulgária	Ludogorets (74)
Azerbajdzsán	Karabakh (55)

Forrás: transfermarkt.de, az UEFA alapján

¹⁵ Ld. bővebben erről Bács (2020) illetve Balogh-Bács (2021)

A 3. táblázatból láthatóan, régióinkban jellemző az előzőekben körülírt ún. „egycsapatos” modell, hiszen míg a portugáloknak, cseheknek három csapatuk van jó helyen a 100-ban, addig az osztrákoknak már négy, és a norvégoknak kettő. Ugyanakkor a többi rendszerváltó ország zömének csúcs csapatai már jönnek be az első ötvenbe. A Ludogorets vagy a Dinamo előretörésének megtorpanása viszont jelzi azt is, hogy ennek a modellnek vannak határai és ebből csak diverzifikációval, azaz éles belső verseny után több élcsapat felépítésével lehet kilépni. (Ez összefüggésben van a játékosállomány eszközértékével és a bajnoki nézőszámokkal; bár azt meg kell jegyezni, hogy több helyen a stadionok kicsi mérete – gazdaságos kihasználása – jelent határt a hazai bajnoki nézőszámok tízezer fő fölé emelésének (ld. Molde Norvégiában, Pilsen Csehországban.) A diverzifikáció szükségességére világít rá a 2. táblázat utolsó oszlopa is.

Versenyjogi szempontból – mint fentebb más szempontból is jeleztem – ott, ahol magasabb az UEFA bevételhez való hozzáférés aránya és kisebb az állami támogatás kiegyenlítő hatása, a klubbevételi szorzó szórása sokkal magasabb. (Pl. Szerbiában 94, Szlovákiában 87, Horvátországban 53-szeres, ezek is lényegesebb „egycsapatos” bajnokságok.) Csehország is alapvetően három csapattal viszi el az UEFA bevétel zömét, de a 22-szeres szorzó is jóval kiegyenlítettebb viszonyt mutat. (Igaz, a magyar 11-szeresénél sokkal magasabb.) Ebből ered a következő részkonklúzióm, nevezetesen, hogy a nemzetközi bevételeket monopolizáló klubot – nálunk ez most egyértelműen az FTC, de ilyen a Dinamo Zagreb, a Crvena Zvezda, a Slovan Bratislava – nem szabad a versenykiírásban elkényeztetni pl. mérkőzés halasztásokkal és lebonyolítási rendszerekkel. (Az FTC például kétszer játszhat hazai pályán rangadókat a háromfordulós rendszerben.) Ez mindenkinek az érdeke, hiszen a nyugatiaknál megszokott sorozatterhelés és a rotációs kényszer hozhatja ki a tehetséges magyar cserejátékosok – akik időnként valamilyen válogatott tagjai is idehaza – nagyobb játékperceit ezekben a kiemelt klubokban. (Téves az a magyar labdarúgás érdekeire való hivatkozás, mely a nemzetközi kupákban indulók inkubálása érdekében történő bajnoki halasztást megengedi, mely az erős és komolyabb nyugati ligákban elképzelhetetlen.)¹⁶ Hazánkban az FTC rendelkezik a liga legdrágább 13 játékosával, sőt a legdrágább 25 személyből 19 is ennek a klubnak a tagja 2024 nyarán, ami az európai ligákban elképzelhetetlen koncentráció. Ehhez a rotációs kényszerhez és szorosabb bajnoki küzdelemhez magasabb bajnoki és nemzeti kupamérkőzőszám kell, a halasztás tilalmával.¹⁷ A monopolizált helyzetek, az átláthatatlan és kiszámíthatatlan állami támogatási rendszer elképzelhetlenné teszi azt, hogy nálunk külföldi tőkeerős befektető – pl. Kínából, Indiából, az Öbölmenti országokból, de akár az USA-ból is – megjelenjen. A helyzet kialakulása miatt felmerült többször egy közép-európai bajnokság indítása a helyi csúcscsapatokkal, de ez nem reális még Nyugat-Európában sem, nemhogy az erős nemzeti érzésektől átitatott térségünkben. A piaci verseny torzult magyarországi jelenlétét jelzi az is, hogy nálunk a 12 csapatos első osztályban is rendszeresen játszanak kisvárosi, sőt

¹⁶ A tények alapján a 2020-as években elhalasztott magyar bajnoki mérkőzések esetében, ha az ellenfél a csoportmérkőzések előtti selejtező szakaszban a visszavágó előtt nem halasztott odahaza, akkor általában biztató első mérkőzés után hazai mérkőzésen a hazai bajnoki halasztás vereséghez (kieséshez) vezetett, (ld. például a Köln Videoton ellen, a Karabak FTC ellen, a Young Boys FTC ellen, a Rapid DVSC ellen, a Fiorentina PAFC ellen), mivel a magyar klubcsapat nem volt kellően felfspannolva a folyamatos teljesítmény- és koncentrációkényszer miatt.

¹⁷ Az utolsó 10 bajnoki szezonból a Ludogorets 10, az RD Salzburg, a Dinamo Zágráb és a Karabakh 9, a CZ 8, az FTC 7 és a Slovan 6 alkalommal volt nemzeti bajnok, utóbbi kettő a legutóbbi hat alkalommal zsinórban.

falusi csapatok is értelemszerűen alacsony jegybevételi és kereskedelmi bevételi erővel. Ugyanakkor az sem lehetséges, hogy adminisztratív lépésekkel ezen a piaci helyzeten változtassunk, ahogyan sokan a magyar médiában követelik a magyar labdarúgás hamisan értelmezett érdekeire hivatkozva, amit hallunk a kupacsapataink bajnoki mérkőzéseinek halasztásának kierőszakolása kapcsán is.

Amit 2013-ban még bizonytalanul írtam le: itthon ne az oligarchikus vagy állami/félállami főszponzorhoz, tulajdonoshoz kössük a bevételeket, mert ettől nem lesz szakértői az irányítás. Sem egy állami megrendeléseken nevelkedett fővállalkozó, mint a klub egyeduralgató főszponzora, sem a klub élére delegált politikus nem ért a valós piaci viszonyokhoz, és azt nem is követeli meg úgy, mint egy valódi profitérdekelt tulajdonos. Sajnos, amitől tartottam, az be is következett. (Az utolsó, a magyar függési viszonyoktól mentes belga tulajdonost 2024 tavaszán vásárolta ki Újpesten a MOL.) Magyarországon a szponzori bevételek aránya rendkívül magas, háromszorosa pl. a csehekének és majdnem akkora, mint a belgáknál. Ráadásul itt a főszponzor adja a kategória bevételeinek 71 %-át, ami hatalmas egyirányú függőség a klub számára. Egy klub főszponzorának kiesése esetén vagy csőd következik be (nincs meg a több lábon állás), mint az előbbieken említett Haladás vagy korábban a Győr esetében. Vagy a bajnokságból történő kiesés következik és az új főszponzor-tulajdonos keresése feltehetőleg politikai alkuk alapján történik, ld. Honvéd, Vasas. Vagy a klub költségvetésének drasztikus visszaesése történik, mint a Fehérvár esetében a MOL távozása után. (Utóbbi kényszerhelyzet viszont meglepő alkalmazkodást hozott 2023 után.) Ez az állami-politikai függés képlete a magyar élvonalban, amit maga az MLSZ tanulmány is a sorok között világosan felfedezhetően leír.¹⁸

Az infrastrukturális helyzet is fenntarthatatlannak tűnik. 2013 óta gomba módra kerültek átadásra stadionok, korszerű edzőpályák vagy kisebb helyeken a komplex műfüves kis- és nagypályák. Ezek azonban a jelenlegi lakossági fizetőképes kereslet gyengesége és a labdarúgóklubok finanszírozási rendszere miatt – láttuk, hogy például a bevétel 74 %-át személyi fizetésekre költik! – teljesen kihasználatlanok. A Kisvárda kivételével nem volt olyan klub az elmúlt években, melynek a bajnoki nézőszámának a stadion kapacitásához viszonyított aránya meghaladta volna az 50 %-ot. (A magyar átlag 2021-ben 29 %-os volt, de a cseheknél például ez 52 %.) Csak az FTC stadionjának van piaci hasznosítást végző partnere, a többi közköltsegen és értelemszerűen veszteséggel működtethető. A piacilag fejlett országok bajnokságában az ilyen stadion a ritka: a magyar helyzettel is méretileg összehasonlítható Hollandia 2. ligájában pl. átlagosan is nagyon magas a kihasználtság, alig van csapat 50 %-os mutató alatt, és legtöbbször 85-90 %-os mutatóval rendelkeznek, ami az igényeknek megfelelő stadionméret, a józanság – piaci fenntarthatóság – és a brendesítés (márkásítás) eredményeit jól mutatja. Értelmetlen párhuzamosságok jelennek meg e téren, minden csapat önálló és nagy, de nem multifunkcionális stadiont akar; ráadásul közlekedés szempontjából legtöbbször nagyon rossz helyen, nem gondolkoznak atlétikai és labdarúgó – később pl. rugby – közös használatú stadionban, tömegsport jellegű hasznosításban. A szegény Észak-Kelet Magyarországon négy, Budapesten kis területen hat labdarúgó stadion épült az

¹⁸ Új és biztató jelnek látom azt, hogy az egyre nehezebb finanszírozási helyzetbe kerülő önkormányzati vezetések a választásokon nem bukhatnak meg amiatt, hogy nem tudják a labdarúgást – vagy pl. a kézilabdát, vízilabdát, röplabdát – kiemelten finanszírozni, vagyis a választók tudomásul veszik, hogy ez nem lehet közkiadási prioritás. (Ld. Pécs, Siófok, Érd, Szombathely, részben Székesfehérvár). Ez is a piaci és a több lábon álló finanszírozás megalapítására hívja fel a figyelmet.

elmúlt években, de mellettük még piacilag kihasználatlanul áll a Nemzeti Atlétikai Központ is a Ferencvárosban, ahol a labdarúgó csapat a nemzetközi mérkőzéseit 32-35 ezer néző előtt tudná játszani. Klubcsapat nélküli, az atlétikai hasznosítást is kizáró stadion az új Puskás Aréna – ez eltér a berlini, párizsi (ld. olimpiai atlétikai versenyeket a Stade de France-ban), a római, brüsszeli, londoni (London Stadium) stb. modelltől – melynek ilyenét való fenntartása is hatalmas amortizációs veszteséggel és költséggel jár. Felmérések azt igazolják (ld. Balogh-Bács 2023-as friss tanulmányának eredményei), hogy hazánkban nem elsősorban a stadionok állapota vagy a mérkőzések színvonala miatt nem látogatnak el a szurkolók nagyobb számban mérkőzésekre, amiben persze a több évtizedes „brendesítési” (márkásítási) gondok is fontos szerepet játszottak.¹⁹

Az utánpótlásnevelés gyengeségét továbbra is a legfőbb gondnak látom, alig nő föl itthon 21 éves nemzetközileg is jegyzett játékos a 2009-es U20 csapat óta. A magyar klubok – még a sok magyart szerepeltető is – nem menedzselik a horvát vagy cseh csapatokhoz hasonlóan a saját nevelésű, (nem feltétlenül hazai születésű) fiatalokat, hanem kész játékosok igazolásával próbálkoznak, ezért is volt az elmúlt tíz évben magas a külföldiek vagy az idősebb magyarok aránya (ld. 4. táblázat).

4. táblázat. A külföldiek aránya az első ligában, illetve az ún. fiatal játékercek aránya az egyes országokban (2021/22)

Ország	Külföldiek aránya (%)	Egy U21-es hazai játékerce és teljes játékidőbeli aránya	
		Perc	(%)
Horvátország	37,2	707	17,5
Ausztria	35,2	683	13,0
Dánia	44,0	669	15,4
Svájc	54,6	644	11,0
Szlovákia	39,1	530	11,5
Magyarország	41,3	511	8,7

Forrás: MLSZ tanulmány (2023)

Ez két területen jelent nagy problémát. Az egyik, hogy így a magyarok nemzetközi játékosexportja, azaz a szerződötött játékos játékjogának eladása messze elmarad a régiós szintektől, holott az európai félperiféria ebből is jól meg tud élni. A magyar mérleg 2020 után is negatív, kb. félmillió euró volt a 2023/24-es szezonban. Nem jelent meg az a képesség, ami pl. a Dinamo Zágrábnál evidencia, hogy 16 éves kortól 20 éves korig nemzetközi szintű és árú válogatott játékos – nem csak horvátot – nevelnek, amiből hatalmas bevételeik származnak. (Ne felejtjük el, hogy pl. Dani Olmo a Dinamo Zágrábból lett spanyol válogatott.) Hasonló mondható el Ausztria nettó exportképességéről is (ld. 5. táblázat).

¹⁹ Ezeket a kérdéseket több mint 1000 megkérdezett alapján vizsgálták meg, ami hazánkra vonatkoztatva hozta azt az eredményt, hogy nem elsősorban a stadionok állapota határozza meg a nézőszám stabil emelkedését. Ld. Balogh-Bács, 2023.

5. táblázat. A nemzetközi játékjog eladási mérlegek egyes országokban 2021-ben (Mrd euró)

Ország	Nettó transzfer
Magyarország	-0,5
Horvátország	4,5
Ausztria	1,8
Románia	1,2
Szlovénia	0,6
Szlovákia	0,2

Forrás: MLSZ tanulmány (2023) a transfermarkt.de alapján

A nemzetközi menedzservilágba való bekapcsolódásunk nehézségeit mutatja, hogy a magyar első osztály csapatai – ideértve a Ferencvárost is – nem tudtak 5 millió eurónál többért játékosot értékesíteni. A csehek, a horvátok tucatjával tudnak jobb üzleteket felmutatni, de a román, szerb, bolgár, szlovák, sőt a szlovén bajnokság is tudott többért játékosokat eladni, legtöbbször saját maga nevelve. (Ezzel a lemaradásunkkal korábban foglalkozott angol nyelvű tanulmányában a Balogh-Bába szerzőpáros is 2021-ben.) Ez nemcsak bevételt és profitot hoz, de jobban meg tudja mozgatni a hazai felfelé áramlást, vagyis hogy a nagy exportban kiemelkedő csapatok pénzért vásárolnak és nemcsak lejárt szerződésű játékosokat szerződtetnek. (Sajnos az FTC sem itthon vásárol felfelé áramló fiatal magyar játékosokat, lényegi vételei külföldről vannak.) Ezen nem segített az elmúlt három EB-n való részvételünk sem, utána a magyar játékosokat nagyon nyomott áron értékesítettük csak.

A másik nagy és összefüggő hátrány ebből, hogy a nemzetközi szintre nevelés félretétele miatt nincsenek megfelelő fiatalok a magyar élvonalban, akiket nagy értékkel már a válogatottba is be lehetne menedzselni (ld. 4. táblázat utolsó oszlopa.) Ez nem teszi lehetővé, hogy utánpótlás csapataink az U19 vagy U21-es tornán felvegyék a versenyt a konkurenciával, de a válogatott keretébe is nehezen jutnak el ilyen nevelésű játékosok. (Pl. a 2024-es EB-n szereplő magyar csapatban nem jutott szóhoz hazai csapatoktól és itthon nevelt, 23 évesnél fiatalabb játékos.) (Balogh-Bába 2021-es tanulmányukban is arra utaltak, hogy csak a nettó neveléssel és eladással járó, profitot termelő stratégiák lehetnek eredményesek régióinkban, akárcsak korábban már a szisztematikus holland-portugál klubmodellek, a napi eredményorientált drága vásárlások nem vezetnek színvonalemelkedéshez és jobb eredményekhez, csak a játékosállomány papíron történő drágulásához.)

Mindez nemcsak a klubvezetők hazai nevelési feladatokhoz való hozzáállását mutatja negatív tükörben, de az egész hazai edzői és szakmai stáb nehéz helyzetét is. A magyar élmezőnyben egyre kevesebb a hazai végzettségű edző, annak ellenére, hogy már több mint 100 hazai ún. pro-licenszes edző kapott papírt. Felmerül a kérdés, hogy az utánpótlásnevelés működési és infrastrukturális költségeire az utóbbi évtizedben fordított hatalmas, az állam által átengedett összegek (TAO elsősorban) milyen eredményeket hoztak, az ezres nagyságrendben már képzett akadémisták miért pörögtek ki a felfelé áramló felnőtt profi-félprofi rendszerből, hol van itt az edzők szerepe? Miért hiányoznak a Bózsik programban játékhöz jutott fiatalok a rendszerből? Valamit elárul a magyar edzőképzés (mely jelentős támogatással és külön programmal folyik) nemzetközi elismertségéről, hogy saját nevelésű edzőink a magyar NB I-en keresztül nem jutottak el a nagy, elismert bajnokságok kispadjára. A legjelentősebb 8-10 liga nem tart rájuk igényt, ami még a rendszerváltás előtti

időkhöz képest is visszalépés, de pl. a délszláv edzők jelenlegi sikereinek tükrében komoly színvonalbeli kérdéseket vet föl.

A bajnokságok lebonyolítását illetően már korábban is említettem, hogy az európai futball folyamatos átrendeződés alatt áll, mivel a nemzetközi naptár miatt gyakorlatilag az egész telet átjátsszák földrészünkön, nemcsak a mediterrán és az óceáni éghajlaton, de a kontinentális területen is, pl. a németeknél vagy az alpesi országokban. Ezt a trendet erősíti az UEFA nemzetközi menetrendje is. Ehhez a kontinentális országoknak, így Magyarországnak is alkalmazkodniuk kell. Ennek megfelelően továbbra is lényeges, hogy nem kétszeres alapozással kell az első ligák szezonjait, sőt ehhez kapcsolódóan a második vonalat is lejátszani, hanem folyamatosan kell játszani. Ehhez nemcsak a versenynaptárat kell átalakítani, hanem a pályákat is olyan fűtőrendszerekkel ellátott, alácstornázott egységekké kell átalakítani, mely nemcsak a viharokra (felhőszakadásra), hanem a havazásra, jegesedésre is tud válaszolni. A két magyar profi liga legtöbb pályája már alkalmas erre, de mindenképp ennek kell előtérben maradni a tribünépítéssel szemben. A másik, már említett tényező, hogy több csapattal kell játszani az esélyegyenlőség jegyében oda-vissza rendszerben, ami összességében egy-két meccsel több találkozót is jelent. Harmadszorra pedig az is lényeges, hogy a nemzetközi meccsen részt vevő csapatok ne halaszthassanak meccset, mert így maradnak részben folyamatos terhelésben (új keletű nevén „flow-”ban), részben pedig olyan rotációs kényszerben, ami tehetséges magyar játékosok sűrűbb pályára lépését biztosítja. (Elsősorban versenyjogilag fontos ez, hiszen az UEFA sorozataiban részt vevő csapatok a magyar versenytársaikhoz képest nagyon jelentős többletbevételt kapnak, jóval nagyobb (30 fő feletti!) a hazai első osztályú szintet elérő játékos állományuk, ráadásul most már öt csere is lehetséges egy mérkőzésen, ezért nem jogosultak idehaza lebonyolítási kompenzációra.)

Zárógondolatok

Terjedelmi korlátok miatt ennyit kívántam a magyar labdarúgás helyzetéről fenti elemzéssel elmondani. Az nyilvánvaló, hogy a magyar professzionális élmezőnyt az eddig kontraproduktív állami finanszírozástól való függése helyett a szabadpiaci irányba kell vinni és a hazai minőségi utánpótlás nevelésére ösztönözni. Ez emelheti a nézőszámot és a brandesített (márkásított) kereskedelmi bevételeket. (Érdekes, hogy a 2011-es stratégia még a napi bevételeknél – ez főleg a tárgyalat elemeket fedi le – a régiós átlag elérését tűzte ki maga elé, de az új, 2020-25-ös stratégia már nem beszélt erről.)²⁰ (MLSZ 2021) Ehhez az állami funkciójú klubvezetőket, mind a választott politikust, mind a közbeszerzésekben erősen érdekelt üzletembereket posztjukkal összeférhetetlenné kell tenni, ha már a történelmileg szerencsésebb nyugati fejlődési vonalat nem tudjuk ebben szerves módon (piacilag kikényszerítve) követni. Így most azonnal megjelenik a teljesítmény-visszafogás és az állami források mind nagyobb beszivattyúzása a rendszerbe és nem annak lassú leépítése, piaci bevételekkel való helyettesítése, nincs „exit” stratégia és lehetőség. (A klubvezető nem

²⁰ Ez az anyag már jóval szerényebben fogalmazza meg a következő időszak céljait, például nem emelte 4500 fő fölé az átlagos nézőszámot, ami teljesíthető. A legerősebb 5 európai bajnokságban már csak 5-6 magyar játékos szerepléséről beszél, ami most meg is valósul, bár nincs garancia ennek tartására. (Nagyobb gond, hogy mindez általában nem az NB I-es csapatoktól közvetlen transzfer révén történt, de nem is a válogatott EB szereplései után vagy az európai csoportkörös, sőt tavaszi egyenes kiesési helyzetig eljutó klubcsapatunk ügyessége által történt meg, hanem külföldi neveléssel, honosítással vagy az európai élvonal közelébe más külföldi csapatok általi menedzseléssel.)

a saját vagy a részvényesei vagyonával kockáztat – ki meri a teljesítményt számon kérni tőle – a szponzor pedig nem a futball marketing ereje miatt, hanem más üzleti, közforrást érintő érdekeltségei miatt szponzor.) Ebben tartom a 11 évvel ezelőtti véleményemet, ezt az idő igazolta.

Szintén ebből ered az is, hogy a szponzori bevételeket diverzifikálni kellene, sok valóban piaci és terjeszkedésben gondolkodó, nem pedig állami megrendelésekből élő céggel kell kialakítani ilyen viszonyt, a monopolhelyzetben lévő állami szponzorokat pedig ki kell vonni, mivel a költségvetési helyzet miatt nem is lehet rájuk hosszú távon számítani. Mindezek a mai saját lábra állás előfeltételei. Az pedig egyszerűen elfogadhatatlan, hogy a regionális modellektől eltérően ne legyen jelentős nettó játékjog exportőr a magyar élvonal, ami azt jelzi, hogy a kluboknak nem érdekük a minél magasabb piaci bevétel biztosítása saját nevelésre és/vagy felfelé áramlásra épülően, nem ettől függenek, hanem megfelelnek különböző elvárásoknak és kétségeket is ébresztő tranzit transzfer tevékenységet művelnek.

Ezért további konklúzióként első helyen azt kell a középpontba állítani az államilag garantált források, pl. a TAO esetében, hogy az EU források utólagos hatásvizsgálataihoz hasonlóan, időszakos eredményelemzés legyen, számokkal és trendekkel, konkrét indikátorokkal és nemzetközi hasonló múltú országok összehasonlításával. A TAO program folytatása csak ennek elemzése után, előrelépést igazoló előzetes mérőszámok teljesítése alapján lenne lehetséges.

A 10 évvel ezelőtti megfogalmazásaimat talán annyiban egészíteném ki, hogy a közmédia, a Szerencsejáték Zrt. és más állami szponzorok fokozatos kivonása is meg kell hogy történjen erről az európai szinten piacosható területről, különös tekintettel a költségvetéspolitikai helyzetünkre. Európában szinte mindenütt a klubfutball a kereskedelmi televíziózás terepe. Az nem normális, hogy 2021-ben az egy klubra eső televíziós díjak magasabbak voltak Magyarországon, mint a vonzerőben jóval előtünk járó cseh, horvát labdarúgásban, és csak 20 %-kal marad el a jóval magasabb fogyasztói szintet ajánló osztráktól. Az állami monopóliumú Szerencsejáték Zrt. pedig csak kisebb szociális vagy társadalmi típusú segítséget adjon olyan területeken, amelyek nem piacoshatóak, a professzionális labdarúgás vagy a könnyűzene nem ilyen.

Harmadik összehasonlító esszémet egy évtized múlva fogom megírni. Hiszünk a magyar labdarúgás további felemelkedésében!

Felhasznált irodalom:

Balogh Renátó, Bácsné Bába Éva (2021): Analysis of the Player Market of the Central and Eastern European Football, *Journal of Physical Education and Sport*, 21(2), Art 103, 829 – 836. o. <https://doi.org/10.7752/jpes.2021.02103>

Balogh Renátó, Bácsné Bába Éva (2023): Miért üresek a labdarúgó-stadionok lelátói? A sportfogyasztástól való tartózkodási skála adaptációja. *Közgazdasági Szemle*, 70(6), 690–708. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.6.690>

Bács Bence András (2020): Az Európai klubfutball meghatározó bajnokságainak összehasonlító elemzése. *International Journal of Engineering and Management Sciences*. 5(1), 22-35. o. <https://doi.org/10.21791/IJEMS.2020.1.3>

Becsey Zsolt (2013): Gondolatok a magyar labdarúgás könyvtárában. *Polgári Szemle*. Budapest, 9(3-6), 294-306. o.

Eurostat adatbázis. *Main GDP aggregates per capita*.
https://doi.org/10.2908/NAMA_10_PC

Kiss László Marcell, Csató László, Szádoczki Zsombor (2024): A labdarúgó-világbajnokság kvótaelosztása páros összehasonlításokkal. *Közgazdasági Szemle*. 71(7-8), 791-806. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.7-8.791>

Magyarfutball.hu adatbázis. <https://www.magyarfutball.hu/> Letöltve: 2024. december 1.

Magyar Labdarúgó Szövetség - MLSZ (2011): *A magyar labdarúgás stratégiája 2010-2020*.
https://szovetseg.mlsz.hu/adat/dokumentum/527/dokumentumok/mlsz_strategia_1.pdf Letöltve: 2024. december 1.

Magyar Labdarúgó Szövetség - MLSZ (2021): *A magyar labdarúgás stratégiája 2020-2025*.
https://szovetseg.mlsz.hu/adat/dokumentum/527/dokumentumok/mlsz_strategia_1.pdf Letöltve: 2024. december 1.

Magyar Labdarúgó Szövetség - MLSZ (2023a): *Professzionális futballtérkép*
https://szovetseg.mlsz.hu/file/newse/33588/file/professzionalis_futballkorkep_1108_digit_.pdf Letöltve: 2024. december 1.

Magyar Labdarúgó Szövetség - MLSZ (2023b): *TAO jelentések 2014-23*.
<https://szovetseg.mlsz.hu/adat/dokumentum/9259/dokumentumok/tao-graf-2023.pdf> Letöltve: 2024. december 1.

Muszbek Mihály (2023): *Közpénzből stabil a magyar foci és ezt elfogadta a társadalom*, Infostart/Inforádió. 2023. november 23.
<https://infostart.hu/sport/2023/11/13/muszbek-mihaly-kozpenzbol-stabil-a-magyar-foci-es-ezt-elfogadta-a-tarsadalom#>

Transfermarkt adatbázis. <https://www.transfermarkt.de/> Letöltve: 2024. december 1.

Union of European Football Associations - UEFA. <https://www.uefa.com>. Letöltve: 2024. december 1.

THOUGHTS IN THE LIBRARY OF HUNGARIAN FOOTBALL EVALUATION AFTER 11 YEARS

ZSOLT LÁSZLÓ BECSEY

Based on his study written a decade earlier (Becsey 2013), the author takes into account the results achieved since the implementation of the Hungarian state support of football - 2011 to 2013 - and compares them with similar countries in the region. The analysis is also relevant because at the end of 2023, the Hungarian Football Association itself prepared a statistical survey in the matter. That analysis shows that the financial situation of the top Hungarian soccer clubs has been stabilized compared to the previous period, and through the national team and one elite club, we have also qualified for the group stage in European competitions. At the same time, despite higher income and personnel costs and infrastructural development, compared to previous level of state involvement, we were not able to advance in terms of the in-depth quality indicators (e.g. youth results, total minutes played, average number of spectators, and financial balance of the sale of playing licence) compared to similar countries in the region facing greater market challenges and conditions. As a conclusion, the author suggested the implementation of a stronger competition law approach in Hungary (owner-management independence from the state, reduced and more targeted state subsidy system).

Keywords: football, state support, financing, youth, regional comparison

DEMANDS OF ENERGY PARADIGM SHIFT TOWARD EDUCATION: STUDY ON HYDROGEN TECHNOLOGY EDUCATION IN HUNGARY

VIRÁG MÉSZÁROS¹, ANDRÁS NAGY², ATTILA SZABÓ³

Abstract

The term "energy paradigm shift" denotes a significant transformation in the comprehension, utilization, and administration of energy in recent years. This shift involves overhauling energy systems, technologies, regulations, and methodologies, moving away from a reliance on fossil fuels. Discussions surrounding the concept of an energy paradigm shift have been widespread, especially in energy security policies. Furthermore, the transition towards eco-friendly solutions in accordance with the Paris Agreement necessitates the formulation of novel operational, regulatory, organizational, and societal energy policies, as well as revolutionary shifts in socio-economic consciousness. Crafting strategies that integrate energy efficiency, security, commercial facets, and ecological consciousness demands an interdisciplinary, globally conscious, and lifecycle-oriented methodology. Energy transition necessitates substantial changes in our educational and training system. A thorough transformation of educational curricula and methodologies, as well as increasing the contribution of higher education, is important in order to guarantee that professionals are adequately prepared to deal with the challenges and opportunities of the energy sector. In alignment with these ideas, this study presents the findings of an investigation concerning domestic hydrogen technology conducted by HUMDA Plc, a member of the Széchenyi University Group.

Keywords: energy paradigm shift, hydrogen, system approach, hydrogen related education

Acknowledgement

We would like to take the opportunity to express our gratitude to the Ministry of Energy, as this study could not have been completed without the support provided by them – under the grant of ÉZFF/208/2022-TIM_SZERZ.

Some thoughts of energy paradigm shift

In recent decades, the search for sustainable energy sources, environmental protection, and addressing the challenges of climate change have increasingly become the focus of global attention. The term "energy paradigm shift" denotes a significant transformation in the comprehension, utilization, and administration of energy in recent years (Ujhazi 2022). This transformation encompasses the overhaul of energy systems, technologies, regulations, and methodologies, steering away from a resource-centric stance focused on the availability of fossil fuels (Zilinszky 2021).

¹ Dr Virág Mészáros, PhD, CEO, Széchenyi University Group, HUMDA Hungarian Mobility Development Agency, ORCID: 0009-0001-3452-2048

² Dr. András Nagy, PhD, Széchenyi University Group, HUMDA Hungarian Mobility Development Agency, ORCID: 0000-0002-5665-4324

³ Dr. Attila Szabó, PhD, Széchenyi University Group, HUMDA Hungarian Mobility Development Agency, ORCID: 0009-0009-3305-2804

Discussions surrounding the concept of an energy paradigm shift have been widespread (Dincer 2023), particularly in the realm of energy security policies. These policies have experienced a shift in fundamental principles due to evolving dynamics in energy markets, exemplified by events such as the Russia-Ukraine conflict (Osicka 2022), and global economic advancements. Furthermore, the transition towards eco-friendly solutions in accordance with the Paris Agreement necessitates the formulation of novel operational, regulatory, organizational, and societal energy policies, as well as revolutionary shifts in socio-economic consciousness. Crafting strategies that integrate energy efficiency, security, commercial aspects, and ecological awareness requires an interdisciplinary, globally conscious, and lifecycle-oriented approach (Pastukhova 2020).

Hungary's National Energy and Climate Plan succinctly outlines and illustrates the underlying trends that are pivotal in shaping the future of energy systems and energy market dynamics (NECP 2018). These significant industry trends encompass decarbonization, democratization, electrification, decentralization, digitalization, and the convergence of energy systems. It is crucial to emphasize that the increasing prominence of electricity should not be narrowly interpreted as a strict electrification strategy, as context-specific, tailored solutions do not adhere to predetermined notions. The adoption of a systemic approach and a diverse array of skills are indispensable not only at the global, national, regional, or regulatory levels, but also for stakeholders such as households assuming roles as prosumers in the realm of carbon-neutral energy systems. Enhancing customer and social awareness presents an opportunity for educational renewal (Zilinszky et. al. 2018). A value-added technical education system emphasizes the need for variety in the tailored curriculum, methods, structures, and educational connections. The inquiry arises: Who teaches, what is taught, and what is the methodology? Moreover, what kind of institutional backing exists for the relationships between "masters and disciples" and their networks (Mészáros 2022)? Education should be viewed as a means of empowering individuals for future problem-solving and decision-making, rather than focusing solely on abstract subjects such as advanced mathematics and physics⁴. Student engagement could be heightened by fostering a problem-solving mindset. Considering the aforementioned diversity and systemic approach, a shift in the educational and energy approach may reveal common pathways.

One of the most significant challenges facing us in this period of evolution is that we cannot focus on just one specific energy carrier or primer energy source. Therefore, a "one-man-show" solution should not be expected. The forthcoming landscape of the energy sector is projected to embrace diversity and varied energy systems. The incorporation of nuclear energy into the low-carbon energy mix is essential, as renewable sources vulnerable to weather conditions necessitate storage capabilities; thus, discussions on green power should always include considerations for green energy storage. Accordingly, at this point we should take a step toward hydrogen.

⁴ Nevertheless, it is important to note that effective solutions demand the utilization of sound methodologies. While challenging subjects are essential, it is imperative to convey to students the importance of these subjects. (!)

Potential of hydrogen in new energy age

The ongoing energy transition is characterized by the current deep involvement in integrating renewable energy sources to replace fossil fuels, with hydrogen technology emerging as a promising solution (Kovac 2021). Hydrogen plays a crucial role in the green transition towards sustainable energy systems. It is considered a key component for achieving net-zero goals by enabling renewable energy integration and storage (Estevez et al 2023). Green hydrogen, produced using renewable sources, is gaining attention globally as a clean energy carrier with the potential to drive decarbonization efforts (Tries et al 2023). Furthermore, integrating surplus renewable energy production for hydrogen generation can address energy needs in the mobility sector, emphasizing the comprehensive approach needed for a holistic green transition (Dimou et al 2023). Furthermore, hydrogen production from anaerobic digestion processes presents opportunities for generating low-carbon hydrogen, contributing to the transition to a carbon-neutral future and the development of a hydrogen economy (Al-Ali et al 2023). Overall, hydrogen's potential lies in its ability to facilitate the transition to sustainable energy systems, offering solutions for energy storage, transportation, and decarbonization.

Hydrogen can be a clean energy carrier, a promising mean of energy storage, it can serve as carbon-free fuel in several powertrains. Hydrogen can decarbonize hard to electrify sectors and can make certain industrial processes greener. Hydrogen can help enhance grid stability, offers possibilities for economic growth, can create employment and academic opportunities. We need to acknowledge that hydrogen can only find its place in new energy system as a global solution along complex projects, integrating sectors and industrial and mobility decarbonisation – representing an innovative power in terms of system integration.

In the automotive sector, while battery electric vehicles dominate the zero emissions area, concerns over charging times and infrastructure highlight hydrogen as a future solution, as demonstrated by the Neumann H2 prototype. This integrates advanced energy storage systems and AI-driven energy management and environmental sensing capabilities (Kun 2024).

The target of this study

The widespread application of hydrogen technologies poses significant challenges for professionals, educational institutions, and the industry (Sazali 2020). Establishing the necessary expertise and appropriate training structures is essential for innovation and sustainable development. In this paper, we examine the critical points that are crucial in the planning and implementation of training related to hydrogen technology. Our primary objective is to identify the requirements of the key relevant industrial stakeholders in terms of competencies within the realm of hydrogen technology. We are presenting their requests regarding the type and form of educational programs.

In this study, we pay special attention to the following areas:

- Training and ongoing education of professionals:
Acquiring proper handling of new technological solutions is essential for efficient operation and innovation. Developing and continuously updating training programs for professionals is very important to ensure safe and effective application of hydrogen technology.

- Capacity building in educational institutions:
Educational institutions need to adapt to new technological challenges. Providing adequate laboratories, lecturers, and educational materials is also critical for the training of professionals.
- Flexibility and relevance of training programs:
Due to the rapid development in industry and technology, it is principal for training programs to be flexible and continuously updated to adapt to new developments.

The hydrogen working group of HUMDA⁵ collected the opinions of industry stakeholders involved in the hydrogen value chain through a questionnaire survey to identify their needs, as well as higher education, vocational training, and adult education perspectives. The survey aimed to gather insights on competencies related to the technology and the training providers' ideas about integrating hydrogen education programs and launching new initiatives.

In Europe, hydrogen technology education launches numerous training programs to meet the demand for industrial professionals, covering all levels of education. European universities and educational institutions increasingly offer interdisciplinary courses for students with comprehensive knowledge in the field of hydrogen energy (Warmuth et al 2022). During these courses, students are provided with opportunities for hands-on laboratory work and practical experience. This may include testing hydrogen-powered vehicles, installing fuel cells, designing and operating hydrogen production systems, and more.

The European Hydrogen Academy plays a crucial role in advancing the adoption of hydrogen technology in Europe. With its focus on research, education, and collaboration, the academy serves as a hub for industry experts, policymakers, and enthusiasts to come together and work towards a common goal – a sustainable energy future. This is basically a knowledge-sharing platform that aims to educate and empower individuals and organizations in the field of hydrogen energy. By bridging the gap between academia, industry, and policymakers, the European Hydrogen Academy plays a pivotal role in shaping the future of hydrogen energy. It offers comprehensive training programs designed to equip participants with the knowledge and skills needed to develop themselves in the field of hydrogen technology. The training programs cover a wide range of topics, including hydrogen production, storage, transportation, and applications in sectors such as power generation, transportation, and heating (European Hydrogen Academy homepage 2024).

In May 2021, the Hungarian government approved the National Hydrogen Strategy, placing green hydrogen at the forefront for the long term. In addition to hydrogen produced using electricity generated from renewable sources, the strategy also considers the possibility of hydrogen production based on electricity obtained from the nuclear power network (Hungary's National Hydrogen Strategy 2021).

Regarding the expansion of knowledge related to hydrogen and hydrogen technology, two key directions can be identified:

1. Education and professional training
2. Providing adequate information to the wider society

⁵ Hungarian Mobility Development Agency

The central focus of the education activities is the development of the set of competencies necessary to achieve the objectives. We proceed in three main steps to identify proposals for training interventions:

- Exploration of competencies deemed necessary by the industry in the field of hydrogen and hydrogen technologies
- Identification of the current and planned training programs related to hydrogen technology at influential domestic educational institutions
- International overview, primarily focusing on European hydrogen technology training portfolios

Methodology of the survey

As mentioned in the introduction, we have collected the opinions of industry stakeholders, higher education and vocational training institutions about hydrogen technology through a questionnaire survey. The compilation of the questionnaire was based on international practices, following the methodology presented in the 'Education & Training' module of the EU 'FCH Observatory' project. This can be considered as the most focused and comprehensive survey on hydrogen technology education currently available in Europe.

The data collection took place in the first quarter of 2023 in an online format using the Unipoll system of SDA Informatikai Zrt.⁶ From a methodological perspective, it is important to note that the dissemination of relevant information for various levels of education follows the applicable international standard ISCED (ISCED 2024).

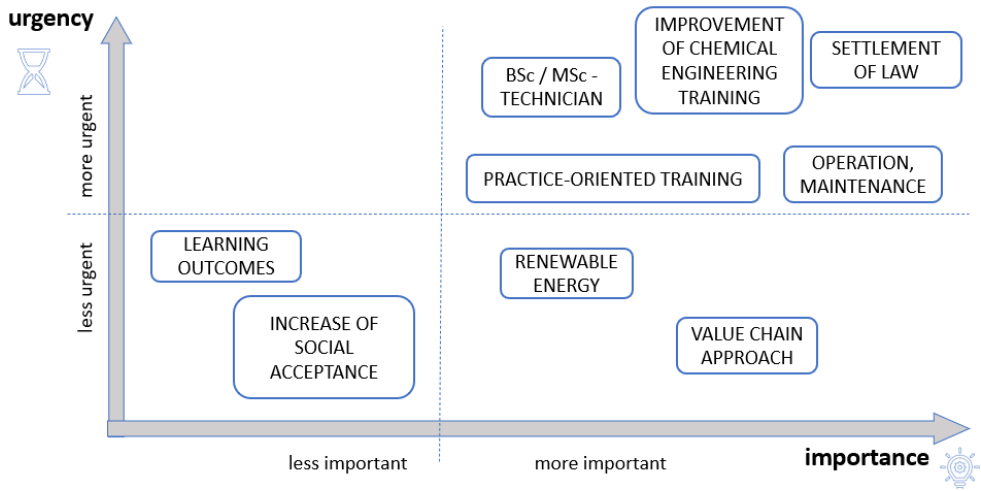
After defining the population, the sampling was carried out using the snowball method. The snowball sampling method is a non-probability sampling technique where initial participants are selected based on specific criteria. These participants then refer others who meet the study's criteria, creating a chain reaction. This approach is particularly useful for studying rare or hidden populations where traditional sampling methods may be impractical. However, it can introduce bias because participants are not randomly selected, potentially affecting the generalizability of findings (Naderifar et al 2017).

Results

A workshop has been organized for members of the target audience to align on their perceptions of hydrogen technology education and assessed industry needs. The key focal points relevant to education in terms of importance and urgency have been determined, which will play a significant role in the integration of hydrogen technology education in the upcoming period. The result of this workshop can be seen in Figure 1, which shows the urgency importance matrix composed by industrial stakeholders.

⁶ For further information see the webpage of SDA Informatika Zrt. and Unipoll system: <https://www.unipoll.hu>

Figure 1: Urgency – Importance diagram composed by industrial key players

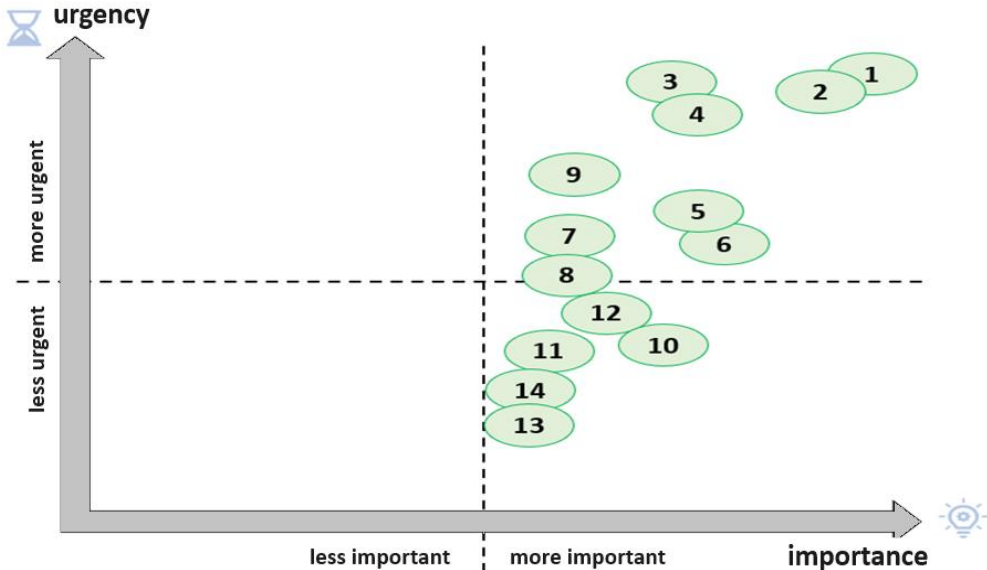
Source: own editing

It is visible, that addressing the relevant legal framework is of paramount importance. The reason for this is that the legal framework for hydrogen, despite its crucial role in the development and dissemination of hydrogen technology, remains unsettled. Ensuring appropriate legal frameworks and regulations brings numerous advantages to the field of hydrogen technology and contributes to increasing societal acceptance.

Within specific professional training programs, workshop participants have identified the upgrade of chemical engineering education as an urgent and important task. Currently, hydrogen-specific education does not receive much attention in Hungarian secondary and tertiary education. Although hydrogen technology is expected to impact various industries, its primary applications lie in efficient and environmentally friendly production, storage, transportation, and industrial utilization. Educational priorities must accordingly be defined, hence, there is a highlighted emphasis on updating chemical engineering education and harmonizing BSc and MSc degree programs.

The educational stakeholders, however, determined another matrix based on their experience in hydrogen industry, which is shown in Figure 2.

Figure 2: Urgency – Importance diagram composed by educational key players

1 – Cooperation, integrator role; 2 - Defining industrial demands (competencies and depth, headcount requirements for the next 10 years); 3 - Surveying and synthesizing industrial demands; 4 - Developing adult education programs tailored to industrial demands; 5 - Introducing mindset-shaping education; 6 - Mindset-shaping programs; 7 - Basics: manufacturing, utilization, safety; 8 - Short-term training + elective subjects, projects; 9 - Alternative energy sources » mindset-shaping (students, educators); 10 - Curriculum development; 11 - Vocational training, teacher training, possibly through participation in courses; 12 - Determining curriculum content; 13 - Vocational training, curriculum development (elimination of unnecessary content, integration of new ones), possibly in the case of alternative vehicle propulsion technician training; 14 - Curriculum content development, integration into the curriculum of certain professions in secondary and higher education

Source: own editing

From Figure 2 it can be seen that education plays an important role in the development and dissemination of hydrogen technology, with the cooperative and integrator roles playing the most significant part. We received responses to our questionnaire from 61 out of approximately 99 surveyed companies, representing a 61% completion rate. It is noteworthy that about 39% of the responding businesses are already engaged in activities related to hydrogen technology, while 44% plan to undertake activities in this field in the future.

Form of competence development related to hydrogen technology

In the questionnaire, we looked for the answer in which form the companies want to develop competences related to hydrogen technology in their company.

Figure 3: Developing the competencies required for your current or planned hydrogen technology-related project/activity

Source: own editing

From the results it is visible, (Figure 3) that in the field of hydrogen technology training, companies often prefer the training of their own employees. This approach can have several advantages:

Among other things, the training of the companies' own employees enables flexible and quick adaptation to changes and developments in hydrogen technology. Companies thus do not have to turn to external training sources and are able to handle the changes and challenges that arise in the hydrogen industry.

It is important to note that keeping the competences related to hydrogen technology up-to-date requires continuous development. For this reason, it may still be important for companies to work with experts, research institutes and educational institutions to access the latest information and best practices. The above is also supported by the results of Figure 4. The question was formulated as to what schedule the companies would like to start technology-specific training, and in what form they would do it. Based on the results it is visible that H-technology-related training is already running, but this demand will increase in the future. The reason for this trend is obvious: in the field of technology, hydrogen-based solutions are getting more and more attention, as they offer the opportunity to switch to clean energy sources.

Figure 4: Forms of training related to hydrogen technology and their timeliness

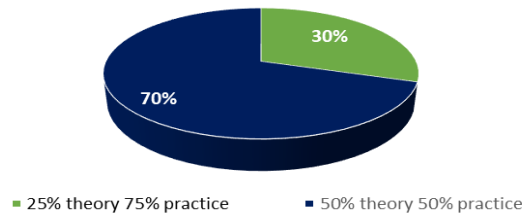
Source: own editing

As a result, interest in hydrogen technology may increase, so companies may attach importance to hydrogen-related training and internal training programs. However, with the passage of time and technological development, training needs and trends may change. The knowledge accumulated during the rapid pace of innovation and new developments can be made public by companies, research institutes and educational institutions, because of which the role of external training increases over time.

The acceptable theory-practice training ratio and the form of training

The use of a theoretical and practical training ratio of 25-75% means that more emphasis is placed on practical aspects during the training. This approach allows participants to acquire the necessary theoretical knowledge while applying and practicing hydrogen technology knowledge in a real-world environment (see Figure 5).

Figure 5: Preferred theoretical and practical training rates based on company's needs

Source: own editing

The training priorities of enterprises in the field of hydrogen technology may depend on the profile, size and specific needs of the enterprise. However, in general, it can be said that hydrogen technology is a relatively new and rapidly developing field, in which there is a great need for highly qualified professionals.

Many businesses may focus on higher education, such as MSc and BSc courses, as well as further specialist training. The MSc (master's) training, as well as specialized further training in the field of hydrogen technology, generally provides more specialized and detailed knowledge, which is needed by professionals working in the fields of research and development, planning, engineering and management.

Table 1: Distribution of demand for training forms

What form of training would you focus on?	Number companies	Ratio
Vocational training	2	20%
Adult training	3	30%
Higher education - bachelor's degree (BSc)	1	10%
Higher education - Master's degree (MSc)	1	10%
Professional further education - Hydrogen technology engineer	3	30%

Source: own editing

The BSc education usually provides more comprehensive basic knowledge in the field of hydrogen technology. This form of training rather prepares students to pursue second-level training in the field of hydrogen technology or to take on entry-level positions in companies.

As Table 1 illustrates, adult education and vocational training are also important players in the field of hydrogen technology, as businesses need professionals who can participate in practical work, for example in the maintenance or installation of hydrogen-powered systems. Technician training focuses on skills that focus on practical applications and technical operations.

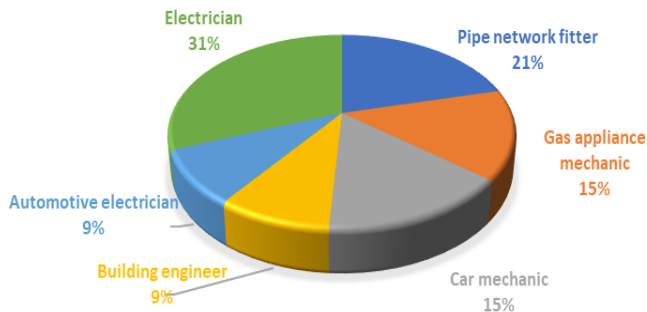
It is important to emphasize that the needs and priorities of businesses may differ. The focus on specific forms of training depends on the business policy, goals and labour market needs experienced in the given period.

Plan for enrolment of secondary and higher education graduates

The field of hydrogen technology contains many possibilities, so the successful implementation and development of the technology requires a wide range of specialists with different qualifications.

In the questionnaire, the respondents were asked which secondary and higher education graduates they plan to enrol in school in the future. In the case of those with a secondary education, Figure 14 shows the intention to enrol in school according to their qualifications.

Figure 6: Plan for enrolment of secondary school graduates

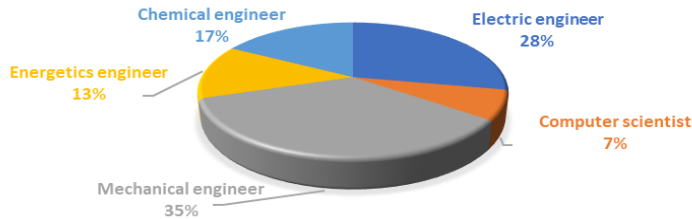
Source: own editing

The secondary education of pipe network fitters, electricians and car mechanics can be an important step in the field of hydrogen technology, as professionals working in such areas can be key in both the construction and operation of hydrogen gas-based systems.

The importance of the mentioned professions is that they play an essential role in the establishment and maintenance of Hydrogen-powered systems.

In the questionnaire, it was also asked what kind of advanced training the industrial companies plan for those with a higher degree in the field of hydrogen technology. Enrolment intentions according to qualifications are described in the diagram below.

Figure 7: Plan for enrolment of higher education graduates

Source: own editing

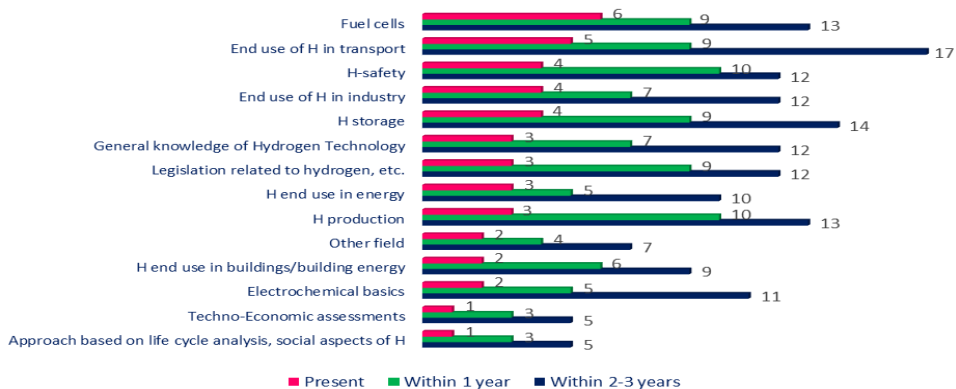
The respondents placed a lot of emphasis on the professional training of mechanical engineers, electrical engineers and chemical engineers (Figure 7), so these professionals already have the knowledge and skills related to technology even in terms of their basic education.

When enrolling in higher-level education in the field of hydrogen technology, it is worth looking for courses that pay special attention to hydrogen energy storage, hydrogen-powered vehicles, hydrogen fuel cells and engineering and scientific knowledge of hydrogen production. In addition, it is important that the given training provides the opportunity to gain practical experience and participate in research projects.

Identification of hydrogen-related trainings and teaching materials used and planned in industry

Trainings on hydrogen are of increasing interest in the field of energy efficiency and sustainability. During the survey, the industry actors answered how the respondents see the future of the industry, whether they see the need to train specialists dealing with hydrogen technology, and whether they need such knowledge to perform their duties. We also examined what current training courses they consider important, as well as what future plans they have for training courses (Figure 8).

Figure 8: Courses on the topic of hydrogen used or planned in industry

Source: own editing

The evaluation of the answers to the question shown in the figure above provides insight into the training courses planned in industry. Most of the respondents are currently holding courses in the field of hydrogen technology, and we can also see that a significant number of new hydrogen technology courses will be required in the industrial sector within 3 years.

Among the training activities related to hydrogen technology, fuel cells, transport applications, hydrogen safety and storage, as well as industrial use account for most of the current training.

Regarding the future, the most important topics include the use of hydrogen for transport purposes, hydrogen storage, safety technology, production and industrial use, these are complemented by training aimed at acquiring basic electrochemical and general knowledge and the related legal knowledge.

At present, the greatest demand is for training in the field of fuel cells, in the future the focus will be on the end-use of hydrogen for the purpose of convergence.

The integration of hydrogen technology related topics into the education system

The incorporation of hydrogen technologies into educational frameworks is crucial for the transition towards sustainable energy systems. Beyond conventional courses and subjects, survey results reveal promising future opportunities and developmental trajectories, such as the issuance of specialized micro-credentials in hydrogen technology by some institutions. These micro-credentials, such as a "Hydrogen Supply" micro-credential, attest to the learning outcomes acquired through short-term educational experiences (e.g., a defined set of subjects within a university curriculum). They provide a flexible and targeted means for individuals to enhance the knowledge, skills, and competencies essential for their personal and professional growth.

The integration process within educational systems can encompass several key steps, including:

- Curriculum development
- Professional training
- Continuing education and lifelong learning
- Organizing expert discussions (workshops) and conferences
- Research, development, and innovation (R&D&I)
- Provision of incentives and support
- International collaboration

Embedding hydrogen technology into the educational system can significantly contribute to the development of future professionals, innovators, and researchers in this vital and rapidly evolving sector. Consequently, students will be better equipped to enter the workforce and actively participate in advancing sustainable energy utilization and environmental protection.

Summary

Today, the significance of hydrogen technology is paramount with regards to the shift towards environmental sustainability, ensuring a stable energy supply and storage solutions aimed at curbing greenhouse gas emissions and fostering sustainable

environments. To effectively address these challenges, it is imperative to establish suitable training frameworks and educational resources for industry professionals. Interventions in training pertaining to hydrogen technology play a crucial role in knowledge dissemination and the enhancement of professional competencies. Based on the findings of the HUMDA study, emphasis should be placed on various facets such as the utilization of hydrogen for transportation, fuel cell technology, storage methods, industrial applications, and production processes. Individuals aspiring to engage in this field must acquire comprehensive knowledge encompassing the entire spectrum of hydrogen technology. Specifically in the realm of utilizing hydrogen for transportation, the emphasis lies on the critical aspects of vehicle design, manufacturing, and operational functionalities.

The educational materials should comprehensively cover the functioning, benefits, and obstacles of hydrogen-fuelled vehicles, along with associated infrastructural advancements. In the realm of fuel cells, emphasis should be placed on operational principles, practical applications, and the configuration of fuel cell systems. Curricula ought to align with industry demands and progressions to facilitate the widespread integration of fuel cells. Concerning storage, it is imperative for students to grasp diverse hydrogen storage methods, encompassing safety measures and practical applications. The practical expertise should concentrate on technologies capable of effectively tackling the challenges linked to hydrogen storage. In the domain of industrial applications, there exists a necessity to explore a broad range of hydrogen uses, encompassing the energy and chemical sectors. The instructional materials should equip professionals with the skills to adeptly implement hydrogen technologies in industrial settings. Noteworthy training strategies include cooperative and dual programs, fostering opportunities for students to garner hands-on experience in authentic industrial settings. Such training initiatives significantly enhance practical know-how and cultivate industry connections, bolstering the proficient and adaptable capabilities of professionals.

Coupling post-graduate specialized engineering training with hydrogen technology education is vital. This equips engineers with the requisite expertise to engage in advanced engineering tasks within the hydrogen sector. Lastly, a focus on practice-oriented training is essential. This type of training enables students to apply theoretical knowledge in real-world scenarios. Developing professional competencies in hydrogen technology is fundamental for aspiring professionals aiming to actively contribute to this dynamic and innovative sector. By considering these intervention points, a diverse array of knowledge and skills related to hydrogen technology can be cultivated, thereby supporting the sector's growth and sustainable future.

References

- Al-Ali, H, Ali, D, Atteya A.I. (2023): Investigating the Potential of Renewable-Hydrogen Energy Storage Systems (RHES) in Enabling Scotland's Farming Communities Net-Zero Transition and Sizing the Proposed RHES System. *Green Energy and Environmental Technology*, IntechOpen, doi: <http://dx.doi.org/10.5772/geet.16>
- Dimou, A., Moustakas, K., Vakalis, S. (2023): The Role of Hydrogen and H2 Mobility on the Green Transition of Islands: The Case of Anafi (Greece). *Energies*, 16(8), 3542. <https://doi.org/10.3390/en16083542>

- Dincer, I., Aydin, M. I. (2023): New paradigms in sustainable energy systems with hydrogen. *Energy Conversion and Management*, 283, 116950. <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2023.116950>
- Estevez, R., López-Tenllado J. F., Aguado-Deblas, L., Bautista M. F., Romero, A. A., Luna, D. (2023): Current Research on Green Ammonia (NH₃) as a Potential Vector Energy for Power Storage and Engine Fuels: A Review. *Energies*, 16(14), 5451. <https://doi.org/10.3390/en16145451>
- Kovac, A., Paranos, M., Marcius, D. (2021): Hydrogen in energy transition: A review. *International Journal of Hydrogen Energy*, 46(16) 10016-10035, o. <https://doi.org/10.1016/j.ijhydene.2020.11.256>
- Kun K., Szabó L., Varga E., Kis D.I. (2024): Development of a Hydrogen Fuel Cell Prototype Vehicle Supported by Artificial Intelligence for Green Urban Transport. *Energies*, 17(7) 1519, <https://doi.org/10.3390/en17071519>
- Mészáros V. (2023): The most decisive study difficulties identified by a cluster analysis examining STEM higher education. *Sensos-E*, 10(2), 67-76. o. <https://doi.org/10.34630/sensos-e.v10i2.4810>
- Naderifar, M., Goli, H., Ghaljaie, F. (2017): Snowball Sampling: A Purposeful Method of Sampling in Qualitative Research. *Strides in Development of Medical Education*, 14(3), e67670. <https://doi.org/10.5812/sdme.67670>
- Osička, J., Černoch, F. (2022): European energy politics after Ukraine: The road ahead. *Energy Research & Social Science*, 91, 102757. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2022.102757>
- Pastukhova, M., Westphal, K. (2020): Governing the Global Energy Transformation. In: Hafner, M., Tagliapietra, S. (eds): *The Geopolitics of the Global Energy Transition. Lecture Notes in Energy*, 73, 341-364. o. https://doi.org/10.1007/978-3-030-39066-2_15
- Qazi, A., Hussain, F., Rahim, Abd. N., Hardaker, G., Alghazzawi, D., Shaban, K., Haruna, K. (2019): Towards Sustainable Energy: A Systematic Review of Renewable Energy Sources, Technologies, and Public Opinions. *IEEE Access*, 7, 63837-63851. o. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2906402>
- Sazali, N. (2020): Emerging technologies by hydrogen: A review. *International Journal of Hydrogen Energy*, 45(38), 18753-18771. o. <https://doi.org/10.1016/j.ijhydene.2020.05.021>
- Tries, C., Hofmann, F., Brown, T. (2023): Benefits From Islanding Hydrogen Production in Renewable Energy Systems. *19th International Conference on the European Energy Market (EEM), Lappeenranta, Finland, 2023*, 1-9. o. <https://doi.org/10.1109/EEM58374.2023.10161934>
- Ujházi L. (2022): Protection of environment and creation as a meeting point between the Catholic Church and the European Union. *Európai Tükör*, 25(1-2), 71-90. o., <https://doi.org/10.32559/et.2022.1-2.4>
- Warmuth, A., Reichmann, T., Liechtenecker, H., Ungermanns, C. Werth, W. (2022): Green future with hydrogen technologies – a new teaching concept. *45th Jubilee International Convention on Information, Communication and Electronic Technology*

(MIPRO), Opatija, Croatia, 2022, 527-531. o.
<https://doi.org/10.23919/MIPRO55190.2022.9803690>

Zilinszky J. (2021): SDG klímacél és Párizsi Megállapodás: vetélkedés vagy szövetség? Green Policy Center, Budapest https://www.greenpolicycenter.com/wp-content/uploads/2021/05/green-policy-center_tanulm%C3%A1ny7.pdf
downloaded: 29.01.2024.

Zilinszky J., Pulay B. H., Bonifert M.S. (2018): Implementation of the sustainable development goals – experience transfer from Central and Eastern European countries to the EU. *Iustum Aequum Salutare*, 14(4), 141-155. o.

Other sources

International Standard Classification of Education; EU webpage about ISCED (2024) ([https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_Standard_Classification_of_Education_\(ISCED\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_Standard_Classification_of_Education_(ISCED))) downloaded: 29.01.2024.

European Hydrogen Academy homepage (2024):
<https://cordis.europa.eu/project/id/101137988> doi:
<https://doi.org/10.3030/101137988> downloaded: 24.07.2024.

Hungary's National Hydrogen Strategy (Government Resolution No. 1372/2021 (VI.10.)) (2021):
<https://cdn.kormany.hu/uploads/document/a/a2/a2b/a2b2b7ed5179b17694659b8f050ba9648e75a0bf.pdf>, downloaded: 29.01.2024.

NECP - National Energy&Climate Plan (2018):
<https://cdn.webdoos.io/planup/95a6961190ad83fbabe0ba2747f26991.pdf>,
downloaded: 24.07.2024.

Webpage of SDA Informatika Zrt. and Unipoll system: <https://www.unipoll.hu>
downloaded: 24.07.2024

AZ ENERGETIKAI PARADIGMAVÁLTÁS OKTATÁSI IGÉNYEI: A HIDROGÉN TECHNOLÓGIÁVAL KAPCSOLATOS OKTATÁS MAGYARORSZÁGON

MÉSZÁROS VIRÁG, NAGY ANDRÁS, SZABÓ ATTILA

Az "energetikai paradigmaváltás" kifejezés az elmúlt években az energia megértésében, felhasználásában és kezelésében bekövetkezett jelentős átalakulást jelöli. Ez a váltás magába foglalja az energiarendszerek, technológiák, szabályozások és módszerek átalakítását, elmozdulva a fosszilis tüzelőanyagoktól való függéstől. Az energetikai paradigmaváltás koncepcióját övező viták széles körben elterjedtek, különösen az energiabiztonsági politikákban. Ezenkívül a Párizsi Megállapodással összhangban a környezetbarát megoldásokra való áttérés szükségessé teszi új operatív, szabályozási, szervezeti és társadalmi energiapolitikák megfogalmazását, valamint a társadalmi-gazdasági tudatosság forradalmi változásait. Az energiahatékonyságot, a biztonságot, a kereskedelmi szempontokat és az ökológiai tudatosságot integráló stratégiák kidolgozása interdiszciplináris, globálisan tudatos és életciklus-orientált módszertant igényel. Az energetikai átállás jelentős változtatásokat tesz szükségessé oktatási és képzési rendszerünkben. Az oktatási tantervek és módszertanok mélyreható átalakítása, valamint a felsőoktatás hozzájárulásának növelése fontos annak biztosítása érdekében, hogy a szakemberek megfelelően felkészültek legyenek az energetika kihívásainak és lehetőségeinek fogadására. A tanulmány ezekkel a gondolatokkal összhangban mutatja be a Széchenyi Egyetemi Csoporthoz tartozó HUMDA Zrt. hazai hidrogén technológiával kapcsolatos vizsgálatának eredményeit.

Kulcsszavak: energetikai paradigmaváltás, hidrogén, rendszerszemlélet, hidrogénnel kapcsolatos oktatás

A VALLÁS A FUNKCIONÁLISAN DIFFERENCIÁLT TÁRSADALMAKBAN

TÖRÖK BALÁZS¹

Absztrakt

A tanulmány célja annak feltárása, hogy a vallási rendszer milyen kölcsönhatásban áll más társadalmi rendszerekkel. A vizsgálódás során elkülönítjük a premodern és modern vallási formákat. A társadalmi rendszerek közötti strukturális kapcsolatokat a politikai és a tömegmédiák működése alapján illusztráljuk. Bemutatjuk a vallási rendszer társadalmi mellőzöttségét, ami egyben a vallás más társadalmi rendszerektől való strukturális függetlenségéért is értelmezhető. Kiemeljük, hogy a politikai rendszer hogyan alakítja érzékenységét a vallási rendszer irányában. Emellett kitekintést adunk arra, hogy a vallás milyen módon befolyásolja a politikát azokban a társadalmakban, amelyekben a funkcionális differenciálódás még nem vált általános társadalomszervezési formává. A tanulmány vizsgálja, hogy a vallás jelenlegi társadalmi elszigeteltsége a nyugati társadalmakban milyen módon befolyásolja a társadalom vallási szempontú megfigyelhetőségét, értékelését, kritikáját. A tanulmányban a vallás szociológiai fogalmát alkalmazzuk, így minden olyan hitrendszert, amely transzcendens/immanens különbséget figyelembe vesz a valóság konstruálásában, a vallás egyik formájának tekintjük.

A tanulmányban² arra a kérdésre keressük a választ, hogy vajon a vallási rendszer milyen módon kap helyet a társadalmi rendszerek kölcsönhatásában? Milyen változásokat idézhet elő a vallási rendszerben, hogy a környezetében működő társadalmi alrendszerek kölcsönösen szorosabbra fűzik teljesítménykapcsolataikat, miközben a vallás irányában növelik érzéketlenségüket, vagy semleges viszonyt alakítanak ki irányában. Ilyen adottságok mellett hogyan pontosíthatja társadalmi funkcióját a vallási rendszer? (Megjegyezzük, hogy a szociológiai értelemben vett vallás nem azonos az egyházi rendszerrel. Társadalmi értelemben mindaz vallásnak tekinthető, ami transzcendens/immanens differencián alapuló valóságkonstrukciót kommunikál.)

Kulcsszavak: rendszerelmélet, funkcionális differenciálódás, vallási rendszerek, strukturális kapcsolódás

A modern és premodern vallás

A globalizáció felfokozta a társadalmak kapcsolódóképességét, növelte a régiók közötti interkonnektivitást, ami a vallásra is hatással volt. A vallás egyre többféle társadalmi kontextusban jelenhet meg, fenntartott felekezeti szervezetsége mellett variabilitása növekszik. A kialakulóban lévő vallási sokféleség nehezen áttekinthető, azonban a modernitás okozta változásokat figyelembe véve két alapvetően eltérő jellegzetesség megfigyelhető a vallás funkcióterületén. (Vanderstraeten 2015, 10. o.)

¹ egyetemi docens, PPK Szociológiai Intézet

² A tanulmány tartalmi és szerkezeti sajátosságai arra vezethetők vissza, hogy egy vallási témájú, készülő kötet egyik fejezete.

A premodern társadalmakban a vallást a társadalom meghatározóan fontos *integráló tényezőjeként* veszik figyelembe. Ebben a funkciójában a vallás képes egyfajta alapvető biztonságot és variációs korlátot képezni valamennyi funkcionális terület vonatkozásában. A vallás így bizonyosságokat közvetít, ezért stabilizáló tényező. „Ezekben a társadalmakban a politikai uralom eredendő vallási legitimációval rendelkezik, és így olyan normáknak van alávetve, amelyeket nem maga hozott létre. (...) Az alrendszerek autonómiájának mértéke az alrendszerek kockázatvállalásra képes differenciáltságától függ, és társadalmanként változik”. (Luhmann 2016b, 102–103. o.) Ahol a vallás az alrendszerek kockázatvállalási képességét kontrollálhatja, ott bizonyos értelemben olyan fékező mechanizmusként működhet, ami a nyugatiasan szekularizált államokban a vallás oldaláról már nem áll rendelkezésre. Az occidentális társadalmak nem kompatibilisek azzal a premodern vallással, amely azt feltételezi, hogy a társadalom egészének működése orientálható vagy akár kontrollálható a vallási centrumból.

A modern társadalmakban a vallás elvesztette azt szerepét, hogy más társadalmi rendszerek működését kontrollálja. A politika – még ha egyes országokban a hagyományokból eredően létezik is államvallás – lényegében a sokféle egyenértékű világnézet körében kezeli a vallásokat, így nagy szabadságfokkal rendelkezik a valláspolitikai preferenciák kifejezésében. Ezzel párhuzamos jelenség, hogy a nyugati modernitás országaiban a vallás olyan jellegű magánüggévé vált, ami korlátozott mértékben társadalmisítható. A jelenséget illusztrálhatjuk az oktatás példáján. Civil szervezetek, NGO-k és filantróp társaságok aktivitására alapozottan könnyen elérhető, hogy az oktatáspolitikai érzékenyítse magát az átlagostól valamilyen irányban eltérő tanulók irányában. A tanuló sebezhetősége, a kisebbségi nyelvhasználat, az etnikai háttere, a tanulási nehézségei vagy akár tehetsége ennek megfelelően könnyen átforgathatók az oktatási rendszer oldalán jelentkező feladatokká. Létrejönnek a problémákra proaktívan reagáló pedagógiai programok, és a korábban reflektálatlan helyzetek átláthatóan kezelhetővé válnak az oktatási rendszerben. A vallás vonatkozásában azonban ez némileg másként van. *Az oktatási rendszer vallási érzékenységet a legtöbb országban a szekularizáció hagyománya szabályozza*, ezért a tanulók vallásosságának figyelembevétele általában korlátozott – kivéve, ha a felekezeti iskolák gyakorlatát nézzük. A nyugati modernitás kultúrkörében a vallásosság ennek megfelelően inkább egyéni világnézetként, mint ösztársadalmi érvényességű tényezőként kerül figyelembevétele. Jellemző, hogy az egyének a vallást többnyire tanulással építik be személyes életprojektjükbe, és pedig úgy, hogy a bizonytalanságból kiindulva jutnak el a hithez, ami a bizonytalanság kezelésének egy új formája: kombinálja a transzcendenciát és az immanenciát. A premodern vallásokban ez másképpen van.

A globális interkonnectivitás erősödése következtében a premodern és modern vallásosság egyidejűleg van jelen számos társadalomban, ezért a különféle társadalmi elrendezettséget feltételező vallási felfogások közvetlenül érintkezhetnek egymással. A Közel-Keleten például a nyugatias (West) kultúra által terjesztett szekuláris nemzetállam ideológiája serkenti az autonóm részrendszerek társadalmi kialakulásának folyamatait, noha visszarendeződések is megfigyelhetők. Egyes elemzők szerint Izrael állam létrehozása vallási eredetű teológiai eszméken alapult, így a muszlim világban a szekuláris állam iránti nyugati elkötelezettség megkérdőjeleződését idézte elő. (Christiano et al 2002, 263–265. o., 2002, 256–257. o.) A globalizáció interkonnectivitás, ezért nemcsak a modern társadalmak hatnak a premodernekre, hanem megfordítva is. A Németországban lezajlott férfi

körülmetelési vita kapcsán alább bemutatjuk, hogy egyazon nemzet territoriális határian belül is jelen lehet a premodern és a modern vallás.

Egyes vallási szerveződések a modern társadalmakban úgy vannak jelen, hogy működésük során fenntartják a premodern társadalmi környezethez illeszkedő hagyományaikat. Ilyennek tekinthető például a judaista és muszlim hagyományban fenntartott férfi körülmetelés gyakorlata, ami a modernizált európai jogrenddel kapcsolatban keletkeztetett vitákat. A vallás rendszerelméleti szociológiai fogalmának előnye, hogy megfigyelhetővé teszi azokat a szemantikai kereteket, amelyekben a jogi rendszer variálja a vallás fogalmi lehatárolását. A modernitás nyugati társadalmában a protestantizmus kori vallási szemlélet alapján alakult ki a vallás definíciója, mely a szekularizációs folyamatok során jogilag is rögzítésre került³. Eszerint a vallást szabadon megválasztható nézetrendszernek tekintik, amely önálló, döntésképes individuumokat feltételez. A jogrendnek ez a vallás definíciója azonban nem mindenben felel meg azoknak az Európában élő vallási csoportoknak, melyek néhány tekintetben a premodern társadalmak vallási mintázatát követik (Pl.: iráni, egyiptomi bevándorlók stb.). A premodern társadalmak a vallást nem személyes választáson alapuló egyéni hitként, hanem születési alapon determinált identitásképző momentumként rögzítik. 2012-ben Németországban viták kezdődtek a férfi körülmetelés judaista és iszlám gyakorlatának jogrendi megítélése következtében. Az érintett vallási közösségek diszkriminatív támadásként interpretálták a férfi körülmetelés jogi korlátozására tett kísérleteket. Szerintük „mind a zsidók, mind a muszlimok számára az ember beleszületik egy olyan hagyományba, amelyben a férfi körülmetélése normatív gyakorlat; az ember nem választja, hogy zsidó vagy muszlim lesz, és aztán úgy dönt, hogy ezt a választást a körülmetéléssel nyilvánítja ki.” (Salaymeh - Lavi 2021; Idézi: Adenitire 2024, 7–8. o.) A rendszerelmélet alapján látható az abból fakadó ellentmondás, hogy míg a szekularizált államokban a vallást mindinkább az egyéni tanuláson és szabad döntésen alapuló megismerési képességre vezetik vissza, addig a korábbi szemléletben a vallás inkább normatív, ontológiailag determinált lét-adottságként volt figyelembe véve. Az ilyen vallás a beleszületéssel hagyományozódik, és csak a hittagadás normaszegő döntésével hagyható el. A körülmeteléshez kapcsolódó esetleírás jól mutatja, hogy a társadalom lényegét tekintve kommunikatív konstrukció, amely a történetileg bontakozó evolúciós folyamatok mentén változóképes.

A fentiekben vázolt különbségek felhívják a figyelmet arra, hogy a premodern társadalmak, melyek a funkcionális differenciálódás társadalomszervezési formájára nem vagy csak részben álltak át, kevésbé érthetők meg a nyugati típusú társadalomszerveződés fogalmaival. A modernizációs reformprogramok tervezőinek csalódásokra is fel kell készülniük.

A társadalmi részrendszerek autonómiája és kölcsönhatása

Az európai társadalomfejlődés kikényszerítette a vallás lehatárolt, önálló társadalmi rendszerré formálódását. Hasonlóan történt ez a politika, a gazdaság, a tudomány, az oktatás vagy a média esetében is. (Luhmann-Behnke 1994, 12. o.) A szekularizáció folyamata úgy is értelmezhető, hogy a vallás érvényessége saját illetékességi területére korlátozódott. Működése során elkerülhetetlenül figyelembe kell vennie

³ A jogrend kettős, az egyházi (vallási) és állami (világi) jog elkülönült formában létezik. Itt a világi jogról van szó.

más társadalmi rendszerek autonómiáját. (Luhmann 2016b, 231–232 o.; Ritzer 2007, 486–488 o.; Roth-Schütz 2015, 16–17. o.) Ma már nem helytálló az a felvilágosodás korából eredő elképzelés, miszerint a vallásnak a társadalom egészét érintően rendszerintegráló funkciója lenne⁴. (Luhmann, 2016b) Így tehát a társadalom jelenlegi működése annak feltételezésével érthető meg, hogy *a társadalmat egymástól elhatárolt autonóm funkcionális részrendszerek szervezik*, melyek önreflexív megismerő kapacitásokkal rendelkeznek, és ezekre alapozottan képesek egymást környezetként megfigyelni. A társadalom modernkori változékonyságának egyik oka, hogy az egymást kölcsönösen megfigyelő és önértelmező társadalmi részrendszerek autonóm módon szabályozzák külső kapcsolataikat, ezáltal folytonosan változó környezetet teremtenek egymás számára. (Hessling-Pahl 2006, 203. o.) Adódik számos olyan helyzet, amikor az egyik rendszer működésének következményeivel egy másik rendszerben kell számolni: a gazdasági válságok idején sok esetben a politika által kezelt közpénzekből finanszírozzák a bankmentő csomagokat, de egy túlzottan ideologikus ökológiai intézkedéscsomag a politika területén a gazdaságban járhat destruktív hatásokkal. A politika, a gazdaság, a tudomány, a vallás és a többi társadalmi rendszer működése így nem csupán egyedi társadalmi funkciójuk ellátását figyelembe véve értelmezhető, hanem *más társadalmi rendszerek teljesítményeivel kölcsönhatásban* is vizsgálható. (Hayles et al 1995). Példaként a gazdaság funkcióterületén létrehozott szakértői hálózatokat említjük, melyek lehetővé teszik, hogy a gazdaság úgy értelmezze önmagát, hogy közben megfigyeli és értelmezi a politikai rendszer működését is. A megtermelt tudás birtokában aztán a gazdaság a politikai rendszer befolyásolására tehet kísérletet: lobbikapacitásainak variálásával adaptálódik politikai környezetéhez. (Török 2016) Idővel a nemzetközi gazdaságkoordináló szervezetek (WB, WTO, OECD stb.), és a közgazdaság területén működő tudományos műhelyek népszerűvé tehetnek új gazdaságpolitikai elveket, ami aztán nemcsak a politikára hat, hanem egyidejűleg a gazdasági rendszer önreflexióját is módosítja. (Herman-Chomsky 1988; Hauser 2011, 695. o.; CEO 2011, 7. o.; OECD 2014, 3. o.; Mulcahy 2015, 7. o.; Wansleben 2018, 191. o.) A folyamat társadalmevolúciós vevjárója a politika és a gazdaság strukturális kölcsönhatásának bővülése: a rendszerek egyre inkább feltételezik egymás teljesítményeit. Látható, hogy a fejlődés jelenlegi fokán mindkét rendszer várakozásokat fogalmaz meg a másik teljesítményei irányában, és ennek megfelelően csalódásokra is fel kell készülnie: a változás állandósul.

Alrendszerek strukturális kapcsolata – a politika és a média a skandalumok tükrében

Annak érdekében, hogy a társadalmi részrendszerek közötti strukturális kapcsolódás jelentőségét és következményeit illusztrálhassuk, röviden bemutatjuk a politika és a média viszonyát a skandalumok kezelésének folyamatában. Olyan példát kerestünk az illusztrációhoz, amely mutatja, hogy a média aktivitására a politika kényszerűen és nagy érzékenységgel reagál. Ha a média egy politikust érintő morális skandalum témáját illeszti a híryanagyokba, az a nyilvánosság moralizáló fluxusain keresztül elkerülhetetlenül politikai értelmezéseket generál. A politikai reakció

⁴ A társadalomról beszélünk, amelyet a tudati rendszerek kommunikációban konstruált környezeteként fogunk fel. Ez tehát nem zárja ki, hogy a pszichikai rendszerek a maguk tudati folyamataiban rekombinálják a vallást, gazdaságot, politikát, tudományt, és ezeket akár hierarchikus egységbe rendezzék.

szükségszerűségének alapja, hogy a politika a médiumok által kezelt nyilvánosságon keresztül prezentálja és figyeli meg magát, versengő alternatíváit abban képes tükröztetni. A skandalum a politikai szervezetekben hivatalos álláspontok formájában is kifejtésre kerül, mert a politika igyekszik saját eset-értelmezéseit megjeleníteni a nyilvánosságban, háttérbe szorítva az egyes orgánumok által performált értelmezéseket. Fontos látni, hogy a skandalum médiabeli gondozása, beleértve a politikai szereplők megszólalásait is, élesen elkülöníthető attól, ahogyan az ügy az *egyének közötti interakciókban* értelmeződik. (Pl. a szociális média fórumain, mémekben stb.) A kettő éles különbségét jelezi az az eset, amikor a hírfogyasztókat idő múltával már kevéssé foglalkoztatja a bemutatott skandalum, vagy mert érzéketlenné váltak ezekre, vagy mert új skandalumokra lennének kíváncsiak, azonban a média ennek ellenére mégis indokoltan tartja a nyilvánosság előterében tartanai a botrányos ügyet. (Qvortrup 2005, 10. o.) A média azért viszi tovább az újszerűség híján kimerülőben lévő témát, mert nemcsak a hírfogyasztók érdeklődésén tájékozódik, hanem *az egyes híryanagok politikai hatásán és értelmezhetőségén is*. Pontosan az mutatja a média és a politika strukturális kapcsolatát, hogy amennyiben egy híryanag nyilvános megjelenítése a politikai rendszerben hatásokat vált ki, akkor a média még akkor is gondozza a témát, ha egyébként annak hírértéke már jó ideje megszűnt a hírolvasók számára. (Török 2012)

A média szerepe

A média gondozásában bemutatott botrányok tehát a politika és a média strukturális kapcsolódásának kontextusában értelmezendők. Ez magyarázat arra is, hogy a jelek szerint a nyilvánosságban bemutatott skandalumok hatására alig történik lényegi morális változás a társadalmi gyakorlatban. Mindig fel lehet készülni a következő hasonló botrányra, mert a botrányok nem a társadalom morális állapotával állnak közvetlen összefüggésben, hanem a médiának a politika irányában betöltött szerepével, befolyásolási potenciáljával. A média tehát nem elsősorban azért kommunikál botrányokat, mintha a társadalmi ethosznak valamiféle letéteményese lenne, hanem azért, mert a botrány olvasottságot/nézettséget generál. Továbbá azért, mert *minden társadalmi rendszer reagálni kényszerül arra, ha botrányok kontextusában mutatják be*, így természetesen a politika is – már amennyiben a választói aktivitást befolyásolni kívánja. (Luhmann 1994, 34. o.)

Látni kell a médiában bemutatott politikai skandalumok hosszú távú kockázatát is. Luhmann állítása szerint „a szabad sajtó a politikát botrányok forgatagává változtatja, és a képmutatást mint a politikai beszéd tipikus stílusát érvényesíti és leleplezi, ami a »politikai osztály« széles körű kritikájához és a politikai bizalom csökkenéséhez vezet.” (Luhmann 1997, 75. o.) A skandalum alapú politikakritika és politizálás minden jó szándéka és indokoltsága mellett a politikai rendszer társadalmi funkcióját is befolyásolja. A botrányok állandósulása következtében idővel nemcsak egyes politikusok veszítik el népszerűségüket és presztízsüket, hanem maga a politikai rendszer is. Az állampolgárok számára a politika így az önző magán- és korporatív érdekek közérdekké konvertálásának az eszközeként jelenik meg, így társadalmi legitimitása gyengül. A kérdés ekkor már nem a skandalumok kezelhetősége, hanem az, hogy mi történik azzal a politikával, amely túl sok botrányon keresztül társadalmiasítja magát, és amelynek a működésében ezért magas korrupciós szint előfeltételezett.

Ugyanakkor mindez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a média a nyilvánosságon keresztül úgy lépjen fel, mint a közérdek képviselője. Így meglehet,

hogy bizonyos témakört (pl. korrupció, agresszió, pedofília stb.) érintő botrányok sorozatba szervezése révén olyan hatásokat is kelt, amivel elérheti a politikai nyelvhasználat (political correctness) változását, vagy akár a jogrend politika által történő módosítását is. Ezzel *a média szerepet játszik abban, hogy eltolódjon a jogszerű/jogszerűtlen viselkedés határa a skandalumok által prezentált témakörben.* Különösen nagy jelentősége van az efféle médiakampányoknak az olyan társadalmi viselkedésformák szabályozásában, melyek bizalmi alapon működnek és önkéntes etikai kódexek betartásától függenek. (Luhmann 2016a, 173. o.)

Skandalum és politikai tanulás

Mint említettük, a társadalom morális állapota kevésbé változik a skandalumok médiabeli prezentációnak hatására. Inkább az történik, hogy a politikai szereplők megtanulják, hogy mások miként használják fel a nyilvánosságot a közszereplők viselkedésének kontrollálására. A botránykrónikákból, főleg ha azok szisztematikus témaszervezésre utalnak, megtanulható az is, hogy mit ne tegyenek láthatóvá a nyilvánosság számára, illetve mitől óvakodjanak mindenképpen, legalábbis ha a politikai szférában hosszabb karriert terveznek. De megtanulható az is, hogy *miként lehet a közvéleményt eszközszerűen felhasználni arra, hogy valakinek a politikai személyiségét hiteltelenítsék.* Emellett a politikusok számára felértékelődnek mindazok az információs és dezinformációs média-technológiák, amelyekkel devalválható a rivális közszereplők nyilvános profilja, vagy amelyekkel a közszereplők titokban zsarolhatók. Naivitás lenne tehát azt feltételezni, hogy a médiabeli botrány-prezentációk hatására a társadalomban valamiféle morális megtisztulási folyamat alakul ki. Akár az ellenkezője is történhet, a társadalom hozzászokik saját amoralitásához és érdektelenné válik annak megváltoztatásában, valahogy úgy, ahogyan a korrupció esetében is megfigyelhető. A szervezeteknek létezik a működésükhöz illeszkedő szekunder (látens) forrásallokációs hálózata, és ez aligha kiiktatható pusztán azáltal, hogy a médiában morális aggodalmakba ágyazottan korrupcióként mutatják be. Aki egy szervezetből felépülő társadalmi rendszert meg akar változtatni, annak előbb-utóbb a morális felháborodásnál jóval tovább kell mennie. Ha nem teszi, a politika pusztán erkölcsi ellenőrzése akár konzerváló hatású is lehet: „akit elkapnak, azt feláldozzák, hogy minden más változatlanul folytatódhasson.” (Luhmann 2016a, 172–173. o.)

Említést érdemel, hogy a botrányos események médiabeli ismertetése gyakran *a személyek társadalmi jelentőségének túlértékeléséhez vezet.* A skandalumokat követve azt lehet gondolni, hogy a társadalmi rendszerek teljesítménye azon múlik, hogy kik töltik be a fontosnak tekintett pozíciókat. Valójában azonban a társadalmi rendszerek működése korlátozott mértékben képes változni a személycserék hatására, mert jó néhány területen éppen az a rendszerek tartós működésének az előfeltétele, hogy *érzékletlenítik magukat az egyének teljesítményei irányában, és saját belső rendszerlogikájuk mentén folytatódnak.* Ezért is válnak nehezen kontrollálhatóvá. Ha ez nem így lenne, az ökológiai probléma pusztán személycserékkel megoldható lenne. De ugyanez a nagyhatalmak, például az USA háborús érdekeltségeit nyomon követve is jól megfigyelhető. Az elnök személyének cserélődése (ő a hadsereg főparancsnoka) gyakran nem eredményez érdemi változást a haderő felhasználásában. Az emberek számára a média sematizált attribúciós konstrukumaiban lehetséges úgy beállítani a háborús konfliktusokat, hogy az egyik oldal háborúja közösségvédelmi ügy, reakció egy elfogadhatatlan helyzetre, míg az

ellenfelek háborús aktivitása gonosztevők személyes ambícióira vezethető vissza⁵. Ebben a konstrukcióban a személyes teljesítményekre alapozott magyarázatok túldimenzionáltak, kiegyenlíthetetlenek és korlátozzák a folyamatokat olykor determinisztikusan befolyásoló társadalmi rendszerek differenciált észlelésének lehetőségét.

A skandalumok szerepét és hatását a média és a politika strukturális kapcsolódásának illusztrálására mutattuk be részletezően. Felvethető a kérdés, hogy a vallási rendszert érintő botrányos esetbemutatók (pl. pedofil esetek) vajon nem ugyanolyan strukturális kapcsolatra utalnak-e a vallás és a média közt, mint amelyet a politika és a média esetében feltételezünk. Döntő jelentősége annak a különbségnek van, hogy a politikai rendszer esetében *a média nyilvánosság híryagain tájékozó állampolgári ítélőerő a hatalombirtoklás lehetőségeit közvetlenül befolyásolhatja*. A politikai választások folyamatában a botrányok a hatalom elvesztésének vagy megszerzésének lehetőségét árnyalják. A kapcsolat mérlegszerű: a kormánypártot érintő skandalum a kormányzati hatalom elvesztését, és az ellenzék hatalomra kerülését valószínűsíti, míg az ellenzékkel érintő botrány, a kormánypárt hatalom maradását és az ellenzék korábbi pozícióban maradását segíti elő. A botrányok szerepe miatt figyelhető meg, hogy a skandalumok időzítése a politikai választások napjához képest lényeges szerepet játszik a média hírterveiben. A politika-média strukturális kapcsolatot tovább erősíti, hogy a politikai pártok képesek bizonyos ideológiailag rokon médiumokat hosszú távú elköteleződésre ösztönözni, illetve hogy a közmédiumok általában a kormányzati érdekeket előtérbe helyezve szelektálják és formálják a híryagokat. Ugyancsak a politika és a média strukturális kapcsolatára utal, hogy bizonyos gazdasági szereplők – alapítványok – veszteséges médiumokat működtetnek. Ennek oka nem a gazdasági szereplők társadalmi felelősségvállalásra való hajlandóságában lehet fel, hanem abban a tényben, hogy a médiumok lehetővé teszik a politika befolyásolását, azaz a politikába történő közvetett üzleti befektetést. *Mivel a veszteséges médium politikai befolyást termel, ezért az üzleti terv kontextusában már nyereségnek tekinthető*. A vallások esetében ez másként van. A vallást érintő skandalum bár a vallási szervezetet érinti, magát a vallási rendszert nem képes közvetlenül befolyásolni, mert az immanens/transzcendens differencia vallási használata nem kapcsolódik a média által menedzselt közvéleményhez. Bármilyen sikeres is botrányvadászatban a tömegmédiá mint az erkölcs őre, ez nem lehet olyan módon oksági kapcsolatban a transzcendencia/immanencia kód használatával, vagyis a vallás lényegével, mint amilyen oksági kapcsolat a politika esetében lehetséges. A skandalum révén a hatalmi jogosultság elveszthető, a transzcendens kapcsolat azonban nem. Sőt vallási szempontból még amellet is lehet érvelni, hogy „a bűn minimalizálására irányuló stratégiák nem egyúttal az üdvösség kilátásait vagy a kegyelem esélyeit maximalizáló stratégiák is egyben.” (Luhmann 2016b, 201–202. o.) Nem lehet teljes egészében kiküszöbölni az élet tényeiben vagy isten akaratában rejlő kiszámíthatatlanságot, ezért *a morális bukás egyben a kegyelemre és gondviselésre vonatkozó emberi igényeket is fokozza*. Az istennel kialakítható teljesítménykapcsolatoknak megvannak a korlátai – nem mindig az erényesség igazolása esetén lehetséges a kegyelem túlaradására számítani. „Ahol megnövekedett a bűn, ott még bőségesebben kiáradt a kegyelem;” (Róm 5.20.), ami más vallási tézisek

⁵ A II. világháború médiabeli prezentálásában gondozott Hitler-kép jó példa arra, ahogyan a megszemélyesített Gonosz formájában mutatják be az ellenséget.

relációját is figyelembe véve nem jelenti azt, hogy a bűnösség maximalizálása elfogadható módja lenne a kegyelem fokozásának.

A politikai és a vallási rendszer kapcsolódása

A társadalmi rendszerek többsége között *kölcsönös strukturális kapcsolódások alakultak ki* a társadalomfejlődés során, ezért egymás irányában fenntartott viszonyrendszerük összetettebb és kötöttebb, mint amilyen kapcsolatuk a vallás irányában fennáll. (Brandhoff 2009, 314. o.; Leydesdorff 2008, 7. o.) A rendszerek egymás teljesítményét működésük feltételeként kényszerülnek figyelembe venni. E függési rendszerre példaként hozzuk az oktatást, amely működéséért lenné a gazdaság, a politika és a tudomány teljesítményei nélkül. De a politikai rendszer is képtelen lenne fenntartani funkcionális nélkülözhetetlenségét (legitimitását) a gazdasággal, a médiával vagy a joggal kialakított kölcsönös kapcsolatok híján. A gazdaság az adókat, a média a társadalmi láthatóságot, a jog a szakszerűséget biztosítja a politika számára. Felmerül a kérdés, hogy a rendszerek közötti strukturális kapcsolódások tekintetében mi a helyzet a vallással?

A vallási rendszer helyzete abban különleges, hogy szabadságfoka még akkor is magas, ha olyan történelmi feltételek mellett működik, mint például az angol államegyház (The Church of England⁶), vagy azok az egyházak, melyek finanszírozása érdemben a politikai rendszeren keresztül biztosított. A vallás és a politika kapcsolata ugyanis még azokban az országokban is instabil és sérülékeny, ahol a történelmi múlt és az aktuálisan uralkodó politikai ideológia alapján hozott döntésekkel stabilizálni törekcszenek azt. E sérülékenység alapja, hogy a modernításban a társadalom autonóm részrendszerek által előállított kommunikatív konstrukció, ezért semmiféle garancia nincs arra, hogy egy megváltozott politika nem alakítja át viszonyát a vallással akár egyik napról a másikra. *A vallás politikai mellőzésének ugyanúgy vannak hagyományai, mint figyelembevételének, és ezek bármikor felidézhető a jövőtervek kimunkálásakor.* A vallás és politika kapcsolata ebből eredően korlátozott mértékben lehet hosszú távra strukturálisan stabilizált: minden valláspolitikai, amit döntések formájára hoznak, az politikai döntésekkel bármikor megváltoztatható. (Luhmann 2002, 238. o.; Seidl-Becker 2006, 27. o.) Éppen e bizonytalanság miatt léteznek politikai törekvések arra vonatkozóan is, hogy megváltoztathatatlaná vagy nagyon körülményesen megváltoztathatóvá tegyék a politika és a vallás jogilag is rögzített viszonyát. Ez a törekvés azonban nem szüntetheti meg a változás lehetőségét, sőt az ellenzék számára akár indokokat szolgáltathat arra.

A vallás és politika kapcsolatának bizonytalanságára vonatkozó, és történelmi tapasztalatokon alapuló tudás a vallási oldalán is rendelkezésre áll: „a kísértés — a hitet a hatalom segítségével biztosítani — minden évszázadban különböző formákban feléledt. (...) A hit politikai hatalommal való egybeolvadásának ára végül mindig az, hogy a hit a hatalom szolgálatába szegődik, és meg kell hajolnia annak mércéi előtt.” (Ratzinger 2007, 50. o.) A középkorban, amikor a vallás és a politika szétválása még korai stádiumában volt, a világi indítékok és a politikai befolyás egyházon belüli megjelenésének formájában írták le és problematizálták ezt a jelenséget. A 13. században „sok kortárs kezdte azt gondolni az egyházzól, hogy

⁶ Az Egyesült Királyság jogrendje elismeri a vallás és a politika szétválaszthatóságát abban az értelemben, hogy „az államnak nem feladata arra kényszeríteni az állampolgárokat, hogy elismerjék bizonyos tanok igazságát, amelyeket egy adott istenség diktál, még akkor sem, ha az állam a közintézményein keresztül támogatja ezeket a tanokat.” (Adenitire 2024, 5–6. o.)

bűnszövetkezet, amely a világi és egyházi hatalmak között jött létre az egyházi vagyon kizsákmányolására, és hogy a pápa mint ennek a bűnszövetkezetnek a feje, voltaképpen maga az Antikrisztus.” (Southern 1987, 157. o.) Ebben az értelemben állítható, hogy a strukturális kapcsolatok fokozatos leépülése (hiánya) a vallás és más társadalmi rendszerek között akár lehetőségként (előnyként) is értelmezhető. A vallási rendszer külső, politikai befolyásolásának gyakorlata ugyanis nemcsak jogszabályokon keresztül történt, hanem a vallási rendszer működtetését végző személyek politikai befolyás alá vonásán révén is. A rendszerek autonómiáját sértő ilyenfajta beavatkozások pedig minden esetben destruktívak a rendszer működése vonatkozásában.

A politika vallási érzékenysége

A vallási és a politikai alrendszer egymás számára környezetet alkotnak, ezért a két rendszer befolyásolhatja egymást, noha ez a kapcsolat – mint láttuk – rendszerelméletileg nem tekinthető strukturálisan kidolgozottnak. A változások elméleti alapja, hogy a társadalmi rendszerek kommunikatív konstrukciók, és mint ilyenek eltérő állapotokra hozhatják magukat azzal, hogy önleírásukat megváltoztatják és célrendszerüket frissítik. Ebből eredően a politika kísérletezhet azzal, hogy megváltoztatja érzékenységét a vallás irányában. Amennyiben a vallás irányában megnövelt politikai érzékenység politikai tőkefelhalmozást eredményez, akár kormányzati, akár ellenzéki oldalon, az a mindenkori politikai ellenoldalt is érdekeltté teszi a folyamatok további befolyásolásában. Azért van így, mert a politikai rendszer működése úgy van kialakítva, hogy *minden állítást egyúttal az ellentézis formájára is hoznak*. Ez a funkció az ellenzék szerepkörében intézményesített is, így minden politikai állításra képződik alternatív állítás vagy kontradiktórium állítás is. A módszer előnye, hogy ezáltal a politika sajátos környezeti érzékenységgel rendelkezik, sőt az általa kidolgozott differenciák mentén képes dinamizálni is a társadalmat. A politika differenciáló jellegéből természetszerűleg következik, hogy *a politika vallási érzékenységének növekedése széttagoló hatással lesz a vallási rendszer korábbi elrendezetségére*. A vallás terén például versengés indulhat el abban a tekintetben, hogy melyik vallási felekezet támogatottabb a hatalmon lévő politikai erő oldaláról, vagy hogy a közvéleményben melyik vallási csoport szerezhethet nagyobb láthatóságot⁷. A vallás területén megmutatkozó versengés mintázatában leképezheti a politika ideológiákat. Ez önmagában még nem jelenti azt, hogy a politika közvetlenül benyomulna a vallás területére, a modernitás társadalmaiban erre már nincsen mód, az azonban megtörténhet, hogy a vallási rendszer működése koronként eltérően kisebb/nagyobb mértékű átpolitizáltsággal jellemezhető.

Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a vallás társadalmi láthatóságának ilyenfajta növekedése a politikai rendszer működésének a következménye, és nem vallási önmozgás eredménye. A politikai aktivitásnak ugyanis a vallás illetékességi területén, azaz az immanencia/transzcendencia differenciaséma alapján történő önprogramozás és valóságkonstrukció tekintetében semmilyen korrelátuma nincs. A politika által generált változásokat ezért sok esetben sem növekvő vallási érzékenység, sem valamiféle spirituális megújulás nem kíséri a funkcionálisan

⁷ A versengés számos a politika által befolyásolható területen elindulhat. Például vonatkozhat arra, hogy az iskolai tankönyvekben az egyes vallásokat hogyan mutatják be múltbéli teljesítményeik, kulturális jelentőségük alapján.

differenciálódás tekintetében előrehaladott társadalmakban⁸. Sőt, még az is lehetséges, hogy miközben a vallás nyilvánosságbeli láthatósága növekszik a politika vallási érzékenységének növekedése következtében, aközben a vallásosság társadalmi elterjedtségében vagy minőségében csökken⁹.

Mivel a politika a médiával strukturális kapcsolatban áll, amennyiben az aktuális politika módosítja szekuláris távolságtartását a vallás felé, és fokozza az együttműködési képességét a vallás irányában, abban az esetben ez a médiában *kettős hatást* vált ki. A média politikai szegmentáltságával összefüggésben lesznek az aktualizált valláspolitikát támogatók és lesznek azt ellenzők. A média természetét ismerve feltehetően az ellenzők kommunikációjához rendelhető magasabb információérték a hírfolyamokban. Ha azonban a helyzet fordított, azaz a politika visszaszorítani igyekszik a vallási rendszert, és ezt nyilvánosan teszi – netán templomrombolások révén – akkor a vallást támogató kommunikáció remélhet magasabb hírértéket a médiumokban. A médiabeli hírértékeket mindig az is befolyásolja, hogy valaminek az ellenzése mindig egyszerűbben, érthetőbben és vehemensebben kommunikálható, mint valaminek az állítása. Ad absurdum ellenezni akár anélkül is lehet, hogy a tiltakozók tisztában lennének azzal, mit is elleneznek.

A politika vallás irányába történő érzékenyedésének alapvetően két iránya lehetséges: a szenzibilitás növekedése vagy csökkenése. A társadalmi kommunikáció révén azonban ennél komplexebb jelenségek is kialakíthatók. Lehetséges a vallási érzékenységet úgy növelni, hogy az valójában növekvő távolságtartást eredményez. Ezt a későbbiekben bemutatjuk.

A politika vallási szenzibilitásának változásai

A politika vallási szenzibilitásának változását arra az elméleti tézisre hivatkozva is leírhatjuk, hogy a társadalom kommunikatív konstrukció. Ezért a politika rendelkezik azzal a képességgel, hogy ideológiai értékválasztásai mentén olyan formában rekonstruálja magát, ami a társadalmi közvélemény funkcióterületén felerősíti a vallás jelentőségét. Ez a változás a politikai rendszerben felállított azon hipotézissel függ össze, hogy a vallások fokozott figyelembevételére révén a kormányon maradás vagy a kormányra kerülés esélye növelhető¹⁰. *A politika tehát bármennyire is vallásérzékennyé válik, továbbra is a hatalom médiumán alkalmazható saját differenciasémája alapján érzel, és sehogyan máshogy.* (A politizáláshoz a gondviselésre van a legkevésbé szükség.) A változás így elsődlegesen a politikai rendszer érzékenységének módosulására vezethető vissza. Az már egy másik kérdés, hogy ezzel párhuzamosan a társadalomban a vallás általános szerepe éppen növekszik, stagnál vagy csökken. Mivel a politika a nyilvánosság funkcióterületén jeleníti meg magát társadalmilag, akár a vallás társadalmi gyengülésének idején is kísérletezhet a vallási rendszerrel történő differenciáltabb kapcsolódással, ha ez várhatóan fokozza a politikai mozgalom teljesítőkéességét. Ez esetben csupán annyi a feladata, hogy a nyilvánosságban felerősített pozitív konnotációval tegye láthatóvá

⁸ Ez némileg más a funkcionális differenciálódás korai stádiumában működő társadalmakban. Erre Latin-Amerika kapcsán kitérünk.

⁹ A csökkenés fogalmát itt a vallás statisztikai megfigyelésére utaltan értjük, ami tudvalevőleg a közvélemény funkcióterülete számára kialakított mutatókat jelenti. Az ilyen adatok jelentőségét és jelentéktelenségét illetően sokatmondó Pierre Bourdieu: A közvélemény nem létezik tanulmánya. (Bourdieu 1973)

¹⁰ Ha az uralkodó politikai erő választja a vallási szenzibilitás növelését, a kormányon maradás a cél, ha az ellenzék, a kormányra kerülés a cél.

az általa támogatni kívánt vallást. A modern kormányzási formák alkalmazásával ez nem csupán vallási szervezetek fokozottabb politikai figyelembevételét jelenti, hanem az aktuális társadalom koncepciónak megfelelően nagyobb nyitottságot a civil társadalom, az NGO-k irányában is. Az Európai Unió politikai gyakorlatában például hagyománnyá vált az ön-lobbiztatás. Ennek lényege, hogy az unió finansziális eszközökkel és politikai figyelemmel támogat olyan civil szervezeteket, amelyek aztán a közpolitikává formálható ügyek és témák mentén lobbizkoznak, és a nyilvánosság terében közérdekként artikulálják politikai támogatóik irányában az új célválasztási lehetőségeket. Ebben az együttműködési láncolatban a politikai szféra a civil kezdeményezésekre hivatkozva – és így magasabb legitimitással – konstruálhatja tovább a társadalmpolitikáit, és legyenek azok bármennyire is egyoldalúak, társadalmi bekapcsoltságuk mindenkor meghivatkozható.

A posztszекuláris vallási pozíció: a politikai érzékenység virtuális változása

Egyes vallással foglalkozó elemzések arra utalnak, hogy „az elmúlt évtizedekben megkérdőjeleződött az a régi rend, amely a vallást a társadalom irreleváns dimenziójának tekintette.” Szerintük megszűnőben van a vallás elszigeteltsége, ezért a szekularizáció már nem írja le megfelelően a vallás és a társadalom napjainkra kialakult viszonyát. Az új narratíva „a vallás életképességét, globalizációját és diverzifikációját hangsúlyozza a kortárs társadalomban”. (Kühle 2018, 41–42. o.) Rendszerelméletileg ehhez annyit illő hozzátennünk, hogy a társadalom funkcionális szerveződése szempontjából a változás akár virtuális is lehet. A vallás továbbra is önálló társadalmi rendszer, amely saját illetékességi területtel rendelkezik, és ebben az értelemben ugyanúgy érdekelt saját autonómiájának fenntartásában és növelésében, ahogyan más rendszerek is azok, így például az oktatás, művészet, tudomány. Abból a tényből, hogy „a vallás az utóbbi években egyre nagyobb hangsúlyt kapott a politikai vitákban,” különösen az iszlámot érintően, vagy hogy „a szekularizációs tézis elveszítette hitelességét a politikai és kulturális elit körében, és a vallási kisebbségek láthatósága nőtt a közzférában”, téves lenne azt a következtetést levonni, hogy a társadalom funkcionálisan differenciálódott működésében lényegi változások zajlanának. (Kühle 2018, 43–44. o.) Rendszerelméletileg belátható, hogy mindez leginkább annak a következménye, hogy minden társadalmi rendszer maga szabályozza környezeti érzékenységét. Ez esetben mindössze annyi történt, hogy a politikai rendszer a korábbiaktól eltérő módon érzékenyítette magát a társadalom irányában. A kormányzás megváltozott formái nagyobb szenzibilitást eredményezhetnek a kisebbségi társadalmi csoportok – így vallási kisebbségek – irányában is. Az, hogy a politika a civil szervezetek támogatásán, az alapítványok számára kedvező feltételek megteremtésén keresztül elősegíti, hogy a társadalom saját megoldhatatlan problémáival foglalkozzon, jobbra annyiban jelent változást, hogy a politika a problémák áthárítása révén tehermentesítheti magát. A társadalmi problémákat immáron nem a boldogabb jövő megteremtésén munkálkodó operatív politika által keltett várakozások és csalódások sorozatának kontextusába kell beágyazni. A probléma azé, aki dolgozik vele. A politika feladata most abban merül ki, hogy generálja és szelektív módon támogassa a problémák gondozására irányuló társadalmi önszerveződést. Természetes, hogy ennek a megvalósításához *egy nyitottabb, diverzifikáltabb és pluralizáltabb politikai ideológia kell, ami felhajtóerő lehet a vallási csoportok társadalmi önreprezentációja irányában is*. Hangsúlyozzuk, hogy mindezek hatására a politika és vallás között továbbra sem alakul ki strukturális kapcsolat, azaz az egyik rendszer kimeneti teljesítménye nem

tekinthető a másik rendszer bemenetén elvárt inputnak. Laza – esetleges – kapcsolódás figyelhető meg közöttük, és mint korábban említettük, ez is bármikor megváltoztatható¹¹.

A vallás politikai figyelembevétele és mellőzése

A társadalmi rendszerek által gondozott igazságképes szemantikák variációkat képeznek, és kiválasztódás révén megszilárdulnak az őket folytató újabb változásokig. (Luhmann 2002, 15. o.) A politika vallási érzékenységének kontextusában említhetők az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság jogszolgáltatásában megfigyelhető szemantikai változások is. Az ideológiai pluralizmus iránti liberális politikai elkötelezettséget követve *kizárták a teizmust mint a vallásosság feltételezésének jogilag szükséges kritériumát*: a jövőben nem szükséges a vallásosság feltételül szabni valamiféle felsőbb istenségben való hitet. (Adenitire 2024, 20. o.) Ebben nemcsak a politika, hanem az azzal kongruens jogrend önreferenciális (önirányító) működése folyamatában mutatkozik meg. A jogi rendszer olyan formára hozta magát, hogy a jövőben képes legyen a jogszerűség/jogszerűtlenség fennállását olyan polgárok esetében is vizsgálni, akik nem teista hitrendszert vallanak, de vallási világviszonyuk feltételezhető. A frissített jogi fogalomrendszer alapján már ők is vallásosnak tekinthetők. Megfigyelhető, hogy a politikai és jogi folyamatok együttesen abba az irányba hatnak, hogy a politika számára a vallások differenciálatlanul, általánosítva váljanak kezelhetővé.

A politika sokféle módon szabályozza környezeti érzékenységét a vallás irányában. Ennek egyik módzata az Európai Unió gyakorlatában figyelhető meg. Az Európai Unió Parlamentje jelenlegi állapotában egyazon szervezeti keretben tart kapcsolatot az egyházakkal, vallási egyesületekkel vagy közösségekkel, és világnézeti szervezetekkel (European Commission 2024b). Noha a kapcsolattartásért felelős alelnök a nagyvallások vezetőivel (püspökökkel, metropolitákkal, rabbikkal, iszlám vezetőikkel) nem ugyanazon a találkozáson folytatott eszmecserét (European Commission 2022), mint a világnézeti (szabadkőműves, szekularista, humanista) szervezetek vezetőivel (European Commission 2024a), a protokollaritás kiegyenlítetttsége mégis jól mutatja, hogy az uniós politika hogyan szabályozza környezeti szenzibilitását saját politikai mozgásterének maximalizálása érdekében. Ennek egyik eleme, hogy *a vallást mint a világnézeti meggyőződések egyik típusát veszi figyelembe*, így az egyházaktól, vallási közösségektől ugyanazon eljárásrendben igényelheti saját szupranacionális politikai céljainak legitimálását, mint bármely más – akár valláskritikai alapon álló – filozófiai platformtól, nem-felekezeti ideológiától valló szervezettől. Az ilyenfajta viszonyrendszerben – a nem vallási csoportokkal egybefoglalva – az egyes felekezetek elveszítik sajátosan egyedi karakterüket, és a politika számára kiegyenlített környezetté válnak. Jobbára rendszerelméletileg figyelhető meg az a paradoxon, hogy a vallás ilyen egyenlőség alapú politikai figyelembevételén keresztül voltaképpen a vallás figyelmen kívül hagyása érhető el. Amikor a politika mindenkit egyidejűleg, egyenlő mértékben figyelembe vesz, akkor olyan egyensúlyhelyzetet teremt, hogy senkit se kelljen valóban figyelembe vennie. Ez a kapcsolatszervezési stratégia pontosan érthető, ha azt vesszük figyelembe, hogy

¹¹ Korábban utaltunk Nagy-Britanniára, ahol az 1970-80-as években a politika úgy erősítette a társadalmi alrendszerek befogadó jellegét, hogy ebben a folyamatban a vallást mellőzte. Európában ellenkező irányú változás – átpolitizálódó vallás – aligha várható, mert az rekombinálná a vallást és a politikát, ami ellentétben áll az európai társadalomfejlődés profiltisztító hagyományaiival.

minden társadalmi rendszer szabályozza saját környezeti érzékenységét annak érdekében, hogy belső öngerjesztési folyamatait kontroll alatt tarthassa. Enélkül más társadalmi rendszerek gerjesztő hatásának tenné ki magát, ami azt jelentené, hogy környezeti függése megnő. A kényszerű – netán determinisztikus – környezeti hatást pedig az autonómia csorbulásaként kell értelmezni. Az államtitkok (egyházi titkok) részben azért nem szivároghatnak ki, és részben éppen azért szivárognak ki, mert a média által biztosított nyilvánosságon keresztül kényszerű – nem pedig választott – cselekvésre kényszerítik a politikai (egyházi) szervezeteket.

A vallás társadalmi mellőzésében a politikai rendszer megváltozott társadalomérzékelése is szerepet játszik. Nagy-Britanniában például az 1970-80-as évek során megfigyelhető volt, hogy miközben a politika érdemi intézkedésekkel küzdött a faji, etnikai, származási, nemzetiségi vagy bőrszín alapján történő megkülönböztetés ellen, aközben a társadalom vallási differenciáltságát figyelmen kívül hagyta. Az oktatási rendszer működésében hasonló módon jelentéktelenné vált a vallási különbségek figyelembevétele, noha a teljesebb társadalmi befogadás sikere érdekében egyre fokozottabban számoltak a faji, etnikai identitásból adódó tagoltsággal. A vallás társadalmi és politikai jelentéktelenedését tükrözte az is, hogy a vallási jellemzőket összevonták a kisebbségi státusszal, és a kisebbségi-etnikai közösséghez tartozás fogalmába vontan kezelték az oktatásra vonatkozó szakmai anyagokban. (Barnes, 2014, 14. o.)

A vallás politikai szenzibilitásának alakulása

A politika és a vallás viszonyának változása nem csak a politika oldaláról kezdeményezhető. A változékonyság a vallás oldaláról is megragadható. A vallás a társadalmi felelősségvállalást fokozhatja és ennek a közéleti kommunikációban is hangot adhat. Ez a politika irányában jelent kihívást, amivel valamit kezdeni kell. Példa erre Ferenc pápa kezdeményezése az USA és Kuba, illetve Bolívia és Chile közötti konfliktusos viszonyok alakításának vonatkozásában, vagy a pápának a Gázai övezetben zajló eseményekhez fűzött üzenetei, melyeket politikai oldalról ugyanúgy kezelni kell, mint az ebben témában megnyilatkozó judaista közösségek Izrael-barát várakozásait.

Mivel a társadalmak funkcionális alrendszerének kiformalódása történelmi értelemben útfüggő folyamat, ezért régióként eltérő a társadalom rendszerekre tagoltságának foka, és némileg eltérőek a rendszerhatárok is. (Hessling-Pahl 2006, 205. o.) Ennek a ténynek a következményei figyelhetők meg például a dél-amerikai társadalmi mozgalmakban, melyekben a vallás aktív szerepet játszott a politikai programok képzésében, tehát megjelent a politikai rendszer határain belül. Eurocentrikus megközelítésben ez a folyamat retrográdnak és konfliktusosnak tűnt, mert az európai modernitás hagyományait követve a vallásosság eredendően személyes kérdésnek minősül, ezért a magánéletben és persze a vallási rendszerben kaphat helyet. Az európai vallási hagyományok mentén működő vallások is a személyek megszólítására fókuszálnak, és csak közvetve reflektálnak a társadalom aktuális elrendezettségére. Az európai kultúrkörben éppen a vallásnak a személyes magánéletbe utalása miatt váltanak ki nagyobb mértékű közfigyelmet az olyan jellegű vallási megnyilatkozások, melyek a társadalmi struktúrákat érintik, és a társadalom működését, fennálló elrendezettségét érintő változásokat sürgetnek. Ez történt Dél-Amerikában az 1960-as években. Az akkor kibontakozott felszabadítás teológiája ugyan az egyéni élet tökéletesítésének szándékát hordozta, de ezzel összefüggésben a társadalmi cselekvés szükségességét is meghirdette. (Vaggione-Morán Faúndes

2017, 29. o.) A hívők küzdelme a társadalmi igazságosság érvényre juttatásáért, a szegénység és elnyomás mérsékléséért mint a társadalmi felelősséget vállaló hit kifejeződése jelent meg. (Lemaitre 2017, 29. o.) A teológiai nyelv fogalmai, mint például az „intézményesített igazságtalanság”, az „intézményesített erőszak”, az „elnyomási mechanizmusok”, a „társadalmi szegénység” és a „strukturális változás szükségessége” elsődlegesen rendszerszintű társadalmi problémákra utaltak, és csak másodlagosan – a „strukturális bűn” interpretálásának folyamatában – közvetítettek a személyekhez szóló üzeneteket. (Wilde 1979, 300. o.) Más megfogalmazásban azt mondhatjuk, hogy a politikai és vallási rendszerek személygenerálása nem különült el élesen eredményeikben, ezért a társadalom működésében a politizáló-aktivista és keresztény-hívó szerepek átfedésben maradtak. A 1970-es évek sikert remélő optimizmusa után a teológia nyelvében újra a korábbi konzisztenciára törekvés volt megfigyelhető: a bűnös struktúrák kialakulása végül is mindig valakinek vagy valakiknek a tevékenységére vezethető vissza. A struktúrák emberi személyes teljesítmények révén rögzülnek, legalábbis az egyház által alkalmazott alulról építkező (upward) társadalomszemlélet szerint¹². A bűn struktúráinak az átalakítása vagy a tőlük való megszabadulás így az ember megváltozását – erényesebbé válását – igényli. (SRS 1987) A politikai rendszertől, a marxista ideológiától függetlenedni kívánó Katolikus Egyház teológiájában a Latin-Amerikában bontakozó vallási szerveződések társadalomátalakító akciópotenciálját mérsékelni igyekezett. (Követve az európai modernizáció logikáját.) Ennek módja az volt, hogy az egyéni – és nem a társadalmi – megigazulásra helyezte a hangsúlyt: „Amire szükség van, az az evangélium történelmünkben gyökerező újszerűségének megerősítése, (...) Ez nem annyira nagyszabású programokon és struktúrákon múlik, hanem inkább új férfiakon és nőknön ...” (SRS 1987) Ezzel a teológiával a dél-amerikai katolicizmust érintően némileg elhárítható volt a kommunizmussal való kollaborálás vádjá, amely a nyugati világot az antikommunista hidegháború kontextusában értelmező USA világpolitikájának vezér-differenciája volt akkoriban. Egyidejűleg megvalósult a funkcionális differenciálódás irányában történő elmozdulás a dél-amerikai társadalmak esetében is, annak ellenére, hogy tudható volt ennek velejárója, a fokozott szekularizáció.

A vallás közfinanszírozása: Magyarország

Az európai társadalmi hagyományokon alapuló jelenség, hogy a magyar állam jogszabályokkal és pénzügyi erőforrásokkal támogatja, szociológiai értelemben pedig befolyásolja az egyházak működését¹³. Ha az állam a civil szervezetek mellett aktuálisan a felekezeteket is támogatja, akkor ezt a folyamatot a történelmi reminiscenciák hatására egyes elemzők úgy értelmezik, mint a múltbéli állam-egyház közötti strukturális kapcsolatok fennmaradása vagy restaurációja. Megjegyezzük, hogy a restaurációra hivatkozás nem csak a két világháború közötti időszak hagyományaira utal. A vallás állami befolyásolása a kommunista/szocialista államot is jellemezte, amennyiben az állam kontroll alatt tartotta a vallási vezetők kinevezését, ellenőrizte a vallási feladatokat ellátók – papok, lelkészek stb. – működését, kezdeményezte áthelyezésüket, és felügyelte a vallás és más társadalmi

¹² Lásd Margaret Archer társadalomelmélet- tipológiáját.

¹³ Becslések szerint például a Katolikus Egyház esetében a hitéleti kiadások mintegy 50%-a állami forrásból származik, de az egyház összebevételének mintegy 70%-a állami eredetű. Ennek mértéke az aktuális politikai formációk és értékválasztások függvényében csökkenhet.

rendszerek kapcsolatait. Ezt a befolyásolást destruktívnak tekinthetjük, mert külső értékelési eljárások alá vonta a vallási rendszer önreferenciális (önértelmező és önirányító) funkcióterületét és korlátozta annak teljesítőképességét.

A finanszírozás valóban függőségeket eredményez – bárhonnan is érkezen az –, azonban korántsem minden esetben alakít ki tartós strukturális kapcsolatokat is. Az, hogy a vallás igénybe veszi a politikai rendszer teljesítményét (finanszírozás, jogalkotás, feladatadás stb.) önmagában nem eredményez strukturális kapcsolódást. (Buchinger 2006, 371–372. o.) Ennek jele, hogy az állam, számolva a vallási rendszer autonómiájával, a támogatások egy részét szabad felhasználású forrásként biztosítja¹⁴. (Más közpénzek esetében az állam az igénylések folyamatában és az utólagos elszámoltatáson keresztül átláthatóvá teszi a finanszírozási konstrukciókat.) Az sem keletkezett strukturális kapcsolatokat, hogy egyes politikai ideológiák erősebben preferálják az egyházak támogatását, mint más értékvalasztásokon tájékozódó politikák. Ez a politika természetes mozgásterével és versengés alapú belső differenciálódásával függ össze.

Még az olyan átláthatóságra törekvő politikai szervezeteknél is megfigyelhető, mint az Európai Unió, hogy időnként a nyilvánosság kizárásával és nyilvánvalóan egyenlőtlen hozzáférési esélyekkel finanszíroz szervezeteket, alapítványokat, fejlesztési beruházásokat, és ezen keresztül formálja saját társadalmi befolyását. Mindez azonban *a politika működésének megfelelően sok tekintetben esetleges, azaz csak nagyon kis mértékben strukturált.* (Paulet 2002; Theisens et al 2016; Böröcz-Sarkar 2005, 159–160. o.; Mulcahy 2015, 55. o.) A finanszírozás a fejlesztési periódus lezárulásával megszűnik, és az alapítványoknak nagyon erős politikai beágyazottságot kell elérniük, hogy évtizedekre előre biztosnak tekinthessék a lobby-szervezetek és a hálózatok támogatásával megszerzett a juttatásaikat. A magyar kormányzat jelenleg hasonló módokon támogatást nyújt az egyházaknak, amin keresztül esetleges befolyásolási potenciálja keletkezhet a vallás irányában. Ez a fajta függőség azonban önmagában nem strukturális kapcsolódás. Még akkor sem tekinthető annak, ha intézményesült szervezeti keretek szolgálják az egyeztetéseket, a támogatások odaítélését és folyósítását. *Semmi garancia nincs ugyanis arra, hogy a jövőben nem történik olyan alkotmány- és jogszabálymódosítás, amely teljes egészében új alapokra helyezi, vagy akár megszünteti az egyházak finanszírozását.* Egy ilyen változás egyáltalán nem elképzelhetetlen, sőt történelmi és globális kitekintésben kipróbált forgatókönyvek léteznek ennek megvalósítására. Az állami támogatás ilyen radikális megvonása eredményként a hazai nagyegyházak a hívek adományaiból kényszerülnének eltartani közösségeiket, papjaikat, illetve fenntartani infrastruktúrájukat. Ugyanez azonban nem történhetne meg például az oktatással: elképzelhetetlen, hogy a kötelező oktatás előíró állam kivonuljon az köznevelési rendszer fenntartói és szabályozói szerepköréből, így a tanulás megszervezése a jövőben a szülők és magánintézmények feladatává váljon. Az oktatás és a politika ugyanis évszázadok alatt kialakult *strukturális kapcsolatban áll, és ma már nem lennének képesek működni egymás teljesítményeinek feltételezése nélkül.* A politikai rendszer ilyen strukturális kapcsolatban áll a gazdasággal is, csak annak működését feltételezve őrizheti meg saját teljesítőképességét: adórendszer nélkül nem lenne politikai állam. Vallás nélkül vagy a vallás támogatása nélkül azonban igen.

¹⁴ Becslés alapján a Katolikus Egyház esetében az állami eredetű bevételek kb. 1/3-a járadék formájában szabadon használható.

A vallás mint a társadalmi rendszerek külső megfigyelője

Tanulmányunkban a vallás funkcióterületére koncentrálunk, és azt vizsgáljuk, hogy a vallási indíttatású társadalommegismerés milyen viszonyulások kialakulását teszi lehetővé más társadalmi rendszerek irányában.

A vallás egyedi helyzete a társadalmi rendszerek között

Mint minden rendszer, „a vallási alrendszer megfigyelheti a környezetében, hogy más rendszerek, beleértve magát a társadalmat is, hogyan élik meg környezetük horizontjait és prezentációit, és megpróbálhatja befolyásolni ezt a tapasztalatot azáltal, hogy vallási szempontból minősíti azt.” (Luhmann 2016b) Kérdés, hogy egy vallásilag hangolt értékelő környezet, amely regisztrálja más társadalmi rendszerek környezet viszonyának kontingenciáját, vajon milyen hatásokat generál egy olyan világban, amely operatíván kívül marad a hatókörén?

A vallás – egyedülálló módon – egy nem empirikus, ezért ellenőrizhetetlen referenciával fennálló kapcsolatra épít. Ezért a vallás végtelenül változékony más racionális cselekvési orientációkhoz viszonyítva, talán ez is társadalmi elszigetelődésének egyik oka. (Christiano et al 2002, 86–88. o.) Vanderstaeten szociológiai nézőpontból fogalmazta meg, hogy „a vallási kollektívák ma már talán jól tennék, ha kihasználnák viszonylag elszigetelt helyzetüket, a más funkciórendszerekkel való kölcsönös függőségek hiányát”. (2015a, 8. o.) Úgy tűnik tehát, hogy a vallás meglehetősen variábilis módon képes a környezetét megfigyelni, ezért más társadalmi rendszerek értelmezésének sokféle lehetőségét kínálja. E szerepében említésre méltóan hasonlatos a művészethez – talán nem véletlen, hogy a jelentsgenerálás folyamatában mindkét rendszerben nagy szerepet játszik a szimbolikus nyelvhasználat, metaforikus kommunikáció. (Vanderstraeten 2015, 175–176. o.) Míg azonban a művészet nem dolgoz ki programszerűen cselekvési orientációkat az egyének számára, bár lehetővé teszi ilyenek átgondolását, a vallási elképzelések egy része a gyakorlatba is átültetett (operacionalizált), így a vallási kommunikációban kidolgozott eszme egyéni vagy közösségi praxisként is megjelenik.

Választásunk azért is esett a vallás funkcióterületének vizsgálatára, mert az európai társadalomfejlődés kritikai vagy olykor a vallást ellenző vonulatai következtében a társadalmak egy részében *elszigetelt helyzetbe került* más rendszerekhez képest. Ez az elszigetelődés egyfelől alacsony társadalmi akciópotenciált jelent a vallás számára, de egyidejűleg sajátos lehetőséget is magában hordoz: a vallás a többi rendszer külső megfigyelőjévé válhat. Nem állítjuk, hogy a vallás valamiféle társadalmon kívüli megfigyelővé válhatna – ilyen pozíció ugyanis nem létezhet – azonban a vallás a többi rendszernél nagyobb szabadságot alakíthat ki a társadalmi rendszerekhez viszonyulás tekintetében. (Hessling-Pahl, 2006 202–203. o.)

A vallás mint a társadalom lehetséges külső megfigyelője

További érv a társadalmi környezetre irányuló vallási reflexió fókuszba helyezése mellett, hogy a differenciált funkcionális rendszerek nem képesek önmagukat teljes egészében megismerni és irányítani, így nem képesek arra sem, hogy saját terjeszkedésüket kontroll alatt tartsák. Luhmann hívja fel a figyelmet arra, hogy bár a rendszerek rendelkeznek önreflexív/önirányító kapacitásokkal, ezek a rendszer teljesítményei szempontjából nincsenek fékező eszközként kialakítva. „Nincsenek

pedagógiai okok arra, hogy ne tegyünk több erőfeszítést a lakosság nagyobb részének jobb oktatására; nincsenek gazdasági okok arra, hogy mondjunk le a gazdasági növekedésről; nincsenek politikai okok arra, hogy ne keressünk olyan célokat vagy témákat, amelyek nagyobb konszenzusra vezetnek, és nincsenek tudományos okok arra, hogy ne állítsunk elő egyre több igaznak vagy hamisnak minősíthető mondatot.” (Luhmann 1987, 58. o.) A jelenség paradoxonként is megfogalmazható: a tudomány öncélú túlburjánzását kritika alá vonó tudományos értekezés csak újabb tudományos műveket eredményez. Ha elfogadjuk Luhmann állítását, miszerint a fék nélküli hajtóerővel rendelkező rendszerekre való átállás a 18. században történt, mégpedig egy vallási végső formuláról való lemondás formájában, akkor talán éppen a valláson keresztül hívható fel a figyelem arra, hogy a társadalmi rendszerek szabadjára engedett öntörvényű fejlődése úgy is értelmezhető, mint a végkimerülés irányába történő mozgás, mely a hiperkomplex társadalmi környezet keltette hatások révén a rendszerek számára észlelhetetlen. Ha pedig az ökológiai diagnózisok alapján feltételezhető, hogy egyes társadalmi részrendszerek teljesítményei a társadalom destrukciója irányába tartanak, akkor *minden olyan rendszer kiemelt szerepet játszik, amely mint a másik rendszer külső megfigyelője képes kommunikálni a folyamatok lehetséges destruktív kimenetelét.* Ha a társadalom valamely rendszere nem képes fékezni, és visszafejleszteni magát, akkor azt más rendszeren keresztül lehetséges elérni. Ha a vallás mint külső megfigyelő felhívhatja a figyelmet az elszabadultan fejlődő rendszerek teremtette kockázatokra, akkor a vallási társadalomfigyelés jelentősebb szerepet vállalhat a társadalmi reflexiók körében. (Becker-Haunschild 2003, 716. o.; Luhmann-Behnke 1994, 22. o.; Seidl-Becker 2006, 13. o.; Rasmussen 1998, 564. o.; Baraldi-Corsi 2017, 21. o.)

Azt feltételezzük tehát, hogy a vallás – mint autonóm elszigetelt rendszer -- képes vallási érvényességű ítéleteket alkotni a társadalom más területeihez való viszonyáról, és ezeket képes más társadalmi rendszerek irányába érthetően kommunikálni. A vallás e külső megfigyelő szerepében nem válik függetlenné a társadalomtól, sőt még inkább részévé válik annak, de strukturális kapcsolatokat nem épít ki. (Luhmann 2016b, 214. o.) Feltételezzük, hogy a vallás ebben a szerepkörében egyfajta társadalmi jelezőrendszerként is igénybe vehető. Ez esetben a valláson keresztül felhívható a figyelem olyan rendszerműködési anomáliákra, amelyek alapja, hogy egyetlen társadalmi rendszer sem képes teljes egészében ismerni és kontrollálni önmagát. A rendszer csak külső megfigyelők által szolgáltatott információk alapján észlelheti bizonyos jellemzőit. A vallási kommunikáció ez esetben párhuzamosan futhat más rendszer-teljesítmény visszajelzésekkel. Ahogyan például a tudományos rendszeren belül érvelhetnek a gazdasági rendszer totalizált önfejlesztése ellen, ha az igazoltan jelentős negatív externáliákat eredményez. Ez megtehető a vallási kommunikáció révén is, még ha eltérő kiindulópontokat kell is figyelembe venni, és a nyilvános kommunikációnak is eltérő lehetőségei adóttak.

Vallási nyelvhasználati formák a politikában és a médiában

Figyelembe kell venni azt is, hogy a vallás által korábban használt társadalomkritikai kommunikáció napjainkban már más rendszerek pozícióját erősíti. Nem lehetséges a múltba visszanyúlni, legalábbis ez európai racionalitáson alapuló társadalomkonstrukciók mentén¹⁵. A vallás mint részrendszer, ha képes is társadalmi figyelmet

¹⁵ Az ázsiai kultúrákban más a helyzet, elég Kínára utalni, ahol a konfucianizmus reintegrálható a társadalom működésébe (Palmer et al 2023).

kívívni a maga számára, mára elveszítette általános küldetését abban az értelemben, hogy az egész emberi nem, vagy a természet (a világegész) nevében szóljon. Még inkább le kellett mondania azokról a profetikus kommunikációs pozíciókról, amelyekből számonkérhetné a társadalom eltérését valamiféle rögzített célértékhez viszonyítva. A vallás által korábban kimunkált kritikai pozíciókat manapság másutt építik ki. A politikai rendszer mára olyan megoldásokkal kísérletezik, hogy a média mellett a civil társadalomban is kidolgozza saját önmegfigyelését. Jelei mutatkoznak például a *vallási eredetű kritikai közlési formák* újbóli felhasználásának a közéleti kommunikációban. Az ENSZ mint nemzetközi politikai szervezet egy népszerű klímacелеb teljesítményét is igénybe vette New York-i közgyűlése idején, hogy a médianyilvánosság terében erősítse társadalmi legitimációját, és jelezze a klíma-ügy melletti elköteleződését. (Robin 2021, 135. o.) A jövő nemzedékek veszélyeztetettségét apokaliptikus látomás formájában előadó Greta Thunberg, ha nem is vallási alapon, de a *vallás kulturális kódjait felelevenítve, profetikus stílusban* prezentált a professzionális politika szupranacionális terében. Ez arra utal, hogy a vallási nyelvhasználat sajátos kritikai modalitása olyan kulturális örökség, amely lehetőségeket kínál például arra, hogy a világtársadalom rendszereit az „ökológiai-ösbűn” és az „apokaliptikus ítélet” kontextusában elátkozzák – legalábbis egyfajta öningerlő politikai katarzis médiatikus előkészítése érdekében. *A politika a közéleti nyilvánosságban termeli ki, és a médiumok révén felerősítve visszacsatolja ön maga számára saját politikai célválasztásait.* A vallás – ez esetben mint kommunikációs modalitás – kimutathatóan jelen van a nyugati (West) kultúra mélyszerkezetében. Ebben a vonatkozásban talán Talcott Parsons megállapítása lehet irányadó, aki szerint „a Nyugat nem szekularizálódott, hanem a »zsidó-keresztény etika« alapvető értékei annyira áthatották, hogy szakralizálttá vált.” (Parsons 2017; Christiano et al 2002, 263–265. o.) Hangsúlyozzuk: az occidentális gondolkodás küldetésessége, elhivatottsága a nyugatias valóságkép mélyszerkezetében, világviszonyába ágyazottan mutatható ki. A tézis igazolásához elegendő a nyugat globalizációs terveit és gyakorlatát összevetni az iszlám vagy akár a kínai kultúra globalizációs terveivel és gyakorlatával. A nyugat által terjesztett emberjogi alapelvekre építendő egyetemes világkormányzás értékpreferenciáiban nem nehéz felfedezni a zsidó-keresztény ethoszból eredő kulturális mintázatokat, és a West-centrikus felsőbbrendűségi tudaton alapuló ítélőerőt. (Moz 1.28.) A globalizációs folyamatokat nézve úgy tűnik, hogy más kultúrák irányában a West kultúra még mindig a gyarmatosításból örökölt irányító/befolyásoló szerepben lép fel, és jobbára kliens szerepkört kínál a fejlesztéspolitikai beavatkozások alá vont, tőle eltérő kulturális régióknak. A változások is lényegesek, ugyanis a West kultúrkör már nem mint kizárólagos érvényességű egyetemes igazságot kínálja a vallási térítőmunkája keretében saját eszméit, hanem inkulturációs stratégiákba ágyazottan kísérli meg befolyásolni a fejlődési trendeket. Politikai alapú „emberjogi” alapelvekre épít, és az ebből származtatott társadalmi aktivizmusba ágyazottan munkálja ki hatalmi és befolyásolási eszközeit. Mindez egyszerre korlátozza, de lehetővé is teszi a társadalmi rendszereket érintő vallási kommunikáció lehetőségeit.

Kölcsönös elhatárolódás: a vallás és a tudomány

A vallási rendszer egyes társadalmi rendszerek irányában fenntartott kommunikációja történelmi okoknál fogva nyugvópontra jutott, ezért az ilyen területeket érintő vallási kezdeményezések zavarként lennének értelmezhetők. A társadalom funkcionális differenciálódásának folyamatában a vallás és a tudomány

rendszere között történelmileg elhúzódó határviták nyugvópontra kerülésére utal például az, hogy II. János Pál pápa az ész és a hit rendjéről gondolkodva megállapította: „amikor az ész és a hit látszólag szembekerül egymással, akkor minden bizonytalansággal vagy a kulturális tevékenység, vagy a hitből származó reflexió *tüllépte saját illetékességi körét*, nem vette figyelembe saját módszere követelményeit.” (Békés et al 1991, 77. o.) Ezzel párhuzamosan az Egyesült Államok Nemzeti Tudományos Akadémiája hasonló módon hangsúlyozta a tudomány és vallás közötti határok tiszteltetésének fontosságát. A „vallás és tudomány különálló és kölcsönösen kizáró területei az emberi szellemnek, melyeknek megállapításai ugyanabban az összefüggésben félreértésre vezetnek mind a tudományos elméletet, mind a vallási hitet illetően” (National Academy of Sciences 1999) A tudomány és a vallás saját szervezeteiken keresztül képesek elismerni egymás kölcsönös autonómiáját és igazságképességét, így új alapokról indulva kereshetik az esetleges együttműködés lehetőségeit. A társadalmat azonban egyidejűleg több más rendszer alkotja, és a vallás korántsem minden társadalmi rendszer irányában alakíthatott ki szinergikus kapcsolatokat.

A társadalmi rendszerek vallási értékelésének bizonytalansága

A vallási rendszerből indított kommunikáció ugyanúgy kontingens, mint minden más kommunikáció. Ha más önreferenciális rendszerekben figyelembe veszik, az interpretáció során különbségeket hoz létre a korábbiakhoz viszonyítva, amire elfogadással, közömbösséggel vagy elutasítással lehet reagálni¹⁶. Ezért a kommunikatív aktivitás legalább annyira esély, mint veszély a vallás társadalmi kapcsolódóképességének alakítása tekintetében. Hogy inkább esély, vagy inkább veszély, arról előzetesen nem lehet hipotéziseket felállítani, mert társadalmi rendszerek kommunikatív kapcsolódásáról van szó, aminek még az értékeléséről sem lehet előzetesen igazság-kritériumokat rögzíteni, nemhogy azok alakulásáról. A politika, a gazdaság, a média, a művészet, a tudomány, az oktatás önreferenciális rendszerként maga szabályozza szenzibilitását, és maga alkotja meg azokat a szervezeteket, amelyek lehetővé teszik, hogy szabályozzák rezonanciájukat a rendszerüket érintő külső vallási reflexió irányában. Vagy hogy reflektálnak-e egyáltalán arra, netán ellenpontosítják a vallási kezdeményezést: valláskritikává konvertálják a számukra külső eredetű kezdeményezéseket, impulzusokat. Az alábbiakban megkísérlünk néhány olyan tényezőt azonosítani, amelyek befolyásolhatják a vallási kommunikáció észlelését a társadalmi rendszerekben.

A vallás személyközpontúsága

A vallásnak egyik jellemzője, hogy üzeneteit elsősorban személyekhez kívánja eljuttatni, ami közvetetten befolyásolja – csökkenti – társadalmi kapcsolódóképességét is. Látszatra más alrendszerek is az egyénekhez címzik üzeneteiket, sőt bevonásukat sürgetik, ahogyan például a média vagy a politika is teszi. (Nafsika 2014, 127–128. o.; Archer 2013, 21. o.) Valójában azonban a média és a politika a nyilvánosságon mint a strukturális kapcsolódókat lehetővé tevő interfészen keresztül jeleníti meg és használja fel a személyeket. A személyek beazonosítása ebben a folyamatban a kommunikációs rendszer sajátos teljesítménye, „amely csak a

¹⁶ A rendszerek belső felerősítő funkciókkal is rendelkeznek, ezért esetenként csekély impulzusok jelentős változásokat indítanak el.

szóban forgó rendszerben és csak erre a rendszerre vonatkozóan valósulhat meg. Hiszen a társadalom is egy *operacionálisan zárt autopoietikus rendszer, amelynek saját termékeiből kell reprodukálnia mindazt, amire elemekben és struktúrákban szüksége van.* A személyek a kommunikáció folytatásának feltételei, címek, attribúciós pontok ...” (Luhmann 2002, 34. o.) Ez alapján állítható, hogy a személygenerálás társadalmi folyamata rendszerspecifikus és nincsenek közös standardjai. Bizonyítja ezt, hogy egészen más fajta koncepciókat és személygenerálási eljárásokat alkalmaznak a tanulóvá nevelés során, a gazdasági menedzser képzésben, a hadseregben (a kémszolgálati kiképzésben) vagy a vallási professziók területén a teológiai, szerzetesi képzésekben. A cél, hogy a személy formájára hozott humán erőforrás az adott rendszer korrelátumaként teljesítőképes legyen.

A vallásnak azonban a személygenerálás vonatkozásában van egy sajátossága. Sok tekintetben arra törekszik, hogy az egyén önreferencialitását, önvezérlését erősítse. Ebben a vonatkozásban a vallási alapú személygenerálás alapsémája, hogy az egyén *a saját életének az értelmére kérdezzen rá*, keresse belső súlypontjait, és az így megtapasztaltak alapján a transzcendenciára alapozott formában értelmezze és valósítsa meg immanenciáját. A vallási személygenerálás sémája lehetővé teszi más társadalmi rendszerek által életre hívott szerepek egyidejű figyelembevételét, ahogyan az például az vietnámi vallásosság újraéledéséből kitűnt. A vallás tilalmának korszakát követő politikai változások után több csatornán egyidejűleg megindult a vallás társadalmi reintegrációja és újrapozicionálása Vietnámban. A szocialista korszak lezárulta után a hagyományos társadalmi és vallási gyakorlatok újjáéledését tapasztalták országszerte. (Fan-Whitehead 2011, 27. o.) A „rítusok újjáéledése nem a múlthoz való visszatérést jelenti ... az emberek elmennek a pagodába imádkozni jó egészségért vagy jó szerencséért, de elmennek a klinikára is, és megtanulják az üzleti fogásokat is.” „A vietnámiak visszatértek a hagyományhoz, és ugyanakkor előre haladnak. Pontosabban, visszaszerzik és átszabják örökségüket, hogy továbbléphessenek.” (FitzGerald Cross, 2001; Idézi: Palmer et al 2023, 46. o.)

A vallás társadalomkritikai korlátai

A vallás elszigetelt társadalmi helyzetének egyik meghatározó tényezője, hogy alapvetően személyekről/személyekkel és nem társadalmi struktúrákról kommunikál. Amíg a vallás az egyénekhez intézi mondanivalóját, azaz személyekre (cselekvőkre) koncentrál, addig jobbra zavarmentes kapcsolatokat tarthat fenn a környezetében működő rendszerekkel. Ha a betegekért aggódnak a vallási aktivisták, és felkínálják segítségüket a kórházaknak, az nem vált ki megütközést az egészségügyi rendszerben, a közvéleményben pedig tiszteletet kelt. Ha azonban a vallás stuktúrákat érintő téziseket is megfogalmazna, például az egészségügyi intézmények privatizálásának/államosításának kérdésében foglalna állást, az vihart kavarna. Hasonlóan, mindaddig, amíg a munkavállalók túlfoglalkoztatását hozzák szóba vallási szóvivők, nem kavarnak érdemi vitát, hiszen ezek a tények a gazdasági és a politikai rendszeren belül is ismertek, még ha ezekben a rendszerekben eltérően is értelmezik azokat. Ha azonban a tulajdonviszonyok átalakítását (államosítás/privatizáció/közösségi tulajdon stb.) érintő strukturális kérdésekben nyilatkoznak vallási indíttatásból, akkor a gazdasági rendszerből és a politika egyes ideológiai platformjairól ellenző kommunikációra, elhatárolódásra számíthatnak. Hasonlóan, amíg a vallás az egyének viselkedésének megváltozásától vagy a nagyvállalatok felelősségteljesebbé válásától reméli az ökológiai problémák megoldását, azaz lényegében etikai ajánlásokat fogalmaz meg, addig nem érinti a

társadalmi rendszerek működésébe ágyazott struktúrákat. Ha azonban a természeti, az emberi és társadalmi erőforrások újraosztását javasolná, akkor olyan strukturális kérdéseket érintő vitákat generálna, melyek következtében a társadalomban egyidejűleg gyarapodnának a vallást támogató (szövetséges) és ellenző (visszaszorító) kommunikációs csomópontok és fluxusok. Mérlegelés kérdése tehát, hogy a vallás társadalmi kapcsolódóképességét hogyan érinti, ha túllép az egyéni boldogság támogatásának hagyományos vallási programjain, és az egyén boldogságát a társadalmi struktúrák és működésmódok megváltozása alapján várja el.

A vallás közvéleményben történő megjelenésének változásai nem jelentik egyben azt is, hogy a vallásnak lenne társadalmi ügy-indítási képessége. A közvélemény a tömegmédia és a politika strukturális kapcsolódásának egyik formája, ezért hírányagaiban dominálnak a politikai és a média területéről eredő kezdeményezések. A vallás relatíve gyenge rendszerközi pozícióját mutatja, hogy *a vallás felől aligha indítható olyan általános jelentőségű társadalmi ügy, mint amilyen például a politika terében az ökológiai válság, a világszegénység, vagy az egészségügy vonatkozásában a járványok, vagy a gazdaság esetében a globálisan szétterjedő recessziók.* (Morgner-King 2017) Még a vallásüldözések társadalmi nyilvánosság számára dramatizált moralizáló/emberjogi bemutatása sem emelhető ösztársadalmi, még inkább globálisan kezelt problémává, mert minden rendszer maga látja el a befogadás és kizárás (inklúzió/exklúzió) feladatkörét. (Bruncel 2010, 100. o.) A vallás, vagy valamely vallás háttérbe szorításának, vagy akár kizárásának kérdése nem alakítható például gazdasági üggyé, de a politika is csak akkor érzékenyíthető erre, ha az politikai értelemben előnyösnek tűnik, azaz a kormánypárt számára hozzájárul a hatalomban maradáshoz, vagy az ellenzék számára a kormányra kerüléshez. (Hilt 2017, 2. o.) A politika tehát képes a vallást differenciáló tényezőként használni, de a modernitás társadalmában a vallás nem képes a politikát saját ügyei mentén bevonni. A vallásháborúk kora – amikor a politika vallási ügyek mentén mozgósítható volt – véget ért, a vallás irányában a társadalmi rendszerek többsége érzéketlenítette magát. Ugyancsak a vallási rendszer sajátos pozíciójára utaló tény, hogy bár a globalizációs folyamatokhoz kapcsolódva létrejöttek nemzetközi vallási világszervezetek, ezek jelentősége és a vallást koordináló/orientáló szerepe korántsem akkora, mint ami a politika, a gazdaság vagy akár az oktatás rendszerének világszervezetei esetében megfigyelhető¹⁷. (Luhmann 1997, 67. o.)

A rendszerközi kommunikáció akadályai: a vallás kódhasználata

Figyelembe kell venni, hogy a vallás – mint elszigetelt rendszer – tartósan kívülálló szerepben maradhat más rendszerekhez viszonyítva, és ez esetben más társadalmi rendszerek teljesítményeinek vallási szempontú értékelése és minősítése elzárkózást, vagy akár frissített vallásellenességet válthat ki. Egyeztető szerepű, *interfész-szervezetek nélkül a vallási kommunikáció várható hatásai a társadalmi rendszerekre vonatkozóan pontatlanul becsülhető*, akár kontraproduktív is lehet. Az ökológiai probléma vallási értelmezése kapcsán például Luhmann úgy fogalmazott, hogy „szinte az a benyomásunk, mintha a vallás napjainkban a társadalmi problémák valamiféle parazitájaként fejlődne – a parazitát a Michael Serres által használt értelemben véve, vagyis mint a kizárt harmadik visszatérése a rendszerbe.” (2010b, 117–118. o.) E megjegyzés értelmezéséhez felelevenítjük azt a rendszerelméleti előfeltevést, miszerint minden társadalmi rendszer csak és

¹⁷ OECD, EU, World Bank, IMF, ENSZ, UNESCO stb.

kizárólagosan a saját bináris kódja által meghatározott logika szerint fejlődhet, és az ökológiai problémákra is csak az e dichotómiából eredő döntési kockázatok mellett rezonálhat. Az ökológia ügye vagy rentábilis vagy nem rentábilis (gazdaság), vagy valószínűsíti a kormányon maradást vagy veszélyezteti azt (politika), vagy igaz vagy hamis (tudomány), vagy kompetensebbé tesz vagy nem (oktatás), vagy jogszerű vagy jogszerűtlen (jogrendszer), vagy műalkotásban megformálható vagy nem (művészet) stb. *A vallás azonban kikerülheti a bináris kódolás kikényszerítette választásokat és az abból fakadó döntési kockázatokat, mert helyettük a kód paradox használatának lehetőségét is felkínálhatja.* Az ökológia kérdést például az immanencia és a transzcendencia egyidejű érvényessége mellett tárgyalhatja, anélkül, hogy a kód valamelyik értékét kizárná. Vajon a vallás – teszi fel a kérdést Luhmann – „fundamentalista, konkretista, csodák által kifejeződő vagy eszkatologikus módon, illetve egy »új mítosz« formájában” reflektál az ökológia problémafelvetésekre? (2010b, 118. o.) Ha az emberiség az isteni szándékoknak megfelelő állapotban van, akkor az ökológiai probléma valamiként az isteni szándékok része¹⁸. Ha azonban az emberiség nem az isteni szándékoknak megfelelő állapotban van, akkor az ökológiai probléma immanens, ami ebben a formában az isteni szándékok korlátozott emberi teljesíthetőségére utal. Ekkor az a kérdés, hogy a bűnrészességet hogyan kell értelmezni egyénileg és társadalmilag. A vallás bináris kódhasználatának ilyen jellegű bizonytalansága mindenesetre nehezíti a kapcsolódást más rendszerekhez.

Befejezés

A készülő kötet további részében a fent említett bizonytalanságokat kontextuális adottságnak tekintve kíséreljük meg leírni a vallási rendszerből indítható, és más rendszerekre vonatkozó reflexiókat. A leírás során figyelembe vesszük, hogy a vallás számára előnyökkel járhat társadalmi elszigeteltségének fennmaradása is, mert személycentrikus működése, strukturális kapcsolódása a pszichikai rendszerekhez az elkülönültség pozíciójából hatékonyabban biztosítható. Ugyanakkor az is igaz, hogy a vallás elszigeteltsége nem jelent társadalmon kívüliséget, ezért a vallás képes viszonyulni és akár kapcsolódni is más társadalmi rendszerekhez. Aki ezen a területen várakozásokat fogalmaz meg, annak célszerű alternatív forogatókönyvek mérlegelése alapján terveznie, és ezekben a csalódások lehetőségét is mérlegelni.

Felhasznált irodalom

Adenitire, J. O. (2024). Religion as Liberal Politics. *Journal of Law and Religion*, 39(2), 151–172. o., <https://doi.org/10.1017/jlr.2024.7>

Archer, M. S. (2013). *Solidarity and Governance*, Pontifical Academy of Social Sciences, Extra Series, 14, <http://www.pass.va/content/dam/scienze-sociali/pdf/es14/es14-archer.pdf> Letöltve: 2015. április 21.

Baraldi, C., Corsi, G. (2017). *Niklas Luhmann: Education as a Social System*, Cham: Springer International Publishing.

Barnes, P. (2014). *Education, religion and diversity: Developing a new model of religious education*, London: Routledge Taylor & Francis Group.

¹⁸ Ahogyan a kereszténységben Ádám bűnét is áldottnak nevezik, ha a megváltás előfeltételeként tekintik.

Becker, H. K., Haunschild, A. (2003). The impact of boundaryless careers on organizational decision making: An analysis from the perspective of Luhmann's theory of social systems. *The International Journal of Human Resource Management*, 14(5), 713–727. o. <https://doi.org/10.1080/0958519032000080767>

Békés G., Balassa C. M., Török J. (eds). (1991). *A pápa szól hozzánk: II. János Pál pápa hazánkban: 1991. augusztus 16-20.: II. János Pál pápa beszédei*, Róma: Katolikus Szemle.

Bourdieu, P. (1973). *A közvélemény nem létezik: (L'Opinion publique n'existe pas), Les Temps Modernes*, (Fordította: Léderer Pál), <http://www.c3.hu/~szf/Szofi97/Sz97-03/Sz97-03-Area-8.htm> Letöltve: 2024. december 10.

Böröcz, J., Sarkar, M. (2005). What Is the EU?, *International Sociology*, 20(2), 153–173. o. <https://doi.org/10.1177/0268580905052367>

Brandhoff, B. (2009). Autopoietic Systems, Not Corporate Actors: A Sketch of Niklas Luhmann's Theory of Organisations. *European Business Organization Law Review*, 10, 307–322. o. <https://doi.org/10.1017/S1566752909003073>

Brunczel, B. (2010). *Modernitás illúziók nélkül: Niklas Luhmann társadalom- és politikaelmélete*, Budapest: L'Harmattan.

Buchinger, E. (2006). The sociological concept of autopoiesis: Biological and philosophical basics and governance relevance. *Kybernetes*, 35(3/4), 360–374. o. <https://doi.org/10.1108/03684920610653674>

CEO. 2011. *Brussels: The EU quarter*, http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1160_skills_and_education.pdf Letöltve: 2024. december 10.

Christiano, K. J., Swatos, W. H., Kivisto, P. (2002). *Sociology of religion: Contemporary developments*. Walnut Creek, Calif.: Altamira Press.

European Commission (2022). List of participants: Annual high-level meeting with non-confessional organisations (2 December 2022) https://commission.europa.eu/document/e38ba5a5-9cc1-4638-b51f-b1696a9540ff_en Letöltve: 2024. december 10.

European Commission (2024a). List of participants - High-level meeting with non-confessional leaders - 8 February 2024. https://commission.europa.eu/document/6527e0b5-b160-4c53-a800-eb368327a81d_en Letöltve: 2024. december 10.

European Commission (2024b). Dialogue with churches, religious associations or communities and philosophical and non-confessional organisations. <https://ec.europa.eu/newsroom/just/items/50189/en> Letöltve: 2024. december 10.

- Fan, L. , Whitehead, J. D. (2011). Spirituality in a Modern Chinese Metropolis, in: Palmer, D. A., Shive, G. L., Wickeri, P. L. (szerk.) *Chinese religious life*, New York: Oxford University Press.
- FitzGerald, F., Cross, M. (2001). *Vietnam: Spirits of the Earth*, Little, Brown and Company.
- Hauser, H. J. (2011). European Union Lobbying Post-Lisbon: An Economic Analysis, *Berkeley Journal of International Law*, 29(2), 680–709. o. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4098057>
- Hayles, K., Luhmann, N., Rasch, W., Knodt, E., Wolfe, C. (1995). Theory of a Different Order: A Conversation with Katherine Hayles and Niklas Luhmann, *Cultural Critique*, (31), 7–36. o., <https://doi.org/10.2307/1354443>
- Herman, E. S., Chomsky, N. (1988). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. New York: Pantheon Books.
- Hessling, A., Pahl, H. (2006). The Global System of Finance. Scanning Talcott Parsons and Niklas Luhmann for Theoretical Keystones, *American Journal of Economics and Sociology*, 65(1), 189–218. o. <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.2006.00447.x>
- Hilt, L. T. (2017). Education without a shared language: Dynamics of inclusion and exclusion in Norwegian introductory classes for newly arrived minority language students, *International Journal of Inclusive Education*, 21(6), 585–601. o. <https://doi.org/10.1080/13603116.2016.1223179>
- Kühle, L. (szerk.). (2018). *The critical analysis of religious diversity*, Boston: Brill.
- Lemaitre, J. (2017). The Problem of the Plaza: Religious Freedom, Disestablishment and the Catholic Church in Latin America's Public Square, in: Vaggione, J. M., Morán Faúndes, J. M. (szerk.) *Laicidad and Religious Diversity in Latin America*, Cham: Springer International Publishing.
- Leydesdorff, L. (2008). The communication of meaning in anticipatory systems: a simulation study of the dynamics of intentionality in social interactions. In D. M. Dubois (szerk.), *Computing Anticipatory Systems: CASYS '07 - eighth international conference, Liège, Belgium, 6-11 August 2007 (AIP conference proceedings; Vol. 1051)*. American Institute of Physics, 33–49. o. <https://doi.org/10.1063/1.3020674>
- Luhmann, N. (1987). *Soziologische Aufklärung 4: 1981-1987*, Opladen: West deutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1994). Politicians, Honesty and the Higher Amoralty of Politics, *Theory, Culture & Society*, 11(2), 25–36. o. <https://doi.org/10.1177/026327694011002002>
- Luhmann, N. (1997). Globalization or World society: How to conceive of modern society? *International Review of Sociology*, 7(1), 67–79. o. <https://doi.org/10.1080/03906701.1997.9971223>

- Luhmann, N. (2002). *Das Erziehungssystem der Gesellschaft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2010b). *Ökológiai kommunikáció: Képes-e felkészülni a modern társadalom az ökológiai veszélyekre?* Budapest: Gondolat; AKTI
- Luhmann, N. (2016a). *Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft: Vol. 1871. Die Moral der Gesellschaft* (D. Horster, Ed.), Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2016b). *Funktion der Religion*, Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Luhmann, N., Behnke, K. (1994). The Modernity of Science, *New German Critique*, (61), 9–23. o., <https://doi.org/10.2307/488618>
- Morgner, C., King, M. (szerk.). (2017). *Trust and power*, Cambridge: Polity.
- Mulcahy, S. (2015). *Lobbying in Europe: hidden influence, privileged access*, Transparency International.
https://images.transparencycdn.org/images/2015_LobbyingInEurope_EN.pdf
 Letöltve: 2024. december 10.
- Nafsika, A. (2014). Policy Learning and Europeanisation in Education: the governance of a field and the transfer of knowledge, in: Nordin, A., Sundberg, D. (szerk.) *Transnational policy flows in European education, the making and governing of knowledge in the education policy field*, Oxford UK: Symposium books.
- National Academy of Sciences. (1999). *Science and creationism: A view from the National Academy of Sciences*, 2nd ed., Washington DC: National Academy Press.
- OECD. (2014). *Report by the public governance committee on the implementation of the recommendation of the council on principles for transparency and integrity in lobbying: EDU/EDPC(2014)17*
- Palmer, D. A., Shive, G., Wickeri, P. L. (szerk.) (2023). *Vallási élet Kínában*, Budapest: Gondolat.
- Parsons, T. (2017). Christianity and Modern Industrial Society, in: Martineau, H. (szerk.) *Sociological Theory, Values, and Sociocultural Change: Essays in Honor of Pitirim A. Sorokin*, Routledge, 33–70. o.
- Paulet, M. (2002). *The APC European Internet Rights Project: How the European Union works and how to influence its policies*, <http://europe.rights.apc.org/eu/eurolob.html> Letöltve: 2015. november 14.
- Qvortrup, L. (2005). Society's Educational System - An introduction to Niklas Luhmann's pedagogical theory, *Seminar.net - International journal of media, technology and lifelong learning*, 1(1), <https://journals.oslomet.no/index.php/seminar/article/download/2534/2441>
 Letöltve: 2015. november 14.

Rasmussen, J. (1998). Constructivism and phenomenology what do they have in common, and how can they be told apart?, *Cybernetics and Systems*, 29(6), 553–576. o. <https://doi.org/10.1080/019697298125515>

Ratzinger, J. (2007). *A Názáreti Jézus*, Budapest: Szt. István Társulat.

Ritzer, G. (2007). *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Blackwell Publishing.

Robin, A. (2021). *Hatalomalkony: a Merkel-korszak vége és a német politika drámája*. Budapest: MCC Press.

Roth, S., Schütz, A. (2015). Ten Systems: Toward a Canon of Function Systems, *Cybernetics and Human Knowing*, 22(4), 11–31. o. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2508950>

Salaymeh, L., Lavi, S. (2021). Religion is Secularised Tradition: Jewish and Muslim Circumcisions in Germany, *Oxford Journal of Legal Studies*, 41(2), 431–458. o., <https://doi.org/10.1093/ojls/gqaa028>

Seidl, D., Becker, K. H. (2006). Organizations as Distinction Generating and Processing Systems: Niklas Luhmann's Contribution to Organization Studies, *Organization*, 13(1), 9–35. o. <https://doi.org/10.1177/1350508406059635>

Sollicitudo Rei Socialis, Pápai enciklikák (1987), Available from: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/hu/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30121987_sollicitudo-rei-socialis.html#A_b%C5%B1n_strukt%C3%BAr%C3%A1i Letöltve: 2024. december 10.

Southern, R. W. (1987). *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*, Budapest: Gondolat Kiadó.

Theisens, H., Hooge, E., Waslander, S. (2016). Steering Dynamics in Complex Education Systems. An Agenda for Empirical Research, *European Journal of Education*, 51(4), 463–477. o. <https://doi.org/10.1111/ejed.12187>

Török B. (2012). Az iskolai agresszió és a tömegmédiák működése, in: Györgyi Z., Nikitscher P. (szerk.) *Mindennapi ütközések: iskolai konfliktusok és kezelésük*, Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 191–228. o.

Török B. (2016). Korlátozott átláthatóság: a lobbizás és az Európai Unió, in Széll K. (szerk.) *Az Európai Unió az oktatásról: Stratégiai irányok és értelmezések*, Budapest: OFI. 67–73. o.

Vaggione, J. M., Morán Faúndes, J. M. (szerk.) (2017). *Laicidad and Religious Diversity in Latin America*, Cham: Springer International Publishing.

Vanderstraeten, R. (2015). Inclusion ideals and inclusion problems: Parsons and Luhmann on religion and secularization, *Acta Sociologica*, 58(2), 173–185. o., <https://doi.org/10.1177/0001699314565213>

Wansleben, L. (2018). Luhmann without society, *Finance and Society*, 4(2), 188–192. o. Available from: <https://doi.org/10.2218/finsoc.v4i2.2872>

Wilde, A. (1979). Ten Years of Change in the Church: Puebla and the Future, *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 21(3), 299–312. o., Available from:

RELIGION IN FUNCTIONALLY DIFFERENTIATED SOCIETIES

BALÁZS TÖRÖK

The aim of the study is to explore how the religious system interacts with other social systems. Premodern and modern forms of religion will be distinguished. The structural relationships between social systems are illustrated by the functioning of the political and mass media. We show the social marginality of the religious system, which can also be interpreted as the structural independence of religion from other social systems. We highlight how the political system shapes its sensitivity towards the religious system. We also provide insights into the ways in which religion influences politics in societies where functional differentiation has not yet become a general form of social differentiation. The paper examines how the current social isolation of religion in Western societies affects the observability, evaluation and critique of society from a religious perspective. In this study, the sociological concept of religion is applied, so that any belief system that takes into account transcendent/immanent distinctions in the construction of reality is considered a form of religion.

Keywords: systems theory, functional differentiation, religious system, structural connectivity

A VALLÁSSZABADSÁG KIHÍVÁSAI ÉS A POLITIKÁK A MAI EURÓPÁBAN

BIRHER NÁNDOR¹

Absztrakt

A cikk a vallási intézmények békefenntartásban és az erőszak megelőzésében játszott jelentős szerepét vizsgálja, különös tekintettel a keresztény egyházakra nehezedő kihívásokra. A tanulmány Ferenc pápa 2024-es, a béke és tolerancia szükségességéről szóló megjegyzéseit emeli ki, megvizsgálva az állami beavatkozások vallási szervezetek elleni akcióit, mint például az orosz ortodox egyház ukrajnai betiltását. A cikk történelmi példákat állít párhuzamba, mint a trianoni időszak utáni helyzet vagy a kommunista érában az egyházakat sújtó korlátozások. Az elemzés hangsúlyozza az egyetemek és kulturális intézmények kulcsszerepét a nyílt párbeszéd előmozdításában és a megszakadt kommunikációs hálózatok újraépítésében. A tanulmány szerint a diplomácia és a stratégiai kapcsolatmenedzsment nélkülözhetetlen eszközök a vallásszabadság fenntartásához és a politikai motivációkból fakadó konfliktusok elkerüléséhez.

Kulcsszavak: keresztényüldözés, vallásszabadság, politikai befolyás, béketeremtés, Ferenc pápa, ortodox egyház, európai történelem, egyetemek szerepe, diplomácia, konfliktusmegelőzés.

Bevezetés

Ferenc pápa magyarországi látogatása során felhívta a figyelmet arra, hogy európaiként és magyarként különös küldetésünk van a béke szolgálatában.

„A béke azonban soha nem a saját stratégiai érdekek követéséből fog fakadni, hanem olyan politikából, amely képes az egészet, mindenki érdekeit szem előtt tartani: odafigyelve az emberekre, a szegényekre és a jövőre; nem csupán a jelen hatalmára, nyereségére és lehetőségeire.

Ebben a történelmi helyzetben Európa szerepe alapvető jelentőségű. Mivel történelmének köszönhetően az emberiség közös emlékezetét képviseli, arra hivatott, hogy betöltse az ennek megfelelő hivatást: gyűjtse össze az elszakadtakat, fogadja be a népeket és senkit se tartson meg örökre ellenségének.”

(...)

„Ebben segítségünkre van a keresztény hit, és Magyarország „hídépítő” lehet, kihasználva sajátos ökumenikus jellegét: itt különböző felekezetek élnek egymás mellett, ellentétek nélkül... tisztelettel, építő szellemben együttműködve.” (Ferenc pápa Magyarországon 2023a)

A pápa nemcsak Európának és Magyarországnak jelölte ki a béke érdekében megteendő lépéseket, hanem a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, az oktatás és a kultúra felelőseinek is. Kiemelte, hogy a mások felé való nyitottság minden igazság-ismeret alapja.

¹ Prof. Dr. Birher Nándor Máté, dékán, PPKE BTK

² Ferenc pápa első nyilvános beszéde, magyarországi látogatása során, 2023. április 28. péntek délelőtt.

„Azáltal, hogy az ember nyit mások felé, jobban megismeri önmagát. A nyitottság, a mások felé való megnyílás olyan, mint egy tükör: jobban megismerem magam általa. A kultúra elvezet minket önmagunk megismeréséhez.”³ (Ferenc pápa Magyarországon 2023b)

Jelen dolgozatban körüljárom, milyen nyitottság kell ahhoz, hogy a béke érdekében az erőszak minden formáját, így a keresztényüldözést is megelőzhessük, annak mértékét csökkenthessük.

A munkában rámutatok, hogy tekintélyes részben a kommunikáció hiánya és a hatalmi kérdéseket megtestesítő politikai lépések jelentik az alapját minden békétlenségnek, így a keresztényüldözésnek is.

Az egyetemek feladata ezzel szemben pedig az, hogy a mesterségesen elvágott kapcsolatokat legalább a tudomány területén minél hatékonyabban újraépítse. Hiszen a tudomány az egyetemes igazságot szolgálja.

Ne töröljenek el egyetlen keresztény egyházat sem

A fejezet címében szereplő felszólítás Ferenc pápától származik, aki 2024. augusztus 25-én az Angelus során mondta ezt azon ukrán elfogadott jogszabály alapján, amelyik az orosz ortodox egyház működését megtiltja Ukrajnában azzal, hogy az orosz ortodox egyház vagyonát is elveszi az állam⁴.

Az egyházüldözés Európában már korábban tapasztalt mintáit látjuk visszatérni ezekben az intézkedésekben. Természetesen lényeges felhívni a figyelmet az egyházüldözés azon formáira is, amikor a hívek közvetlen erőszaknak vannak kitéve. De hasonló súlyú cselekmény az is, ha az egyház működését betiltják. Ráadásul mindez később fegyveres konfliktusokhoz is vezethet.

Ez utóbbira magyar vonatkozású példaként említhető a Trianon után a határon kívülre került részegyházak (egyházmegyék, plébániák) helyzete (Birher-Bertalan 2024), ami eleinte nem követelt áldozatokat, de később, a kommunizmus éveiben már sajnos igen. Pontosan ezen negatív tapasztalatok miatt fontos, hogy felhívjuk a figyelmet a keresztényüldözés ilyen formáira is.

Ezekben az esetekben arról van szó, hogy alapvetően politikai okokra hivatkozva igyekeznek az egyházi igazgatási és vagyoni rendszert, kapcsolati hálót szétzilálni annak érdekében, hogy bizonyos politikai érdekek hatalomra juthassanak, más érdekekkel szemben.

Elengedhetetlen azonban, hogy világossá tegyünk, imával még senkit nem öltek meg, politikai erőszakkal viszont sokakat. Emiatt nagyon fontos, hogy a politikai hatalom szereplői belássák: az egyházak „általában”, a maguk természetéből adódóan nem tekinthetők ellenségnek. Amennyiben mégis hatalmi konfliktusok lennének, úgy azt nem „általánosságban”, az egyház betiltásával, hanem egyedi módon kell kezelni, akkor is, ha ez látszólag nagyobb erőforrásokat igényel.

Az ukrán helyzet a szomszédságunkban mutatja meg, milyen folyamatok indulhatnak el, ha az egyház és az állam elválasztása, továbbá a szükségszerűen meglévő kapcsolatok szabályozása nem megfelelő. Egyszerre kell tehát szem előtt tartani az

³ Ferenc pápa beszéde a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 2023. április 30. vasárnap délután

⁴ „According to the new draft law, Russian-affiliated religious organizations will not be able to use state and communal property. Since some churches are actually in state ownership and on lease to parishes, communities recognized as Moscow-linked will likely be forced to relocate, dissolve, or transition to a different church.

Such property clashes have already arisen, for example, when the state returned the Kyiv Pechersk Lavra – traditionally the center of the UOC-MP in Ukraine – to the state” (Fornusek 2024)

elválasztás és a kapcsolódás szempontjait. Mindezt pedig nem lehet erőszakkal megoldani, csak kellően gondos és tudatos kapcsolatmenedzsmenttel, diplomáciával.

Ha ez a diplomácia, a kapcsolatok jól menedzselt rendszere gyengül, vagy megszűnik, komoly konfliktusok adódnak.

Ferenc pápa ezen okok miatt törekszik arra, hogy a teljesen szétvágott kapcsolati rendek valamilyen módon megmaradhassanak. Hiszen jól ismert szabály, ha egy hálózatban a gyenge kapcsolatok száma csökken, a hálózat válaszainak átlaga közel azonos marad, azonban a szórása (kiszámíthatatlansága) jelentős mértékben nő.

Az ukrán ortodox egyház

Az ukrán ortodox egyház helyzete régóta komoly kérdés, azonban igazi hangsúlyt 2014-ben kapott. Ez az év az egyházak szempontjából azért jelentős, mert a 2013 márciusában hivatalba lépett Ferenc pápa már ekkor felhívta figyelmet arra, hogy megkezdődött a részekben vívott⁵ harmadik világháború (Birher 2019). Ahogy ennek szimbóluma volt az, hogy a pápa az első világháborúban elesett hősökért imádkozott, ugyanúgy szimbóluma volt az is, hogy Filaret kijevi pátriárka 2014-ben kérvényezte az ukrán ortodox egyház függetlenedését Moszkvától, amelyet akkor még nem hagytak jóvá, bár ettől Filaret még létrehozta a független (autokefál) egyházat. 2018. december 15-én Kijevben, a Szent Mihály-székesegyházban megtartott zsinaton létrehozták az ukrán ortodox egyház kijevi patriarchátusát, az ukrán autokefál ortodox egyház, valamint a moszkvai patriarchátus egy részének egyesülésével. A hivatalos megerősítésre sem kellett nagyon sokat várni, mivel a független ukrán ortodox egyház önállóságát 2019. január 5-én I. Bertalan, a Konstantinápolyi Ökumenikus Patriarchátus pátriárkája is elismerte. Minden adott volt tehát ahhoz, hogy a történelmi ellentétet az orosz és az ukrán ortodox egyházak között formálisan is meg lehessen jeleníteni.

Ez a folyamat vezetett mára odáig, hogy az orosz ortodox egyházat gyakorlatilag betiltották Ukrajnában, a vagyont pedig technikailag elkobozták. Olyan új feszültségforrás keletkezett, amely a korábbi, hitélethez fűződő kötelékek módszeres felbontásával ellenségeskedést teremtett, az élet legfontosabb területét, a hitet érintve.

Szükség van tehát arra a bátorságra és kreativitásra, amelyet Ferenc pápa említett Budapesten: *„Az, amivel egy jól szervezett és életteli Európa hozzá tud járulni a civilizációhoz, elengedhetetlenül szükséges a békés kapcsolatok fenntartásához, mert – emlékeztet szavak! – a világbékét csak úgy lehet megőrizni, ha az azt fenyegető veszélyekkel arányban álló kreatív erőfeszítéseket teszünk” (Schuman-nyilatkozat, 1950. május 9.). Korunk történelmi időszakában számtalan veszély leselkedik ránk, de felteszem a kérdést – gondolva a meggyötört Ukrajnára is –: vajon hol vannak a békét szolgáló kreatív erőfeszítések? (Ferenc pápa Budapesten 2023a)*

Imából nem lesz háború

Fontos hangsúlyozni, hogy a vallás nem a békétlenség forrása. (Fratelli tutti 281) A vallások mögött álló politikai akarat azonban igen. Első és legfontosabb lépés a vallási alapú üldözések csökkentése során, hogy világossá tegyük: nem a vallás a forrása a

⁵ 2020-ban a Fratelli tutti enciklika megismétli (Fratelli tutti 259). Mindehhez fontos hozzátenni, hogy a globalizáció fokozódásával, ami egy adott régióknak azonnali vagy gyakorlati megoldásnak tűnhet, gyakran rejtett erőszakos cselekmények láncolatát indítják el, amelyek aztán az egész bolygót károsítják, és utat nyitnak újabb és még rosszabb háborúk előtt. Világunkban már nemcsak „háborúdarabokat” látunk egyik vagy másik országban, inkább „darabokban zajló világháborút” tapasztalunk, mert az országok sorsa szorosan összefonódik a világ színpadán.

konfliktusoknak, hanem a vallásokra rátelepülő politikai szándékok⁶. Az ima nem öl, ahogy azt Ferenc pápa megfogalmazta.

Elengedhetetlen tehát a politikai szándékok világos elválasztása a vallás lényegétől. Az első lépés a vallás autonómiájának felismerése, egyetemes tisztelete és az átpolitizálás módszeres megszüntetése.

Ez egyáltalán nem egyszerű, hiszen a nyugati felvilágosodás, ill. a vallási fanatizmusok egyaránt az összemérésben érdekeltek. Pontosán ezért van szükség a megfelelő tudományos felkészültségre ahhoz, hogy világos fogalmakat tudjunk használni. Ezen a téren van komoly feladata az egyetemeknek.

Ezzel szemben⁷ gyakran téma a vallási ideológiák mentén szerveződő háborús konfliktusok kérdése. A sajtó – a tényeket roppant mód leegyszerűsítve – szereti a harcokat vallások közti összecsapásokként bemutatni. Ez a szemlélet, azon túl, hogy leegyszerűsítő és általánosító, komoly veszélyt is rejt magában, hiszen az egyén és közösség vallása olyan „tabu”, amelynek megsértése esetén az erőszak tovább fokozódhat.

A jelentősebb vallások mindegyike kivétel nélkül a béke mellett foglal állást. A vallási alapelvek között szerepel a személy, a másik ember tisztelete. A történelmi tapasztalat szerint a konfliktusok forrása elsősorban a politikai, területi, gazdasági hatalom megszerzése, amelyre ráakódhatnak a vallási elemek. A konfliktus elmélyítői ezeket a vallási elemeket azután egyre jobban igyekeznek hangsúlyozni, hogy az egyén és a közösség a legszembélyesebb szinten is érintett legyen. Jó néhány történelmi példa mutatja azt is, hogy ezekben asszisztál a papi vezetés is.

Ezzel együtt az egyházak törekszenek a békés rendezésre – hiszen alapelvük a „jó”, az „emberséges”. A béke vágya folyamatosan ott él a vallásokban, természetesen a kereszténységben is. Ezt a vágyat a teológusok folyamatosan hangoztatták (Uhlig 1990). A korai keresztény közösségekben tilos volt a harcokban való részvétel, a katonáskodás. Később, miután a Római Birodalom államvallása a kereszténység lett, valamint a keresztények belátták, Krisztus második eljövetele történelmi távlatú tény, az ország fegyveres védelme is elfogadottá vált.

A keleti egyház még a nyugatinál is tartózkodóbb volt a kérdésben. Nagy Szent Vazul szerint az a katona, aki a háborúban embert öl, köteles három éven át tartózkodni a szentáldozástól⁸. A hitetlenek elleni harcot helytelen, esetenként azonban elkerülhetetlen eseménynek tekintették. Keleten inkább a diplomácia eszközeivel igyekeztek megoldást találni a konfliktusokra.

Nyugaton a háború megítélése szabadabb volt. Szent Ágoston⁹ meghatározta a jogos háború kritériumait, amelyek mind a mai napig érvényesnek tekinthetők. A lovagi

⁶ „Egy ország társadalmi békéje építésének soha nincs vége. »Nyugtalanító és mindenki elkötelezettségét igénylő feladat ez. Olyan munka, amely megkívánja, hogy ne fáradjunk bele a nemzet egységének építésébe, és az akadályok, különbözőségek és a békés együttélés elérésének különböző megközelítései ellenére tartsunk ki a találkozás kultúrájéért vívott küzdelemben. Mindez megkívánja, hogy minden politikai, társadalmi és gazdasági tevékenység középpontjában az emberi személy magasatos méltósága és a közjó szolgálata álljon. Ez az erőfeszítés megment minket a bosszúállás és bizonyos rövid távú érdekek keresésének kísértésétől«” (Fratelli tutti 232)

⁷ Továbbra is szomorúan követem az Ukrajnában és az Orosz Föderációban zajló harcokat, és az Ukrajnában nemrég elfogadott törvényekre gondolva félttem az imádkozók szabadságát, mert aki igazán imádkozik, az mindig mindenkiért imádkozik. Az ember nem tesz rosszat azzal, hogy imádkozik. Ha valaki rosszat tesz népével, az bűnt követ el ezzel, de nem tehet rosszat valaki azzal, ha imádkozik! Kérem, se közvetlenül, se közvetve ne töröljenek el egyetlen keresztény egyházat sem! El a kezekkel az egyházaktól! (Ferenc pápa 2024)

⁸ Nagy Szent Vazul 188. levele in M.P.G., 32, 681.

⁹ Augustinus, De civitate Dei, M.P.L., 41, 35

dicsőség elismert volt, a katonai erényeket tisztelték. Amíg keleten a harcban elesettet nem tekintették hősnak, addig nyugaton a harcok áldozatai hősök voltak, sőt IV. Leó pápa kijelentette, hogy aki a hitért vívott harcban esik el, mennyei jutalomban részesül (Runciman 1999). Ezt a kijelentést erősítette meg VIII. János pápa, aki mártiroknak tekintette az elesetteket, és számukra örök életet ígért.

Természetesen a nyugati kereszténység számára sem jelentette mindez a korlátlan hadviseléshez való jogot.

Egy esetleges konfliktus létrejöttékor nagyon fontos tudatosítani, hogy a vallások a békét kívánják. Lehetőség szerint meg kell akadályozni, hogy a konfliktus igazi okát vallási ideológiákkal próbálják elfedni, ezzel a legszemélyesebb síkra terelve a vitát. Ennek érdekében nagyon fontos, hogy megismerjük a konfliktusokban részt vevő közösségek vallási alapelveit, a békéhez és háborúhoz való viszonyukat.

A katolikus tanítás tükrözi a történelmi hagyományokat, a katolikus egyház katekizmusa külön fejezetet szentel a „Béke megőrzésének” (sz.n. 1994).

Kevésbé ismert azonban az ortodox egyház állásfoglalása ugyanerről a kérdéstről. Fontos tehát, hogy megvizsgáljuk, hogyan viszonyul az ortodox egyház a fegyveres konfliktusokhoz. Lényeges a vallások ismerete ahhoz, hogy megértsük az egyházak sajátos gondolkodásmódját, és képesek legyünk a kapcsolatok elmetszése helyett valóban hidakat építeni.

Egy példa: az orosz ortodox szociális tanítás alapjai

Arra vonatkozóan, hogy mennyire összetett egy adott egyház élete, vagy akár csak a békével kapcsolatos álláspontja, bemutatjuk a 2000. augusztus 13-16. között, a jubileum évében az Orosz Ortodox Egyháznak a Moszkvai Szinóduson elfogadott szociális tanítását. Nagy a jelentősége annak, hogy az Orosz Ortodox Egyház egyértelművé tette azokat az alapelveit, amelyek mentén a társadalom felépülhet, meghatározva a vallás és a politika viszonyát is.

Nagyon jól látszik az is, hogy a politikai és a hitéleti célok gyakran akár túl szorosan is összekapcsolódhatnak, veszélyes elegyet alkotva. Fontos lenne a hatalommal kapcsolatos elvek és a vallási tartalmak világos szétválasztása, ami a 2000-es években nem történt meg világosan, és a mai napig jellemzi az ortodox társadalmi felfogást. Ezzel együtt az orosz ortodox gondolkodás megismerése a nyugati, gyakran vallástalan ember számára is kulcsfontosságú, ha a béke ügyén akar dolgozni.

A magatartási elveket tartalmazó dokumentum előkészítését 1997-ben kezdték el. A témával foglalkozó 26 tagú bizottságot Kyrill, Smolensk metropolitája vezette. A munka nehézségét az okozta, hogy amíg a nyugati egyházi hagyományban már évtizedek óta jelen van a kor érető problémáinak megvitatása, a társadalommal folytatott párbeszéd, addig a keleti hagyomány inkább dogmatikus, a kezdeti apostoli múltra tekintő, és nem a ma gondjaival foglalkozó. Éppen ezért az ortodox tanítás úgy koncentrált a ma problémáira, hogy közben fokozottan szem előtt tartja az őskeresztény örökséget és az „Atyák” tanítását az első századokból. Ebből a folyamatos „múltba tekintésből” fakad az ortodoxok sajátos szociális érzékenysége, a közösségben gondolkodás fontossága.

A dokumentum, amely visszatükrözi az imént elmondottakat XVI fejezetből áll, főcíme az Orosz Ortodox Egyház szociális tanításának alapjai (Thesing 2001). Az első ekkleziológiai fejezetben meghatározzák a teológiai alapelveket, kijelentik, hogy az egyháznak nemcsak a prédikáció, hanem a közvetlen tevékeny és erkölcsi segítségnyújtás is a feladata. A hithez való visszatérés az, ami az igazság felismeréséhez, az erkölcsi normák megtartásához, azaz a békéhez és a boldogsághoz vezet. Ez a gondolat

az első fejezet zárómondata. Látjuk, a tanítás a béke gondolatával kezdődik. A későbbiekben kiderül, ez a gondolat lesz majd a dokumentum záróakkordja is. A második és a harmadik fejezetek az egyház és a nemzet, ill. az egyház és az állam viszonyával foglalkoznak. Mindez az ortodoxok számára különösen fontos téma, tekintettel az erős összefonódás minden előnyére és hátrányára. Itt, a II.3. pontban fogalmazódnak meg az „egészséges nacionalizmus” alapelvei. „Az ortodox keresztény köteles a hazáját, annak területét szeretni, ugyanúgy ahogy a határokon kívül élő vértestvéreit is.” Izgalmas, hogy a III.4. pont hosszasan elemzi a Bizánctól örökölt „harmóniát” az egyház és az állam együttműködésében, további oldalakon keresztül kifejezetten elemzi, hogy az Amerikai Egyesült Államok példája az egyház és állam teljes elválasztására, az állami semlegesség elve az ortodoxia vonatkozásában tarthatatlan lenne ugyanúgy, ahogy a nyugat-európai hagyomány is, amelynek alapjánál a francia forradalmat látjuk.

Az ortodox egyház lojális az állammal. Efölött a szabály fölött csak az isteni törvény állhat. Abban az esetben azonban, ha az állam a hívőket el akarná fordítani az egyháztól vagy Krisztustól, jogában áll az egyháznak a lojalitással felhagyni és az állammal szembeni engedelmességet megtagadni¹⁰.

A III. 8. pontban hosszasan meghatározzák azokat a területeket, amelyekben az egyház és az állam együttműködik. Ide tartozik az egészségügytől, a tömegtájékoztatáson át az erkölcsök megőrzéséig sok minden. Ugyanitt meghatározásra kerül az is, hogy mely tevékenységekben nem vesz részt az egyház. Ezek közül számunkra fontos a „testvérháborútól” és az „erőszakos külső háborútól” való tiltás.

A IV. és V. fejezetek tovább részletezik a korábbi témákat, miközben a keresztény etika és a világi jog, illetve az egyház és a politika viszonyáról szólnak.

A dokumentum további részei a „klasszikus” szociális részterületek. A VI. viszonylag rövid fejezet a munkáról, és annak gyümölcséről szól. A munkát úgy értelmezik, mint olyan tevékenységet, amely nemcsak az egyén javát, hanem a közösség érdekeit szolgálja. Erősen érződik a hagyomány, amely szerint a munka gyümölcsei minden egyes egyén javát kell, hogy szolgálják, azaz nem lehetnek csak egyes parciális érdekek megjelenítői. Ezt a kérdést fejt ki a következő fejezet a tulajdonnal kapcsolatban.

Pontosan a dokumentum közepénél található a háborúról és békéről szóló fejezet. Ez a fejezet az, amelyet a következőkben részletesen elemzünk. Mindössze annyit érdemes itt megjegyezni, hogy amíg a katolikus katekizmus a békét hangsúlyozza mindenáron, addig az ortodox szöveg világosan kiemeli: a háború az emberi szabadságból fakadó tény.

A jogtalan erőszak-alkalmazást tárgyalja a IX. fejezet a bűncselekmény, bűn, jóvátétel címen. Külön fejezet foglalkozik a személyes, családi és társadalmi erkölccsel. A házasságot alapvetően fontos, a társadalom egységét és a személy harmóniáját szolgáló intézményként mutatják itt be.

Sajátos, hogy az egészség fogalmát a nyugati gondolkodástól kissé eltérő módon mutatják be. Eszerint ugyanis nemcsak a személynek, hanem a népnek az egészségére is figyelmet kell fordítani. Itt tárgyalják részletesen az alkoholizmus problémáját is.

A XII. fejezet a legaktuálisabb bioetikai kérdésekkel foglalkozik a terhesség megszakítástól egészen a klónozásig. Szintén aktuális a következő, XIII. témakör, amelyben az egyház és az ökológia kérdései merülnek fel.

Az utolsó három témakör az új kulturális-tudományos kihívásokkal foglalkozik. A világi tudománnyal, a kultúrával és a képzéssel, ezt követően a világi tömegtájékoztatással, végül a nemzetközi kapcsolatokkal, a globalizáció és a

¹⁰ Az ellenállásnak ez a joga egy komoly vívmány a korábbi gyakorlathoz képest.

szekularizmus problémáival. A világi tömegtájékoztatás vonatkozásában az egyház felhívja a figyelmet a szabadelvű és hazug tájékoztatás veszélyeire, és olyan jogosítványokat ad magának az egyházi jogok megsértése vagy istenkáromlás esetén, mint a bojkott, a nyilvános tiltakozás, a hatóságok értesítése, vagy akár egyházi büntetések kiszabása.

Talán az egyik legizgalmasabb pontja a dokumentumnak a zárófejezet. Érdekes, hogy a nemzetközi kapcsolatok témakör rögtön a katonai konfliktusokkal kezdődik. A bibliai történelmet a katonai konfliktusokon keresztül mutatja be. A népek kapcsolatában az „aranszabályra” hivatkozik, amelyet Máté evangéliumában (Mt. 7,12.) is olvashatunk: Amit mástól vártok, hogy veletek tegyék, azt tegyétek ti is velük. Ebben az értelemben kezelik a konfliktusokat is, azokra megpróbálva emberséges választ adni. A katonai erő alkalmazását csak bizonyos esetekben – ultima ratioként – kezelik. Csak akkor alkalmazható, ha idegen állam fegyveres erőszakát kell elhárítani. Alkalmazható még katonai erő abban az esetben is, ha egy másik megtámadott ország kér segítséget az agresszor ellen.

A dokumentum egésze vonatkozásában elmondható, hogy az egyház megpróbálja a saját, az államhoz lojális, ámde esetenként függetlenedésre, sőt ellenállásra képes arculatát megformálni. Meghatározza azokat a kulcsfontosságú területeket, amelyek működésétől vagy működésképtelenségétől az egyház és az állam jövője függ.

Sajátos vonása a szociális tanításnak, hogy átjárja a konfliktusok kezelésének problémája. Folyamatosan jelen van a fegyveres beavatkozás lehetősége, illetve a beavatkozás elkerülésének szükségessége. A béke és a háború mint összetartozó fogalmak jelennek meg.

A dokumentum VIII. fejezete irodalmi asszociációra csábít, a Háború és béke címet viseli. Ez a fejezet öt pontra tagolódik. Az első pont a háborút mint patológiás jelenséget definiálja. A háború az emberiség rejtett lelki betegségének a következménye. Ez azonban hozzátartozik az ember életéhez. „Ha majd háborúkról hallotok, és háborús hírek terjednek, ne ijedjete meg. Ezeknek be kell következniük”. (Mk. 13, 7.) A háború bűnös dolog, amelynek az alapja az ember bűnre hajló szabad akaratában van.

A második pont metszően, világosan állítja: a keresztények, akik az embertársaiknak örömhírt hirdetnek, egyúttal ennek a világnak a lakói is, azaz a bűn hatalma alatt állnak. A háborúk tehát elkerülhetetlenek. Annak ellenére, hogy az egyház tisztában van a háború bűnös voltával, nem tiltja meg a tagjainak, hogy harci cselekményekben részt vegyenek. Mindez azonban csak abban az esetben igaz, ha a harc célja a másik ember védelme, illetve a megsértett igazság visszaállítása. Ezekben az esetekben a háború nem kívánt, de megengedett eszköz.

Az ortodox egyház számára mindig is tiszteletre méltó volt azoknak a példája, akik csatákban életüket áldozták másokért. Sokukat szentté is avattak. Ennek a tiszteletnek az alapja Krisztus azon mondata, mely szerint „Senkinek sincs nagyobb szeretete annál, mint aki életét adja felebarátaiért.” (Jn. 15,13.) Az egyház megítélése szerint tehát a katona áldozata a szeretet cselekedete. Ez az, ami morálisan igazolja a katonaság intézményét. Mindezt egy történelmi példával támasztja alá a dokumentum. Szent Cirill a konstantinápolyi pátriárka megbízásával a Szaracénok fővárosába ment, ahol egy mohamedánnal a következő beszélgetést folytatta: Krisztus, az Istenetek azt parancsolta nektek, szeressétek egymást, ha megütik az egyik felét arcotoknak, nyújtsátok oda a másikat is. Ti ellenben harcoltok. Miért nem hallgattok az Istenre? – kérdezte Mohamed követője. Cirill így kérdezett vissza: mit gondoltok, ha egy parancs két részből áll, ki teljesíti inkább a parancsot, az, aki az egyik részt, vagy az, aki mindkét részt teljesíti? Aki mindkettőt, válaszolta a szaracén. Cirill folytatta: az Isten nekünk egyszerre adta a két

parancsot: azaz, hogy imádkozzunk az ellenségeinkért, és tegyünk velük jót, de azt is, hogy áldozzuk életünket a másikért. Így tehát amíg egyéenként el kell viselnünk a megaláztatást, addig közösségként kötelesek vagyunk vigyázni egymásra, akár az életünk árán is. A közösséget köteleességünk megóvni attól, hogy külső erő kényszerítse rá az akaratát. Ez az a szent cél, amelyért a katonáink vérüket onthatják, és amely szentté teszi őket, ha elesnek a csatamezőn.

A harmadik pont kifejti: a háborút el kell kerülni. Ehhez a következő alapelveket kell megtartani: a felebarát, a haza, a nemzet szeretete, idegen népek bajának a megértése, annak megértése, hogy a saját nemzet felemelkedése nem történhet nem morális eszközökkel. Ha ezeket az elveket nem tartjuk be, könnyen kialakulhat a háborús konfliktus. A háború azonban csak bizonyos határok közt tekinthető legitimnek. Ezeket a határokat be kell tartani ahhoz, hogy az ember ember maradjon.

A dokumentum a nyugati, szent ágostoni hagyományra utal, amely szerint a következő esetekben tekinthető egy háború jogosnak:

- A háború célja csak az igazságosság helyreállítása lehet.
- Háborút csak a jogszabályban meghatározott állami szerv hirdethet.
- Az erő alkalmazása nem függhet egyetlen embertől, hanem csak a feljogosított népképviselői szervezettől.
- Csak akkor kezdhető háború, ha az összes békés eszközt kimerítették.
- Háborút csak akkor lehet kezdeni, ha a céljai elérhetők.
- A hadi veszteségek álljanak arányban a háború céljával.
- A háború alatt a civileket védeni kell a közvetlen harci cselekményektől.
- A háború célja csak a béke helyreállítása lehet.

Természetesen a dokumentum szerzői is tisztában vannak vele, milyen könnyű a háborúra ideológiát találni, mennyire bizonytalan, hogy egy háború támadó, vagy védő jellegű-e. Éppen ezért az ortodox egyház fenntartja magának a jogot, hogy minden háborúnál egyedi vizsgálatok alapján állapítsa meg a jogszerűséget.

Izgalmas, hogy a jogszerűség megállapításánál indikátorként tekint arra, hogy milyen eszközökkel folytatják a háborút, hogyan járnak el a foglyokkal, az ellenséges területek civil lakosságával szemben. Külön kiemelik, még igazságos háború esetén is képesek a katonák az ember alatti szintekre süllyedni. Ez olyan veszélye a háborúnak, amit mindenképpen el kell kerülni. A katona soha nem örülhet más életének a kioltása felett. Tisztában kell lennie azzal, hogy mindnyájan halandók vagyunk.

Összegezve: a katonának világosan kell látnia, hogy a katonai akciókban való részvétele a szeretetének a jele, ám azzal is tisztában kell lennie, hogy a katonai szolgálatát „emberként” kell ellátnia. Az ellenség megsemmisítése mögött gyakorlatilag ártatlan emberek halála van. Ez nem lehet öröm tárgya.

A negyedik pont ezt fejti ki részletesen, azaz a bűn legyőzése nem történhet úgy, hogy közben a legyőző maga is bűnössé válik. A harcban a bűn és az azt megtestesítő erők megsemmisítését kell kívánni, nem pedig az emberek halálát. A katona ebben az értelemben nem lehet gyilkos. Mindez csak akkor lehet érthető, ha a katonák magas erkölcsi érzékük folytán ezt fel tudják fogni. Képesek különbséget tenni ellenség és ember közt. Tudják, hogy egy adott pillanatban az ellenség még legyőzendő erő, a másikban viszont már lehet kiszolgáltatott fegyvertelen ember. Világossá kell tenni: nem a gyilkolás a katona feladata, hanem az ellenséges erő szétmorzsolása.

A háború négy pontjához képest a békéről mindössze egy pont szól a dokumentumban. A béke a világ végének igazi eseménye. Az a harmónia, amelyről csak álmodni lehet, ez lesz a teljes igazságosság korszaka. Az ortodox egyház célja, hogy ezt a békét minél jobban megvalósítsa már most a világban, mind a belső, mind a külső

kapcsolatok vonatkozásában. Ennek érdekében minden befolyását beveti, és fellép az erőszak minden formája ellen.

Világos, hogy az ortodox egyház hagyományaihoz hűen egyértelmű képet alkotott az erőszak alkalmazásáról szociális tanában. Az erőszakot minden lehetséges módon kerülni kell, ha azonban ez már kevés, és nyílt fegyveres konfliktus keletkezett, akkor csak a megfelelő szabályok megtartásával lehet eljárni. Az egyház nem lehet háborús konfliktus forrása, egyedül a közösség védelme az, ami ilyen jellegű konfliktusokat legitimálhat.

Az ortodoxok a háború tényét természetesebben kezelik, mint a nyugati keresztények. Míg nyugaton elsődlegesen a békére és annak minden eszközzel való megtartására koncentrál az egyházi tanítás, addig az orosz ortodox tan szerint inkább a jogos háborúval, ill. annak elkerülhetőségével kell foglalkozni.

Következtetések és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának felelőssége

Jól látható egy vallási konfliktusforrást elemezve is, hogy milyen sok területen lehet beavatkozni annak érdekében, hogy a béke és ne az ellenségeskedés viszonyai erősödjenek. Természetesen minden igaz fordítva is. A közös pontokat elhomályosítva, az ellentéteket aláhúzva lehet a konfliktusokat fokozni is.

Az egyetemeknek, az igazság szolgálóinak kötelessége, hogy ne a pusztító ellentéteket, hanem az építő értékeket hangsúlyozzák kellő alapossággal. Ennek érdekében dolgozik a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen évtizedek óta több csoport is. Két kapcsolat különösen is megerősödött az elmúlt időszakban, amelyeket részletesebben is bemutatunk.

Szír kapcsolatok

A PPKE BTK honlapja szerint¹¹, a Szíriai-Magyar Régészeti Misszió a Pázmány Péter Katolikus Egyetem kutatási programjaként indult 2000-ben, a Szíriai Régészeti Főigazgatóság (DGAM) együttműködésével. Az első években a misszió a szíriai tengerparti zónában és az azzal szomszédos területeken vezetett rendszeres terepbejárásokat, a késő antik és középkori településhálózat maradványainak felkutatására és dokumentálására. A Tartúsz, Latakia, Homsz és Idlib kormányzóságok területén végzett munkák eredményeképp több száz, korábban ismeretlen műemlék lett nyilvántartásba véve, köztük késő antik települések maradványai, kereszties kori lakótornyok és több barlangvár is. A DGAM felkérésére a SHAM 2007-ben megkezdte a Közel-Kelet egyik legnagyobb középkori erődítésének Qal'at al-Marqabnak (kereszties nevén Margatnak) a feltárását, majd 2017-től az UNESCO Világörökség erődítés Crac des Chevaliers kutatását.

Margat várát 1062-ben helyi törzsek építették a szíriai tengerpart ellenőrzésére, s rövid bizánci fennhatóságot követően, 1118-ban foglalták el a keresztiesek. Az Antiochiai Hercegség legdélebbi erődjét 1187-ben vette meg a középkori Európa egyik legnagyobb nemzetközi szervezetének számító Johannita lovagrend és építette ki a Szentföld egyik leghatalmasabb erődítésévé. Az Oroszlánszívű Richárd angol király által is meglátogatott várat 1218-ban II. András magyar király is felkereste és gazdag évjáradékot rendelt el fenntartására. A több mint 15 hektár kiterjedésű erődítményrendszer csak 1285-ben került mamlúk kézre. A vár területét 1958-ig lakták.

¹¹ <https://btk.ppke.hu/margat-sziria-2>

A Misszió alapvető célja a vár, az erődített középkori városai, valamint a tágabb környezet minél több diszciplínát bevonó teljes körű kutatása és az egyedülálló épületegyüttes UNESCO világörökség listára történő fölvetésének előkészítése. A kutatási program az alábbi szakterületekből áll: történeti forrásfeldolgozás; geológiai és geofizikai kutatások; földrengéstani vizsgálatok; régészeti feltárások; a tárgyi leletanyag tisztítása, konzerválása és restaurálása; falképkutatás és konzerválás; építészeti felmérési program; antropológiai, archaeozoológiai, archaeobotanikai és geoarchaeológiai tanulmányok; művészettörténeti és építéstörténeti kutatások; laboratóriumi anyagvizsgálatok; a középkori vízgazdálkodás tanulmányozása; néprajzi dokumentáció; településhálózati kutatások; középkori környezetrekonstrukció; számítógépes rekonstrukciós program. A misszió szakértői tervezik a műemléki helyreállítást és a várban létrehozandó múzeumhelyiségeket is.

A PPKE Régészettudományi Intézete vezette Misszió széles körű szakmai összefogásra épül, melyben kutatói és diákjai révén hazánk szinte valamennyi nagy egyeteme és a témában érdekelt kutatóközpontja képviselteti magát. Az elmúlt 13 év közel harminc terepmunkaszemélye során több mint 150 magyar dolgozott Szíriában és a résztvevők több mint fele egyetemi hallgató volt. A kutatás gerincét adó magyar szakemberek és egyetemisták mellett horvát, brit, olasz, német, francia és libanoni kutatók is részt vesznek a feltárásokban, magyar zászló alatt. A PPKE és a különböző szíriai egyetemek közt létrejött kutatási és oktatási együttműködési megállapodások alapján a Misszió indulása óta több tucat szíriai hallgatónak biztosít nyári gyakorlatot a várban.

A SHAM egyedüli külföldi régészeti misszióként a 2011-ben kezdődött háború alatt is folytatta a szíriai terepi munkát és oktatást, melyet magyarországi képzésekkel is kiegészít a szíriai kollegák és hallgatók számára. A kiemelt nemzetközi érdeklődés övezte munkák eredményei angol és arab nyelvű publikációkban és kiállításokon kerülnek bemutatásra, valamint számos MA és PhD dolgozat alapanyagát képezik a PPKE Régészettudományi Intézetében.

Örmény kapcsolatok

Az Armenológiai Tanszék¹² 2016-ban alakult meg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Intézetének részeként. Kezdetektől fogva arra törekedett, hogy nemzetközi kapcsolatokat építsen armenológiai kutatási és oktatási intézményekkel a világ minden tájáról, ideértve Örményországot, a Közel-Keletet, Nyugat-Európát és Amerikát. Ennek köszönhetően a világ számos pontjáról érkeznek hallgatók. Évente félszáz hallgatónak és esetenként családjaiknak is biztosítja az Egyetem a tanuláshoz és az emberhez méltó élethez való hozzáférést. Kiemelt figyelmet fordít az Egyetem a közvetlen, tudományos és emberi kapcsolat ápolására Örményországgal, az örmény kereszténységgel.

A Pázmány programjai kivétel nélkül a vallási vezetőkkel való szoros együttműködésre épülnek. Ők azok, akik pontos információkkal rendelkeznek a helyi adottságokról, továbbá arról is, hogy milyen területen van szükség a segítségre. A vallási vezetők sosem politikai, hatalmi célokat kívánnak megvalósítani, legyen szó bármilyen vallásról, hanem az embereken akarnak segíteni. Legyen ez a tudás átadása, vagy segélyszállítmányok szervezése.

¹² <https://btk.ppke.hu/armenologiai-tanszek>

A kapcsolatok építésében, és abban, hogy megakadályozzuk a kapcsolatok elvágását, az egyháznak és az intézményeinek hatalmas szerepe van. Jól mutatja ezt a Pázmány BTK tevékenysége is.

Az imént bemutatott, nemzetekhez, országokhoz kötődő kapcsolatok alapja minden esetben az, hogy a meglévő kapcsolatokat ne elmetsszük, hanem erősítsük azokat. Különösen is azokat, amelyek a keresztényeket kötik össze.

A programok támogatói és együttműködő partnerei

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem kiemelt küldetésének tekinti az üldözött keresztény testvéreink megsegítését. Ezt saját eszközeinkkel, elsősorban az oktatással igyekszünk elérni. Alapjellegéből fakadóan egyetemünkön a Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar ennek a zászlóshajója és a munka egy jelentős része a magyarországi oktatás révén zajlik. Egyetemünk a kezdetektől bekapcsolódott a Magyarország által biztosított „Ösztöndíjprogram Keresztény Fiataloknak” programba, melynek célja, hogy olyan, a világ válságrégióiban élő keresztény fiatalok számára biztosítson lehetőséget felsőfokú tanulmányok folytatására magyarországi képzési helyeken, akik hazájukban vallási üldöztetésnek, fenyegetésnek vannak kitéve vagy a szabad vallásgyakorlásban korlátozást szenvednek el. Magyarország és Budapest biztonságos környezetet jelent, ahol vallási üldöztetéstől, megkülönböztetéstől és az erőszaktól való félelem nélkül összpontosíthatnak a tanulásra. Karunkon az anglisztika, armenológia, nemzetközi tanulmányok és politológia, régészet szakokon és a történelemtudományi, régészettudományi és nyelvtudományi doktori programokban biztosítunk magas szintű, angol nyelvű képzéseket. Külföldi hallgatóinkat maximálisan integrálni kívánjuk, amely a magyar nyelv, történelem és kultúra oktatását, valamint különféle, a magyar hallgatókkal közös programokat egyaránt magában foglal. A magyar nyelvkurzusok (MID) például végigkísérik ÖKF ösztöndíjas hallgatóinkat tanulmányaik során. A MID programok, különféle kulturális programok (pl. busójárás, szentendrei skanzen), tanulmányi kirándulások keretében több magyar települést is meglátogattak hallgatóink, számos kulturális eseményeken vettek részt. (Balaton, Vác, Győr, Pécs, Veszprém).

Az ÖKF-es hallgatók a következő országokból érkeztek a PPKE BTK-ra: Szíria, Libanon, Egyiptom (2020-ig), Jordánia (2020-ig), Örményország (2020 óta). 2017 óta 95 ÖKF hallgató iratkozott be a Karra és vett/vesz részt valamilyen képzésben. Állampolgárságukat tekintve eddig 6 egyiptomi, 4 libanoni, 24 szír és 61 örmény hallgatót fogadtunk. Eleinte anglisztika, nemzetközi tanulmányok és régészet MA szakjainkra, valamint doktori képzéseire érkeztek, 2020 óta a történelem (BA/MA) szakon belüli örmény specializáción, valamint az ehhez kapcsolódó történelemtudományi doktori képzéseken is megnövekedett a létszámuk. Az oktatás mellett lehetőséget biztosítunk a hallgatók számára, hogy keresztény hitüket nemcsak egy befogadó és támogató környezetben gyakorolhassák, hanem itt is egy aktív közösség részévé válhatnak.

Jelen pillanatban az örmény nemzetiségi (örmény, szír és libanoni állampolgárságú) hallgatók alkotják az ÖKF ösztöndíjasok többségét, akik az angol nyelvű és örmény specializációjú Történelem BA, MA vagy PhD, illetve a Global Armenian Studies PhD programokra érkeznek. Az örmény diákok különleges helyzete a történelmükkel és vallási identitásukkal is összefügg. Az örmény diaszpóra mindig is különleges helyzetben volt. Ez a nagy múltú és kultúrájú nemzet sok hányattatáson ment keresztül, a meghurcoltatások egyik motivációja abban keresendő, hogy az Örményországot körülvevő, velük közvetlen kapcsolatban lévő, gyakran hatalmas(abb) országok eltérő felekezetiük: Törökország (korábban: Oszmán Birodalom),

Azerbajdzsán, Irán (korábban: Perzsa Birodalom). Az örmény lakosság a történelem során többször is menekülésre kényszerült, hogy túlélhessen, az örmény genocídium egy igen markáns példája a keresztény közösségek ellen elkövetett erőszakos cselekményeknek, ennek hatására pedig világszerte jelentős örmény diaszpóra jött létre. Felekezetüket tekintve egy ősi keresztény népről van szó, a keleti katolikus egyházhoz tartoznak. A hozzánk érkező hallgatók között egyaránt megtalálható örmény apostoli, örmény katolikus és örmény evangélikus hallgató. Örmény hallgatóink speciális helyzetben vannak, hiszen a közelmúltban több megpróbáltatás is érte őket szülőhazájukban. Ezen hallgatók számára angol nyelvű pszichológiai tanácsadást tettünk elérhetővé, illetve a Tanszék, illetve a Kar támogatta azt, hogy jótékonysági koncert keretében pénzadományt gyűjtsenek hallgatóink, amellyel otthon maradt, pontosabban hazájukat veszített honfitársaikat segítették. A szíriai örmény hallgatóink helyzete legalább annyira komplex, mint az örményországi hallgatóké. Olykor a két identitás egybeolvad, hiszen szír útlevéllel is érkeznek hozzánk örmény nemzetiségi keresztény hallgatók. A szíriai helyzetet még bonyolultabbá teszik az olyan természeti katasztrófák, mint a 2023-as törökországi és szíriai földrengések. Katolikus Egyetemként kötelezettségünknek tartjuk, hogy az elesetteken segítsünk, tudatában vagyunk annak, hogy a hozzánk érkező nemzetközi hallgatók különleges odafigyelést, támogatást igényelnek. Kis létszámú kurzusaink különös odafigyelést biztosítanak a hallgatók számára, szakmai és személyes szempontokból is. Tanulmányaik során különös gondot fordít egyetemünk a tehetséggondozásra, hallgatóink szép eredménnyel szerepelnek OTDK-n, és külföldi konferenciákon is rendszerint részt vesznek. Egyhetes erdélyi tanulmányút során több levéltár/könyvtár örmény nyelvű gyűjteményét is megtekinthették, ami újabb tudományos kutatásokhoz nyújtott inspirációt. Előrehaladásukat az egyetemünkre rendre meghívott külföldi vendégprofesszorok is segítik. Fontos küldetésünknek tartjuk hallgatóink keresztény identitásának megerősítését, vallásgyakorlásuk támogatását, bevonjuk őket a PPKE BTK által szervezett zárandokutakba (Győr, Veszprém), illetve a budapesti örmény katolikus templom miséin több hallgatónk is teljesít szolgálatot (pl. éneklés, ministrálás). Egy római zárandokút szervezése is folyamatban van. A Történettudományi Intézet alatt működő Örmény Tanszék közreműködésével azon dolgozunk, hogy a hozzánk érkező örmény hallgatókat magyarországi tanulmányaik során összekössük a helyi örmény kisebbséggel, a helyi örmény katolikus plébániával, ezáltal a hallgatók saját kultúrájuk nagykövetéivé válnak, és egy kevésbé nagyszámú diaszpóra mindennapjaiba is betekinhetnek, részeseivé válnak. Örömmel látjuk azt is, hogy az ÖKF ösztöndíjas hallgatóink maguk is szeretnének segíteni másokon és például szívesen vállalnak önkéntes feladatokat Magyarországon, legutóbb a 2024-es árvízveszély idején.

Az ÖKF ösztöndíjas helyek meglehetősen limitáltak és számos keleti keresztény hallgatónk nem ezzel, hanem a Stipendium Hungaricum Ösztöndíjprogrammal érkezik egyetemünkre, az eddig karunkon tanuló több mint háromszáz SH ösztöndíjas csoport részeként. Az ő számuk is több tucatnyi és természetesen intézményünkben mind az ÖKF, mind a SH hallgatók ugyanazt a mentorálást és oktatást kapják.

Nagyon fontos eleme közel-keleti keresztény testvéreink megsegítésének, hogy amennyire erőnkől telik, részt vegyünk a vallások és civilizációk közti párbeszédben, elsősorban anyaországaikkal. A muszlim többségű országokkal folytatott kutatási és oktatási együttműködések erőteljesen segítik egymás jobb megértését és az odavalósi keresztény hallgatóink hazájukban történő boldogulását. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és kifejezetten a Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara legerősebben Szíriában van jelen, de együttműködéseink kiterjednek Libanon és Iraki Kurdistan területére is. Ezek az alapvetően régészeti témájú terepi programok minden országban a

helyi keresztény örökség kiemelt emlékeinek kutatására, dokumentálására jöttek létre és a kereszténység egyedülálló közel-keleti emlékeinek megmentését célozzák. A helyszíni kutatásokat a legnevesebb helyi felsőoktatási intézményekkel együtt végezzük, akikkel Erasmus+ programjaink révén oktatócsereprogramokat is bonyolítunk. Így a nálunk tanuló hallgatók, akik sok esetben a kinti kutatási programjaink anyagát dolgozzák fel MA szakdolgozat vagy doktori disszertáció formájában, nem szakadnak el hazájuk vezető oktatóitól, akik egyébként gyakran muszlim vallásúak.

A napjainkban sajnos egyre zsugorodó keleti keresztény közösségeket egyházaik vezetik, tartják egyben. Különösen fontos ezért, hogy a keleti keresztény egyházak vezetőivel is intenzíven tartsuk a kapcsolatot. Az elmúlt években több tucat keleti egyházi vezetőt fogadott egyetemünk és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem vezetői közül is többen megfordultak Szíria, Libanon, Irak, Jordánia, Egyiptom és Örményország vezető oktatási intézményei mellett a helyi egyházfőknél, ott, ahonnan keleti keresztény hallgatóink többsége érkezik, és akik a páratlanul gazdag közös keresztény örökségünk egyedülálló és ősi darabját őrzik.

Összegzés

Záró gondolatként érdemes felidézni a Fratelli tutti enciklika egyik utolsó pontját: „Mindazonáltal »a béke parancsa mélyen be van vésve a vallási hagyományokba. (...)

A vallási vezetők arra kaptak meghívást, hogy valódi párbeszédet folytassanak, a béke építése közben ne ügynökként, hanem mint hiteles közvetítők járjanak el. Az ügynökök ugyanis kedvezményt nyújtanak mindkét félnek, hogy végül ők jussanak nyereséghez.

Ezzel szemben a közvetítő semmit sem tart meg magának, hanem nagylelkűen odaad mindent, a végsőkig elkötelezi magát, tudván, hogy az egyetlen nyereség a béke. Mindnyájan arra vagyunk hivatva, hogy a béke munkásai legyünk, egyesítve és nem megosztva, kioltva és nem fenntartva a gyűlöletet, megnyitva a párbeszéd útjait, ahelyett, hogy újabb falakat emelnénk! «” (Fratelli tutti 284)

Irodalom

Birher Nándor (2019): A béke gondolata Doberdónál, *Jogelméleti Szemle* 20(1), 193-199. o. <https://doi.org/10.59558/jesz.2019.1.193>

Birher Nándor, Bertalan Péter Tamás (2024): *Vatican diplomacy around Trianon from a Hungarian Perspective*. ŠafárikPress Publishing, Pavol Jozef Šafárik University in Košice. <https://doi.org/10.33542/VTA-0322-7>

Ferenc pápa (2021): *Ferenc pápa Fratelli tutti kezdetű enciklikája a testvériségről és a társadalmi barátságról*. Pápai megnyilatkozások 58. Budapest: Szent István Társulat. https://www.katolikus.hu/media/Fratelli_tutti_keresheto.pdf Letöltés ideje: 2023. november 22.

Ferenc pápa (2024): *Angelus*. Szent Péter tér, 2024. augusztus 25. <https://www.vatican.va/content/francesco/en/angelus/2024/documents/20240825-angelus.html> Letöltés ideje: 2023. november 22.

Ferenc pápa Magyarországon (2023a): *Ferenc pápa beszéde az állami és diplomáciai testületek képviselői előtt*. <https://ferenc2023.hu/hu/informacio/ferenc-papa-beszede-az-allami-es-diplomaciai-testuletek-kepviseloi-elott> Letöltés ideje: 2023. november 22.

Ferenc pápa Magyarországon (2023b): *Ferenc pápa beszéde a Pázmányon*. <https://ferenc2023.hu/hu/informacio/ferenc-papa-beszede-a-pazmanyon>. Letöltés ideje: 2023. november 22.

Fornusek, Martin (2024): Cutting ties with Moscow — What does Ukraine's church bill really mean. <https://kyivindependent.com/ukraines-bill-on-religious-organizations/> Letöltés ideje: 2023. november 22.

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. Armenológiai Tanszék. Bemutatkozás. <https://btk.ppke.hu/armenologiai-tanszek> Letöltés ideje: 2023. november 22.

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. Margat (Szíria) A Szíriai-Magyar Régészeti Misszió. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kutatási Programja. <https://btk.ppke.hu/margat-sziria-2> Letöltés ideje: 2023. november 22.

Runciman, Steven (1999): *A keresztes hadjáratok története*. Budapest: Osiris.

sz.n.(1994): *A Katolikus Egyház Katekizmusa*, Budapest: Szent István Társulat.

Thesing, Josef, Uertz, Rudolf (szerk.) (2001): *Die Grundlagen der Sozialdoktrin der Russisch-Orthodoxen Kirche: deutsche Übersetzung mit Einführung und Kommentar*. Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt/Lehrstuhl Politikwissenschaft II, Konrad-Adenauer-Stiftung.

Uhlig, Christian (szerk.) (1990): *Theologische Realenzyklopedie. Teilband 20*. Berlin: Walter de Gruyter. 1990, XX., 11-55.

CHALLENGES TO RELIGIOUS FREEDOM AND RELATED POLICIES IN TODAY'S EUROPE

NÁNDOR BIRHER

The article explores the significant role that religious institutions play in maintaining peace and preventing violence, with a particular focus on the challenges faced by Christian churches. Highlighting Pope Francis' 2024 remarks on the necessity of peace and tolerance, the study examines cases of state interventions against religious entities, such as the prohibition of the Russian Orthodox Church in Ukraine. It draws parallels with historical examples like the post-Trianon period and communist-era restrictions on religious bodies. The analysis emphasizes the key role of universities and cultural institutions in fostering open dialogue and rebuilding disrupted communication networks. The work argues for diplomacy and strategic relationship management as essential tools for sustaining religious freedom and avoiding conflicts rooted in political motivations.

Keywords: Christian persecution, religious freedom, political influence, peacebuilding, Pope Francis, Orthodox Church, European history, university roles, diplomacy, conflict prevention.